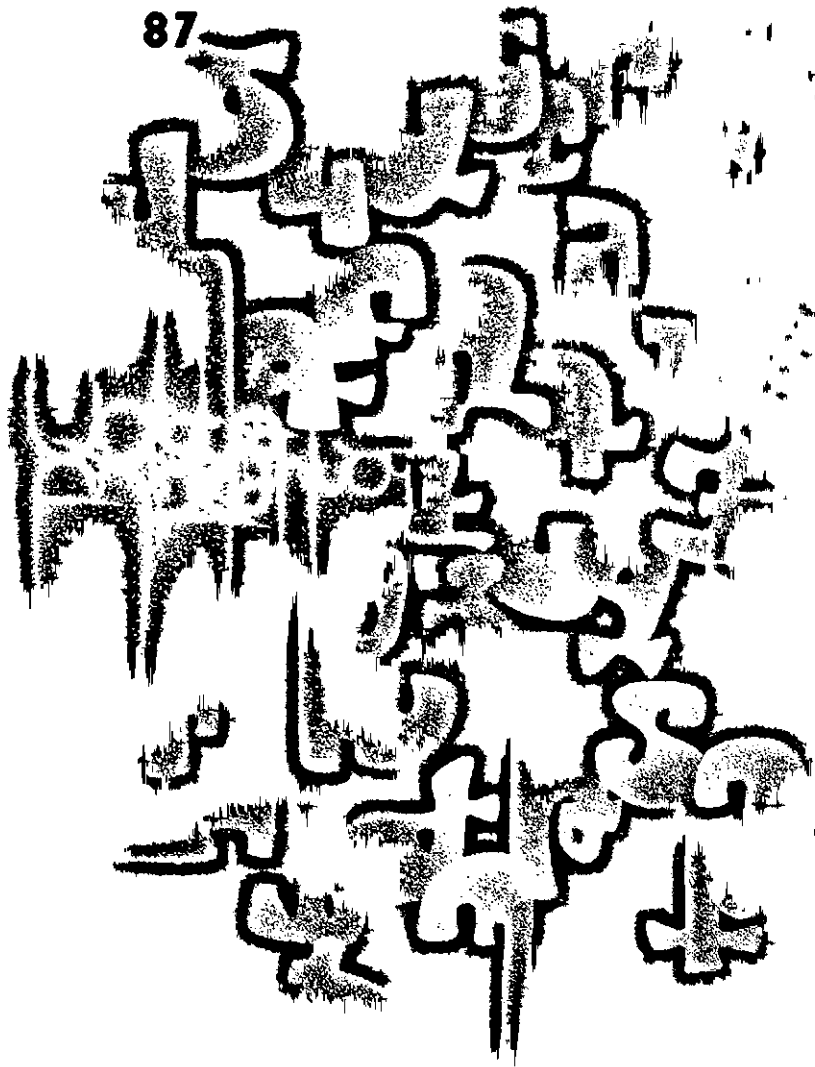

Հայրենիք

ՅՈՒՆԻՍԿՈՒ

87

Քաղաք

ԱՄՍԱԳԻՐ ԳՐԱԿԱՆՈՒՐԵԱՆ ԵՎ ԱՐՈՒԵՍՏԻ

ԻԶ՝ ՏԱՐԻ. ԹԻՒՆ 7 ԵՌԻՒԹՍ 1987 ՊԵՅՐՈՒԹ

Ն. ԶԱՐԽՈՒՏԵԱՆ

ԱՆՁՐՊԵՏԱՅԻՆ

Ո՛վ կոյս անդաստաններ, երեզլն գունտեր, աստղեր,
Մետաղեայ լուսաւորներ, անարատ անդունդներու մէջ
Հրեզլն սուրբերու յուսահատեցնող փայլատակումներ,
Որոնց արձակած կայծերէն նոր աշխարհներ կը ծնին:

Օրիններու ծիծաղ, կասկածներու ժպիտ, անմամն Սիրիոս,
Գլխու պտոյտ տուող լոյսի նուագախումբեր,
Որ կը գարդարէ միջօրէականներու խորհրդաւոր ճակատը,
Դուք ունայնութեան պաստառ գարդարող ոչնչութիւններ էք:

Դուք չէ՛ք արժեր երկրագունտին խաւարմած կիրճերը,
Ոչ ալ անոր գարշահոտ ճահիճներուն նոզկալի տիղմը:
Դուք չէ՛ք արժեր մարդուն ճակտէն հոսող քրտինքի կաթիլը,
Ոչ ալ մեռած գաւկիմ վրայ յացող մօր մը արցունքը:

Լուսի՛ն, երկինքի քաղաւորութեան անվճար պերճազին,
հեկազար ասուպներու եւ գիսաւորներու կոյս հոմանուհի,
Շիրիմներու վրայ հսկող դուր անտարբեր եզերամայր,
Խաւարի կուտակումներու վրայ իշխող սպիտակ շուշան:

digitised by A.R.A.R.@

33-ՁԻՆ
10437899

Ո՛վ Արտեմիս, ո՛վ Սելենե, ո՛վ Անահիտ ամարատ,
Դուք կ'արգասաւորէք կոյս պարմանուհիներուն երազները,
Բայց յետին մուրացկանը կ'արհամարհէ ձեր դէմքը
Եւ կը թփնէ մայթերու վրայ փռուած ձեր լոյսերուն:

Եւ դո՛ւն. Արեւ. խաւարի փաղանգները ոչնչացնող
Հրեղէն նետերու ամմար հնոց, ռսկեմանանչ վահան,
Տիեզերքը կը կառչի նառագայթներուդ՝ հսկայ վրանի մը պէս
Եւ միջօրէականները կը սարսափին պատկառելի տեսէզ:

Հելիո՛ս, բոցերու բուրայ, երկնային կախարդ,
Արշալոյսը նամբայ կը բանայ հրեղէն ձիերուդ առջեւ,
Բայց բորոտները իրենց տրեխներուն ցեխը կը սրբեն
Քու նառագայթներովդ. եւ ոչիլ կը նետեն փէշերուդ վրայ:

Աստղե՛ր, միլիոնաւոր էգե՛ր, դուք եթերին տենչանքն էք:
Երկիւնքի անմի՛տ հարսեր, դուք անդադար կը թաւալիք
Անտեսանելի եւ հզօր արուի՛ն շուրջը՝ թիթեռներու պէս,
Վերջին գիրկընդխառնումներու հեշտանքին երազով:

Դուք կը պսպրաք ոչնչացնելու համար ժամանակը
Եւ, ձեր սարքած խելայեզ շուրջպարին հետ՝
Կը տանիք մեր բոլոր յոյսերը եւ ակնկալութիւնները:
Ո՛վ մարդկութեան նամբուն երկայնքին շարուած ջահեր,

Դուք ոչինչներ էք:
Երկրագունտ մուրակը ամէ՛ն ինչ է...

Դուք ստեղծուած էք անոր համար, ո՛վ Վեկաներ,
Ո՛վ կայծերու հնոցներ, արեւներով յդի արգանդներ,
Դուք ծնած էք ցեխէ այդ գնդիկը լուսաւորելու համար,
Անոր կոյուղիներուն մէջ թափելու ձեր կոյս ցալերը:

Տիեզերքի այդ ներքինին, մետելածին այդ մուրակը,
Խաւարին մէջ կորսուած ժայռի եւ հողի այդ կոյտը,
Որ կը սնանի իր զաւակներուն արիւնսով եւ միտով,
Ընտրեալն է Ամենակալին, Անոր անառակ որդին:

Հողէ այս գնդիկը, որ կը ծփայ գիշերներու արբեցութեան
Եւ արշալոյսներու ձրի հեշտանքներու մէջ,
Տիեզերքի աչքը ցաւցնող աւագի այդ հիւլէն՝
Ստեղծագործութեան կշիռքին անտեսանելի առանցքն է:

Ան կը թաւալի՝ շեւ գիտեր անբջային ո՞ր մէկ պտռնիկին

Լուսեղէն բազուկներուն մէջ իյնալու համար:
 Ռչնչանալու բնագոյր գայն կը մղէ մահուան գիրկը,
 Դէպի ունայնութեան համայնակուլ եւ մութ երախը:

Աստղերը նախանձոտ շուներու պէս՝ կը հալածեն գայն
 Եւ միգամածները ուռկաններ կը յարեն գայն որսալու համար:
 Իսկ սարսափի գիշերները, բորենիներու ջուլիլի մը պէս՝
 Մեծ ու պզտիկ երկնափայտերով կը հարուածեն անոր մարմինը:

Հրեղէն ամպակոյտեր եւ դարանակալ ասուպներ
 Իբր թիրախ ընտրեցին այս գարշելի հողագունտը,
 Եւ խելակորոյս գիսաւորներ, մահացու նախանձէ տարուած՝
 Իրարու բախեցան չլուսաւորելու համար անոր խորշերը:

Ահաւասիկ Երկրագունտը, մոլորակներու յետինը,
 Որուն համար ստեղծուած են անյատակ կապոյտը
 Եւ գիշերուան թաւիշին վրայ պլպլացող ադամանդները,
 Որոնք կը գարդարեն Զոտիափի խորհրդաւոր մանեակը:

Եւ եթէ Աստուած «ո՛չ» ըսած չըլլար երկինքի այդ եսկաներուն,
 Անոնք, խախտելով տիեզերքի հրաշալի ներդաշնակութիւնը՝
 Իրենց ահաւոր զանգուածներուն բախումին մէջ
 Պիտի նգմէին, պիտի փռչիացնէին այդ ամբարտաւան ցեխակոյտը:

Աստուծոյ աչքը սեւեռուած կը մնայ տիեզերքի այս վիժուկին
 վրայ,

Ան կը գգուէ ու կը ձեւաւորէ անոր աննոռնի լեռները,
 Եւ իր հայրական ձեռքերով գայն կ'առաջնորդէ
 Մոլեգնած աստղերու թակարդներուն մէջէն:

Աստուած այնքան սիրեց անոր փշոտ նամբաները,
 Մեզաւոր ֆաղաֆները եւ մոռայլ գիւղակները,
 Որ ուզեց բնակիլ անոր յետնագոյն հիւզակին մէջ
 Եւ վայելել համեստ իշուն եւ բարի եզան մտերմութիւնը:

Ան երես դարձուց աշխարհի մեծամեծներուն եւ իշխաններուն,
 Ան չնստաւ վաշխառուններու եւ ամբարտաւաններու սեղանը,
 Եւ չանցաւ Հերովդէսներու պալատներուն սեմը,
 Եւ չմասնակցեցաւ փարիսեցիներու խրախնամքներուն:

Ան նախընտրեց մեզաւորներու կարծր ու անմարսելի հացը
 Ու կերաւ լիններու մէջէն հանուած անհամ ու փշոտ ձուկը:
 Ան չխմեց տանարներու ջրամանէն, ոչ ալ ֆաղափի ազբիւրներէն,
 Այլ նախընտրեց Սամարուհիին հրամցուցած կուժը:

Ան բարեկամ ընտրեց անտունիներ եւ թափառաշրջիկներ,
 Զկնորսներ, որոնց ուռկաններէն ձուկերը կը փախչէին,
 Ան հանդուրժեց Յուդայի մարմնէն հոսող քրտինքը
 Եւ Պետրոսի անզուսպ բերնին գարշահոտութեան:

* * * * *

Ահաւասիկ Երկրագունտը՝ խորտուբորտ ու տձեւ,
 Գեհեմապարտներու սպասման սրահ եւ Եդեմի դուռ,
 Ուր կը ծնին, կը սնանին, կը շնանան, կը տառապին,
 կը ստեն, կը հայհոյեն, կը սրբանան անիծելիները:

Ահաւասիկ Երկրագունտը, որուն խռոչներուն մէջ,
 Մարդն ու կինը կը թափնուին յանցաւորներու պէս,
 Ու կը միանան խելայեղորէն՝ երկփեղկուած բջիջի մը
 Հակադիր եւ անբաժանելի երկու մասերուն պէս:

Կինը մերկ է, ինչպէս էր իր նախամայրը՝ Եւան:
 Անոր մարմինը կ'երգէ շուշաններու երգչախումբի մը պէս:
 Կոնֆերու կորուսիւնը արեւի շրջանակին հրաւէր կը կարգայ,
 Եւ միսին խորհրդաւոր ծալքը մահուան դէմ լարուած

Քակարդ մըն է:

Մարդը կը պեղէ կնոջ աչքերուն անդունդները-
 Անոր անապակ բիրերուն մէջ կը փնտռէ հրաւէր մը,
 Հեշտանքի լաւաներուն մէջ կորսուելու հրաւէրը՝
 Տիեզերքի ստեղծագործութեան մասնակցելու պահը:

Եւ յանկարծ անոնք կը փաթթուին իրարու, կը միանան,
 Եւ անոնց նոյնացած մարմիններուն սպիտակ զանգուածը
 Անկայմ առագաստի մը ծփանքով կը լուսաւորէ
 Արգասաւորութեան ռվկիանոսին խաւարամած ջուրերը:

Կիրքին այիփները կը հարուածեն ջիզերը
 Եւ անոնց մարմինները կը գամեն Սիզիփոսի ապառաժին:
 Անոնք կը հեւան, կ'ազազակեն, կը պրկուին, կը տառապին
 Եւ կ'ուզեն կորսուիլ մէկը միւսին էութեան մէջ:

Արուն եւ էգը միաձուլուած են կիրքի կշռոյթին մէջ
 Եւ անոնց մարմիններուն անդիմադրելի ձգողութիւնը
 Հիմնայատակ ըրած է իրենց հոգեկան բերդին պարիսպները:
 Անոնք դարձած են պարտեայները հեշտութեան մենամարտին:

Արուն ինկած է էգին շիկացած քարային մէջ:

Բերան բերնի, անոնք կ'ուզեն մէկ մարմին ըլլալ,
հորտակել գիրենք բաժնոց անտեսանելի պատը
Եւ վերագտնել նախնական Անտրոկիներու կատարելութիւնը:

Վերջապէս, անոնք կը թաւալին անդունդի մը յատակը,
Որուն մէջ կեանքը եւ Մահը դարանակալ կը սպասեն,
Բայց իրենց իմացականութեան խախտած նժարներուն մէջ,
Կեանքը եւ Մահը նոյն ծանրութիւնը ունին:

Կինը պառկած է աստղերուն տակ՝ խռտերով հիւսուած
գորգերուն վրայ,

Անոր միւր կ'երգէ տարօրինակ մեղեդի մը:
Կինը յզացած է մարդկային նոր էակ մը իր արգանդին մէջ,
Եւ ամբողջ տիեզերքը ապշած՝ կը բռնէ իր շունչը:

Կի՛ն, դուն մտեղէն տաճար մըն ես այս պահուն,
Երկնակամարը վառած է իր բիրաւոր կերտները,
Արարչութիւնը ամբողջ կ'երգէ ու կ'օրհնէ քեզ,
Ո՛վ ցնծուհի, ո՛վ անարատ յղութիւն, ո՛վ կենսատու ֆրմուհի:

Կի՛ն, միացո՛ւր գիտերդ, պաշտպանէ՛ արգանդիդ պտուղը,
Որովհետեւ Մահը կը սպասէ սովալլուկ գայլի մը պէս,
Սէրը մահուան մեղսակիցն է, անոր մատակարարը.
Սիրոյ պաշտօնն է թարմ միս հայթայթել մահուան:

Ամէն անգամ, որ կեանք մը կը ծլի մարմնիդ մէջ,
Դուն մահապարտ մը աշխարհ կը բերես:
Մահը կեանքին տիրուհին է, վերջնական արգանդը,
Օր մը գաւակդ պիտի ֆնանայ անոր պողպատեայ գիրկին մէջ:

Կի՛ն, տե՛ս գաւակներդ՝ ժպիտը դէմքին. յոյսը աչքերուն,
Կանգնած դէմ յանդիման: Անոնք կը սպասեն, որ հնչեն փողերը,
Ճօնելու համար իրենց սուրերը եւ լարելու համար իրենց
ազեղները:
Մայրե՛ր, տեսէ՛ք ձեր գաւակները՝ կանգնած ուրիշ գաւակներու
դէմ:

Երբ թմրուկներուն եւ փողերուն կանչը բարձրանայ,
Անոնք վագրերու պէս պիտի խոյանան իրարու վրայ
Եւ պիտի նետուին գռռացող թնդանօթներուն առջեւ,
Որովհետեւ Մահը կը սիրէ երիտասարդներուն թարմ միւրը:

Եւ երբ լռեն զէնքերը եւ փարատի վառողին ծուխը,

Մեռելներում կոզլն հռոտոզ արիւնի ճապագիւցները
Պիտի կագմեն մշտահոս գետ մը, տառապանքի յորձանք մը,
Որուն մէջ պիտի եղբայրանան բարեկամն ու Քշնամին:

Իսկ վերապրողները՝ նետելով իրենց գէնքերը,
Պիտի հեռանան անիմաստ սպանդի այս կրկնէն,
Եւ պիտի անիծեն վիշապին ծառաները, աշխարհի մեծամեծները,
Որոնք իրենց արիւնը անուրդի հանեցին սակարաններու մէջ:

Անոնք պիտի անիծեն այն որովայնը, որ իրենց հոգին բանտարկեց
Մահուան արիւնի խնձոյք մը պատրաստելու համար,
Մինչ իրենց ետին, ռազմադաշտերու անդահանքին մէջ,
Մեռելներու դիակները իրարու հետ կը գիրկընդխառնուէին:

Եւ աշխարհի բոլոր մայրերուն գաւազները, ձեռք ձեռքի տուած,
Պիտի ճային աստղերուն կոզմը, ուր կ'ապրէր իրենց հոգին,
Եւ պիտի հայտնեն այն բոլոր կիներուն,
Որ գիրենք որսացին հանոյքին մահացու կարթովը:

* * * * *

Քաղաքի դարպասին առջեւ, սեւեր հագած մայրեր,
Իրենց աչքերը յառած ամայններու տարտամութեան,
Մայրամուտի մշուշին տակ, անշարժ նոնիներու պէս,
Կը սպասեն՝ իրենց տառապանքին ծալիներուն մէջ կորսուած:

Լուսինը ամչնալէն ժողարկած է իր դէմքը,
Անոր լոյսը կը տուայտի հսկայ ամպերու թաթին տակ:
Հովը կը շաչէ ու կ'ապտակէ գիշերուան այտերը
Ու եղէգները կը հառաչեն որբացած աղջիկներու պէս:

Ժամանակը մերոզջ խտացած է վայրկեանի մը մէջ:
Ուրուական ծառերը կ'ոզրան եղերեմայրերու պէս,
Եւ իրենց չորացած ու քարացած ճիւղերուն վրայ
Կ'օրօրեն մահացած մանուկներու անտէր մարմինները:

Անոնց անյատակ աչքերուն բոյնին մէջ,
Անձայն թռչուններ պատանքներ կը հիւսեն:
Իսկ մարդերը, հաւաքուած մեռելաբազմներուն մէջ,
Կը քարկռծեն յաւիտենական ժամացոյցին անզուր սլաքները:

Սակայն լուսիւնը, ծանրանալով անդաստանին վրայ,
Կորիզային ռումբի մը հիւլէներուն խտացումով,

Իր կապարէ ծանրութեան տակ կը խեղդէ շշուկները,
Որպէսզի չկանխեն ու չխանգարեն գայիւ ժխորը:

Ճամբու երկայնքին շարուած նոնիները կը ցնցուին յանկարծ,
Երբ խիներուն վրայ կը լսուին անիւներու շառաչը:
Մեռելիներուն սայլերը կը յայտնուին ունայնութեան ծոցէն
Ու սուեր հագած մայրերը կը սկսին փետտել իրենց մագերը:

Հիմալայաններու խռռչներուն մէջ յզացուած դուեր
Կ'անջատեն ժամանակին պորտային հանգոյցը,
Եւ մարած աստղերը, գիրար հալածելով,
Կը կտրուին միգամածներու ովկիանոսին մէջ:

Մահուան սայլերը կը շարչարեն նամբուն խիները՝
Ստեղծելով դժոխային համանուագ մը,
Մինչ սնտուկներուն ճեղքերէն սուգունոյ արիւնը
Անտեսանելի բռներ կը գրէ մայրերու սրտին մէջ:

Մահուան նախարարը իր սայլերով կը քալէ քաղաքին կողմը՝
Հաւաքելու համար հոս ու հոն մոռցուած դիակները:
Անիւները կը ճռան ու կ'ողբան՝ արթնցնելու համար
Բոլոր անոնք, որ կը քնանան իրենց կիներուն կողքին:

Մահուան սայլերը կը մօտենան քաղաքի դարպասին,
Ուր սուեր հագած մայրեր կը սպասեն իրենց գաւակներուն,
Որոնք գարնան առաւօտ մը գացին իրենց արիւնը թափելու՝
Աշխարհի բռնակալներուն եւ վաշխառուներուն համար:

Անոնք գացին նուանելու նոր էլտորատոներ,
Որպէսզի վաւաշուտ թագաւորները եւ յոփացած նախագահները
Իրենց տարփուսիներուն վիզերը գարդարեն մանեակներով
Եւ կարմիր յակիւններ շարեն անոնց թեւերուն վրայ:

Սուեր հագած մայրեր կը փետտէին իրենց մագերը:
Որովհետեւ աշխարհի թագաւորները ուզած էին կռուիլ,
Նուանելու համար ոսկիի եւ քարիւղի հանքեր
Եւ մեռած մուրացկաններուն ցնցոտիներն ու կօշիկները:

Աստղերը կը բոցարկեն իրենց անխոհեմ լոյսը՝
Բայց քաղաքի դարպասին առջեւ սպասող մայրերը
Կ'աղաղկեն բարձրաձայն ու կ'անիծեն երկիւնքը,
Որովհետեւ սայլերուն ճեղքերէն կը հոսի իրենց երակներուն
արիւնը:

Ու կը ներկէ այս նամբան, ուրկէ ֆայած էին,
Այն օրերուն, երբ երիտասարդ հարսեր՝ լոյսը աչքերում,
Իրենց որովայնին մէջ կը զգային կեանքի նոր խլրտումներ,
Երբ նամբան եզերուած չէր սեւ նոնիներով, այլ կարմիր
վարդերով:

* * * * *

Ահաւասիկ Երկրագունտը, ուր մարդ ու կին կը մեղանչեն,
Ու մթնշաղներու խորհրդաւոր տազաւարին տակ,
Իրարու մէջ խելայեզօրէն կը միաձուլուին,
Որպէսզի մահուան մանգաղը աստուածներ հնձէ:

Ահաւասիկ Երկրագունտը, ցեխի եւ ֆարի այս զանգուածը,
Ուր կը յաւերժանայ Զարին ու Բարին մենամարտը,
Ուր Մահը խննայֆներ կը սարկէ, երբ ազգերը,
Մոլեգնած ծովերու պէս՝ իրարու դէմ կ'ելեն:

Ահաւասիկ Երկրագունտը, ուր կը շարունակուի մենամարտը
Թունաւոր վիշապին եւ կենսատու կնոջ միջեւ:
Եւ ամէն անգամ, որ վիշապը կը ցցուի ու կը սպառնայ,
Կինը իր ներքանով կը ճգմէ անոր եռանկիւն գլուխը:

Ահաւասիկ Երկրագունտը, ուր կաշառուած դատաւորներ,
Անմեղները կը գամեն անարգանքի սիւնին,
Արդարները ֆարկածելի կու տան հրապարակներու վրայ
Եւ ջարդարարները մաքուր ու անմեղ կը հռչակեն:

Ահաւասիկ Երկրագունտը, ուր դահիճները կը բարգաւանին
Եւ կ'արժանան հին ու նոր իշխաններու մեծարանքին,
Ուր փերեզակները կը վաճառեն հանճարներու հոգին
Եւ բանաստեղծները կ'եղբայրացնեն մուրացկանին հետ:

Ահաւասիկ Երկրագունտը, շնացողներու իջեւան,
Կեզճաւորներու, սերագործներու եւ կաւտներու որջ,
Որ ամբարտաւանօրէն կը շարունակէ թաւալիլ անցրպետին մէջ
Եւ նախանձը կը գրգռէ աստղերուն եւ ծիրկաթիններուն,

Որովհետեւ, անոր լերկ ու աննշան բլուրներէն մէկուն վրայ,
Ուրբաթ օր մը, փայտին գամեցին Մարդու որդին...

Դեկտեմբեր 1986

ՆՈՒՊԱՐ ԶԱՐԽՈՒՏԵԱՆ

ՇԱՀԱՆԴՈՒԽՏ

ԱՐԵՒԱԴԱՐՁԱՅԻՆ
ՀՈՂԵՐՈՒ ՎՐԱՅ...

Քրիստոսփոր Գոլոմպոս գաած է Ամերիկան. ամբողջ աշխարհ զիտէ այս
իրողութիւնը: Բայց ո՞վ կրնայ ըսել, թէ ով եղած է Ամերիկա ոտք դրած առա-
ջին հայը: Եթէ մէկը իր ժառար բործրացնէ այս ժառար վկայութիւն մը ապու,
չաս գոհ պիտի մնանք: Թերեւս իր հողուն ողորմի կարդացող բարեպաշտ մըն
այ գտնուի: Հարաւային Ամերիկայի հայկական ծննդոցին ժառար այ տեղե-
կութիւն չունինք: Հոն առաջին ոտք դնող հայերը արդեօք պարսկահայեր
էին, թէ հնդկահայեր, Ահաստանէ՞ն գաղթեցին, թէ Հուսեգարայէն, Պալքան-
նէրէ՞ն, թէ Յունաստանէն: Հարաւային Ամերիկա ապրող հայերը այս ժառարն
Հետազօտութիւն մը ենթէ ընէին, Հետաքրքրական եւ պատմական վկայութիւն
մը կ'ըլլար: Իրողութիւն մը որոշ է սակայն, թէ ժառարաբար 1915ի եղեո-
սէն ետք, հայեր թափանցեցին Հարաւային Ամերիկայի ցամաքամասը՝ Պրա-
զիլէն Արժանթին, մինչեւ Ռուրուկուէյ եւ ետքն այլ վանեղուէլլա:

Արժանթին մեկնելու համար, Պէլրութի նաւահանգիստէն, 1925ին նաւ
կը բարձրանար տարագիր հայութեան՝ նաւ մը լեցնելու շափ հոծ թիւ մը:
Անոնք բոլորն այ ճամբայ կ'ըլլէին զէպի Պուէնոս-Այրէս, քանի որ իրենցմէ
առաջ հայրենակիցներ մեկնած էին հոն, փախչելով թուրքին սարսափէն,
Եղեռնին ցաւը զեռ իրենց արտերուն մէջ: Նաւը կը շարունակէ իր ճամբան Մի-
ջերկրականի կապոյտ ջուրերուն վրայէն, Հոսելով-աստիով, իրրեւ սնդիկի
խուշոր կտոր մը, որ ինկած է ծովուն թափանցիկ, մարման մաշկին մէջ, ու կը
տարուրիւրի ախտներուն բիւրեղեայ թակարդին մէջ: Նաւը կը յառաջանայ,
շարունակելով իր յանգուզն երթը զէպի ովկիանոսին անշափելի հորիզոնը,
ուր փոթորիկները հետզհետէ կը բարկանան, կը բորբոքին, կը խենթանան եւ
սանձազերծ ախտները կը սպառնան նաւուն ու նաւարկողներուն:

Այս բոլորին ժառար ինծի պատմած է Հանի պապան քանի՜-քանի՜ ան-
գամ, իւրաքանչիւր պատմելուն աւելով նոր մանրամասնութիւններ ճամբոր-
դութեան տարբեր Հանգրուաններուն ողիտականին շուրջ: Ու հիմա, երբ կը
շարունակուի գաղթը՝ ովկիանոսներէն անդին, կը յիշեմ համակրելի ծերունի
Հանի պապան, որ իր երիտասարդ տարիքին ինկած է Սան Փաւլոյի այդ օրե-
րուն զեռ ցեխոտ մէկ խարխիւր, հոն ամբացնելու ընտանեկան բոյնը:

Նաւը ովկիանոսին մէջ բռնուած էր ահաւոր փոթորիկի: Եսա մեծ,
սքանչելի նաւը իրրեւ շիւղ մը կը ծփար՝ ախտներուն բմայքին ենթակայ:
Ճամբորդները ամբողջ, այսինքն՝ տարագիր հայերը, թուրքին շարդէն նոր
պրծած բեկորները կը սոսկային ժօտալուտ մահուան սարսուռով, որ կը սա-
ւառնէր նաւուն խուցերուն մէջ, իր ցուրտ ու զեղին քրքիջը ցուցադրելով:
Անոնց ճիշն ու պազատանքը առ Աստուած, բազկաաարած ազաչանքը՝ Ամե-
նակային.— Տէ՛ր, այս անգամ այ փրկէ մեզ, տե՛ս, նոր փրկուած ենք սպան-
դէն... գուռ գիտես, Տէ՛ր, Աստուած ամենապօր, թէ ի՞նչ գողգոթանքէ ան-

ցած ենք: Կ'երթանք զԼպի անծանօթը: Ձենք զխոտեր այդ երկրին հողին-ջուրին համը: Միայն թէ գթա՛ մեզի, մեր մանուկներուն, որոնք պիտի շարունակեն մեր ցեղին լինելու թեան երթը...

Բայց Աստուած այս անգամ այլ չէր յտեր: Կարծես առաւել խնդրանք, պաղատանք, ու երկանահաս աղօթք կը պահանջէր: Թուրքին շար ոգին էր գանձնէր հայածողը: Ոգրածոյն աղօթքը կը շարունակուէր: Նաւը գամուած էր այրքներուն սատիւ փրփուրներուն վրայ. նաւը ո՛չ կը քայլէ, ոչ ալ կանգ կ'առնէ: Կարծես՝ կը նահանջէ: Կարծես չ'ուզէր իր մարդ-բեռը տանիլ այդ անյայտին: Զարագուշակ հետեւութիւններ կը կատարէն. երանի՛ թէ Պէյրուս մնայինք, թիթեղաչէն խրճիթներու քնովին մէջ, հաց մը կը գտնէինք... Ամե-րկիա՛... ո՛վ էր լսած այս անունը առաջին անգամ: Հազար անէ՛ծք անոր զիտուն: Մեր ինչո՛ւն էր պէտք նաւը, նաւով ովկիանոսին յանձնուիր: Ի՛նչ զժու արու թիւններով ստացած էին իրենց առողջական շնորհք պայմանները հաստատող պնն փաստաթուղթը: Երանի՛ իրենց աչքերն այլ ուր պնն ըլլային ու մնային Պէյրուս, Իսթամպուլ, Հալէպ: Նոյնիսկ՝ Հաժա ու Հոմս...: Աստուած ինչ, հետազոտը սա անէ՛ծքը, սա չըլլայիք աղէտը, սրափայլով կը գալարուէին բոյրն այլ:

Ի վերջոյ «օֆ» մը քաշեցին: Նաւը դադարած էր տատանելէ, պաղած էր անոր կրակ-բարկութիւնը, փոքր պատուհաններէն ներս թափանցած ջուրերը սկսան կամաց-կամաց ցամաքիլ: Ծամբորդ ներուն զլխապտոյտն ալ թեթեւացած էր: Խցիկներուն մէջ ուշակորոյս մարած կիներն ու մանուկները մէկ-մէկ սթափուլու ու շնչուլու նշաններ տուին:

Հաճի Պապան կը շարունակէր պատմել, կը հասնէր ողիսականին հեծիլի էնտիլին, երբ նոր փորձանքի մը նշանները տուող ծայնով մը կանցնուց իր հանգարտած արամազրութիւնը: Կնճիտներու դաշտ դարձած իր ճակատը չփեց, ձախ ձեռքով ճաղատ գանկէն քիչ մը վեր բարձրացուց գողակը, իսկ աջ ձեռքի մատներուն ծայրերը բուսած կարծր ու կոշտ եղունգներով քերեց գլուխը: Գուրուզով կը պատմէր, որովհետեւ զգայի էր, որ ծայնին գոյնը կը պղտորէր, պղինձին արուած հարուածին շնչով թրթթուն կ'ելուէր խոպտու երանդներով:

Անցած օրեր էին, չէր արժեր անոնց համար արցունք թափել: Բան մըն էր, որ անցու, փորձառութիւն մը՝ գէշ տեսակէն, բայց իր հիասթափութիւնը սկսած էր Սանթոսի նաւահանգիստին մէջ հայատար մեծ նաւուն խարխուի նետելէն ետք: Ծամբորդները պոռացած էին— Հասա՛նք, հասա՛նք, իջնե՛նք, շտապեցէ՛ք...: Աճապարած էին իջնել, վայրկեան մը առաջ մոռնայու համար քանի մը օր տոալ պատահած նաւային արկածը, որ կրնար աղէտի վերածուիլ երկու հազար հայեր խեղդելով ովկիանոսի անկուշտ կոկորդին մէջ: Իջած էին, քիչ էտք իրենց ձեռքերը ստուգող պաշտօնեաներէն խնդրած էին քաղաք ուղղուելու նամբան ցոյց ապա, կրկնելով Պոյնոսայրէս, Պոյնոսայրէս բաւը, մինչ պաշտօնեաները գարմացած կը պոռային.

— Սանթո՛ս, Սանթո՛ս, Սան Փալո՛ս, Պրագի՛լ բառերը:

— Սանթո՛ս: Արդեօք շուարեցա՞ մարդը: Սանթուր է՛մին իրենց հետ եկած չէր Պէյրուսին: Այդ անունը բնաւ չէին լսած: Սանթուր է՛մին յաջորդ նաւով պիտի գար, Սան Փալոս գտնուող իր տղուն միանայու: Բայց իրենք Պոյնոսայրէս կ'երթային:

Մարդիկը չզայանցած էին ու պոռացած, նոյնիսկ ձեռքերը պատռելու շարժու ձեւ մըն ալ բրած՝ իրենց բարկութեան մէջ.

— Նօ՛, Պուէնոս-Այրէս, նօ՛: Սանթո՛ս, Պրագի՛լ...

Միայն ինչ: Իրենց ահ ու սարսափին մէջ իջած էին հանդիպած անտառին երկրին անտառին նաւահանգիստը: Արժանթիւնը դեռ հետու էր, քանի մը

օրուան ճամբայ անդին: Պուէնոս-Ալյըսը դեռ հեռու ն էր: Ի՞նչ գիտնային...: Հաճի Պապան պիտի երթար հոն, միանալու իր քրոջ եւ քեռիին: Անոնք ամիս մը առաջ ճամբայ ելած էին զէպի Արժանթին: Քեռին հոնկէ պիտի անցնէր Մոնթեվիտո, որովհետեւ մարաշխիներու մեծ խումբ մը հոն հաստատուած էր տարի մը առաջ, կանչած էին զիրենք— եկէ՛ք, եկէ՛ք, հոս թուրք չկայ, զուլում չկայ, հողը մեծ է, շատ կովեր ու ոչխարներ կան, մեր ոչխարներուն շեն նմանիք, բայց կարելի է առատ միտ, ուտելիք հաց ու պանիր գանել:

Ի՞նչ օգուտ: Պիտի չկրնային Արժանթին կամ Ուրուգուէյ երթալ: Նա ու ն բեռնակիրները արդէն քարափ կը նետէին իրենց հակերը, սնտու կենբու մէջ ծրարուած քանի մը կտոր աման-շամանը, Մարաշէն փրկուած պղինձէ քանի մը թասու խալկին, երկու ներքեակ ու զոյգ մը բարձ, Հալէպի մէջ պատուարուած, ոչխարի բուրգով լեցուած անկողին: Իրենք չէին սիրեր բաժպակէ անկողինները, իրենք ատանացի չէին: Ատանացիներուն սովորութիւնն էր բաժպակէ անկողիններու մէջ պառկիլ: Իրենց ճաշակը բուրդին կ'երթար: Բայց հոն, Սանթոս կոչուած այդ նաւահանգիստը թաց ու խոնաւ ծովային կլիմայ մը ունէր: Նոյնիսկ տաք էր ու կը քրտնէին: Պարպած էր նաւը իր մարդաբնոյ, որ դիւռովի մը զլխապայտով կորսուած էր Պրագիլի անծայրածիր ու լպրծու ն քաղաքներու ն մէջ...

Տարիներ, տարիներ անցած էին. տասը, քսան, քսուսուս եւ աւելի տարիներ: Հաճի Պապային՝ Պէյրուսին իրեն հետ տարած առաջին մանջ պաւակը, արդէն, իր կարգին, ընտանքի հայր դարձած էր: Հոն ծնած էին նոր մանչեր ու աղջիկներ, սորված էին Պրագիլի լեզուս եւ... Թրքերէն: Հայակազան պարտը անոնց տուած էր քիչ մը հայեցի դաստիարակութիւն, ինքզինք շնորհալու չափ հայ գրայու ճանաչողութիւնը: Անգրանիկին երդէն քանի մը տող կ'երգէին, հայերէն տատերն ալ սորված էին, քիչ մը կը կարդային, կը բարբառէին, բայց տիրապետող փորթու զայցիին լեզուն էր: Հող չէ, Թրքերէն ալ կը խօսէին. բացի նայելն ո՛ր դիտեր թուրքին լեզուն: Այդ իսկ փաստ մը չէ՞ր հայ ըլլալու... Թրքերէն: Երգեր ալ կը լսէին Թրքերէնով. Կարփիներ, Սեմայիներ, Թիւրքիւներ, եւ այլն: Ինք լաւ կ'երգէր «Քոնեալում եւօրիս» թիւրքին: Երբ գաւաթ մը օդի կամ գինի ճարէր, զլուխը կը տաքնար ու կը յիշէր քոնեալը Թրքուհին ձօնուած երգը: Յետոյ կու գար Ատանայի երգը.

Ատանանըն եռլարը քաշտան,
Սեն պեցի շրքարտըն պաշտան...

Յուզու՞մը կը սաստկանար, աչքերը կը թրջուէին, կը յիշէր Մարաշի եայլաները, ու շրթունքները կը կրկնէին «Լըզլար կելիսին եայլամըգա» շարքին: Այդ բոլորը աղի-լեղի անցած էին: Պրագիլի գիւղերուն մէջ, շալակին բեռցուցած կօշիկներ եւ մուճակներ, սամուլներ եւ հողաթափեր, կը շրջէին զանոնք ծախելու եւ ընտանիքը պահելու համար: Փոխադրական միջոցներ չունէր Պրագիլ այդ օրերուն: Հեռուի գիւղերը Սան Փաւլոյին հետ կապուած չէին շոգեկառքով կամ ինքնաշարժով: Ամէնէն յարմարաւէար քայլին էր, հող չէ թէ օրերը սահէին: Բայել, քայել, գիւղերու մէջ գիւղերի, շոր հացով ստամոքս գզուել ու գոհացնել:

Անցած էին հեռու անցեալի ախուր օրերը, Պրագիլի գեղեցկացած էր, ճոխացած երկնաքերներով, վաճառատու նմերով, ապակեպատ աշտարականման ճաշարաններով, գրօսարաններով, լայն ու անծայրածիր ճամբաներով, արւեստական պարտէզներով, ծովափնեայ շալէներով, բնակելի դայրազակ

Հիրանոցներով, վիլլաներով, ամարանոցներով: Իր զրպանն այլ լիցուն էր: Հանձն Գապան այլ չէնքերու եւ վաճառատուներու տէր էր: Սանթոսի նաւահանգիստին մէջ զրօտանաւ այլ ունէր: Իր երկու վաճառատուները ժառանգ ձգած էր իր երկու զաւակներուն: Ազնիւները ամուսնացուցած էր հարուստ հայերու հետ: Ա՛յ հող չունէր, բայց ամէն առաւօտ կանուխ կ'երթար վաճառատուն, հոն ծախուած ու ծախուող կօշիկներուն, տեսակաւոր ոտնամաններուն կը նայէր, կը վերջէր զի ոչ զի իր թափառումները՝ պատառ մը հացի համար: Յետոյ կը տեսնէր թոռնիկները, որոնք երբեմն, օրուան զանազան ժամերուն կ'այցելէին խանութ, առեւտրականներու հետ իրենց կնքած համաձայնագրերուն շուրջ իրենց հայրերուն տեղեկութիւն տալու: Թէ՛ քանի միջոցն փետնոց ապրանք ապսպրած են Փապլոները, թէ՛ փարակուէյցի վաճառականին քանի հազար զոյգ կօշիկ պէտք է յանձնեն, թէ՛ դրամատան տոկոսին ստանձնումի ժամը հասած էր, եւ այլն: Այս խօսակցութիւններուն ականջ կու տար Հանձն Գապան, ապա թոռնիկներուն գրուիւր շոյելով՝ կ'ըսէր.

— Օրսոյով երթալու պահուն, զիս այլ ճամբուն վրայ քիւլ պ Արմենիա հասցուցէք...

Մարալը հետո՛ւ, հետո՛ւ տեղ մը մնացած էր: Հոն ծնած էր ինք, այգիներ ունէին, պզտիկ, զարտախոյ տուն մը, ներքեւը՝ ախոռը: Յիշեց իրենց կաթնտու կովը, զոր ամէն առաւօտ կանուխ կը կթէր մայրը: Ինք տաք-տաք կը խմէր, կովուն երակներուն ջերմութիւնը զգալով քիմքին վրայ: Այդ օրերէն ետք այդպիսի համեղ կաթ չէր խմած... Փո՛հ, Սան Փապլոյի կովերուն կա՞թը... ստիպուած էր խմելու, բայց իր քոյրը բերանը չէր առած. երգում ըրած էր կաթ չիմել, արասաւ որ կաթ, օտարին ձեռքով կթուած կաթ...: Իրենց կաթին երեսը երկու մատ սեր (ման) կը կապէր, իսկ հօս շուր կը խառնէն առատ-առատ: Կաթը ո՛րքան ճերմկի, այնքան աւելի ջուր կը խառնէին: Կաթէն աւելի՛ չէր մտնար իրենց կովին վերջին նայուածքը, վերջին բառայլը...: Երբ թուրքերը պան-թալան ըրած են հայկական տունները, այրած են եկեղեցի, դպրոց ու բնակարան, ախոռ ու արտ, իրենց կովը մնացեր է արօտավայրը, ոչ ոք կարողացած է բերել տուն, զո՛մը պահելու: Բայց ինքը, կովը, յիշելով տան ճամբան, մինակը եկած էր, կանգ առած թաղին անկիւնադարձին, ըստ սովորութեան երեք անգամ բառայլեր էր, անեցիներէն ոչ ոք պատասխանած էր, բացի իրմէ, որ աւերակներուն տակ նստած, աքորի ճամբան բռնելու կը պատրաստուէր...: Հե՛յ կիտի օրեր, մտածեց Հանձն Գապան, թուրք չէ եղեր, բայց դժոխք մըն է եղեր, թոյն մը, աշխարհը թունաւորած թոյն մը...: Անէծք մը ոլորեց պեխերուն ներքեւէն, թքաւ ահագին ձայնով.— Փո՛հ... Է՞նկի՛ն, այլա՛յս, մեղք մեր Էմիկներուն... հապա՞ Տելիկի Տաշի իրենց պարտէզը, հապա՞ Գերբանի ետրար, եայլան...: Քիֆոթեան կաթողիկոսը անգամ ամառը հոն կ'երթար զովանալու: Հովոց մը ունէր կաթողիկոսը Գերբանի մէջ...: Մօրմէն լսած էր, իր տկանջին մէջ միշտ կը հնչէր իրենց պիտակաւոր կովուն բառայլը, որ վերջին բաժանման օրը մեծ ողբի մը ծաւալով արձագանգած էր ամբողջ Լեյլի թաղին (հայու թաղին) մէջ:

Երեւակայութիւնը զնաց, գնա՛ց...
 Մէկը ուր կը թփրտացնէր.
 — Հանձն Գապան...

Գրուիւր բարձրացուց կօշիկի մեծ վաճառատան սնտու կներու ն արանքէն, ուր ժամ մը առաջ մտած էր զանազան չափերու եւ տեսակի ոտնամաններ...

ըը դասաւորելու, տեղաւորելու յատուկ տուփերու մէջ, բայց յանկարծ... դարձնալ յիշած էր Մարաշը...

— Վաղը փիքնիք ունինք: Կիրակի առաւօտ կանուխէն պիտի երթանք Մուրադային (Մ.Ն.Մ.) չեւ... սանկ համոզ ասաստ մը ու տենք...

Հայրենակից մըն էր ու սին զարնողը: Պետրոսը, որ եկած էր իմացնելու, թէ Կիրակի առաւօտէն մինչեւ երեկոյ Մարաշի Հայրենակցական Միութեան կազմակերպած փիքնիքին ներկայ գտնուի, իրենց օթոյով:

— Կը սանի, հա՛, տղադ կը սանի...

— Հոգին ողջ թող ըլլայ, տղաս կը տանի, — պատասխանեց Հանի Պապա, որ կարօտացած էր խմբական պտուտները, ուր զիջ մը առիթ կ'ունենար բարեկամներ տեսնելու: Խերն անիծած սա զործը... Առաւօտ կանուխ պէտք է խանութ իջնէր, եթէ ինք կանուխ չարթննար. թոռնիկները երազներու մէջ կորսւլած կը քնանային: Լակոտները ուշ գիշերին տուն կը վերադառնային... Հէ՛—Հէ՛:.. ո՛ր կ'երթային այդ լակոտները... լայն շուրթերով, սիւրբանդէն (սեւի դեղին) գէմքով աղջիկներուն քով... փո՛ւ... այս լակոտները եթէ Մարաշի եայլաներուն կարծիք թուշերով աղջիկները տեսնէին...: Բայց ո՛վ թոյլ կու տար, որ Մարաշի աղջիկներուն ո՛չ թէ երեսը, այլ թոփուխը (կրունկը) տեսնէին: Հոս, պոռնիկներու երկիր է, ո՛չ թէ թօփուխ... օ՛, ինչե՛ր ցոյց կու տան զանցընները...

— Կու գամ, Պետրոսա՛ս, կու գանք... տղաս, հարստ, թոռնիկներս. կու գանք... երկու—երեք օթոյով կու գանք...: Հանի Հաննեսնեց այ լուր տայու շմոռնաս... խե՛ղճ Հանի Հաննես: Մարդուն կինն այ նոր մեռա՛ւ ես... կու գայ, կը փոխուի...: Թավլիին այ հետս կը սանիմ... թավլիս գիտե՛ս, Մարիամ ջոյրս բերաւ Դամասկոսէն: Անցեալ ամառ, Դամասկոսէն ինչե՛ր բերաւ ջոյրս... ծիրանի անուշ, փիշիկի (բայ) անուշ, ծիրանի պաստրղ, խաղողի պաստրղ, սուրճ, զանախ, թարխանա... Կէ—Կէ՛:.. Մարաշի թարխանան ուրկէ՛ գտնենք, բայց Դամասկոսի թարխանան այ գէշ չէր: Հայէպէն բերել տուն էր Դամասկոս: Որքան ըլլայ՝ Հայէպն այ թուրքիոյ մօտ է: Նոյն ոչխարներն են, մօտիկ են արօտավայրերը: Մարաշին հօտը կար վրան...: Թավլիս պիտի ըսէի, ջոյրս բերաւ Դամասկոսէն... ձեռք մը կը խաղանք հետդ, Պետրոսա՛ս... Հանի Մրտիչին (Մկրտիչ) այ ձայն մը տուր: Բոլոր մարաշցիները թող հաւաքուին, արդէն քանի՞ հաս մնացինք որ...

Գացին... Կիրակի առաւօտ կանուխ՝ գաւակներով, թոռներով, հարսով ճամբայ ելան: Սան Փաւլոյէն հաղիւ 30 ըլմ. դուրս ելած, մտան անտառային շրջան մը: Իրենց առջեւէն կը քալէր ինքնաշարժներու կարաւան մը: Որքա՞ն չեւու էր փիքնիքի անտառը: Եան սասկած տեղ մը կ'երթային... Ի՛նչ երկիր էր այդ Պրազիլը, անծայրածիր. նոյնիսկ պատյա մը կ'տատարելու համար աշխարհ մը ճամբայ պիտի կտրես: Ինքը ձիով կը ճամբորդէր Մարաշէն իրենց ետևալը (արարեբէն մըրս բառն է ետևալը), այս ինքնաշարժը արագ տեղ կը հասցնէ, բայց զլիտու պատյա կու տայ: Զիով ճամբորդելը պաշխօ (սարբեր) էր... պարտեպներուն, առուակներուն, լեռներուն եւ ձորերուն մէջէն մաքուր օդը թոքերուն մէջ ներծծելով: Հոս այ՛ Փապրիփաներուն ծուխին ու մուրին օպտականութիւնը: Նոյնիսկ անտառային շրջաններ վարակուած էին հակայական գործարարներու արձակած թուճաւոր մուխէն ու մուրէն:

Արդէն Հասան... մեծ բազմութիւն մը խոնուած էր պուրակին մէջ: աստոյին մուխը երկիւնքը ամպոտած էր: Առանց Ասատոյի մուխին այ արեւը

միշտ քմայքոտ կ'ըլլար Սան Փաւլոյի վերեւ: Անձրեւը միշտ պատրաստ, լալկան կնոջ մը արցունքին պէս՝ աչքերուն ծայրը՝ գոնէ այդ կիրակի անձրեւի չկար: Գարուն էր, Սան Փաւլոյի դաղջ գարունը, որ յաճախ կը թրջուէր տաք անձրեւով, իոտերն ու ծառերը սթափեցնելու երազկոտ թմբիրէն:

— Բարե՛ւ, Պետրոսա՛ւ, մեզմէ առաջ հասեր էք, լսկոտները ուշ արթընցան: Դիտես Շարաթ գիշեր... չես գիտեր ո՛ր գացեր էին...: Այդ դանձրեւներ...

— Մենք այդ հոգը չունինք, Հանի Պապա... ես ու Պանըմը լուսարացէն ոտքի էինք արդէն: Լաւ որ Մարաշան ալ կայ, տարին մէկ-երկու մեզ կը պարտցնէ, իրարու քով կը բերէ: Թափիս հետս բերած եմ: Դուն լաւ գառ բռնող ես: Այսօր բախտերնիս փորձենք... Թափի մըն էր, որ... քոյրս Մարիամը Դամակոսէն հետը բերաւ... ամբողջովին սեւտէք:

Հազիւ տեղաւորուած, ժամացոյցին նայեցաւ Հանի Պապան. արդէն կէսօր եղած էր. շան սատկած տեղը, քէ-քէ... վերջ չունի— այսքան երկար ճամբայ... Երուսաղէմ կը հասնէինք, եթէ Մարաշ ըլլայինք... զգուշի հետուաւորութիւն, անչափելի երկայնք ու լայնք... «Տիպիս ամպար, պօշ քիւլէք» կ'ըսէր ողորմած հոգի հայրը (անտակ ամբար, պարապ սնտուկ): Աստուած իր պարապ մէկ ժամուան ստեղծեր է այս երկիրը, որ մեզի պէս թափառական, անհայրենք մարդիկ գան ու չենցենն...: Ժամանակին՝ հոս մարդակեր գազաններ կը լրջազային եղեր... լսե՛ր ես:

— Հէյ՛ Տիմա Հանգիստ ընենք, նստինք. սա խոտին վրայ տարածուինք: Հա՛... ասատոյին հոտը ելաւ արդէն... այսքան կանուխ...

— Լա տղօ՛, կէսօր է արդէն, անօթեցանք, ու տենք, ետքը թափի կը խաղանք...

Հանի Պապան եւ Պետրոսա՛ն նայեցան իրենց շուրջը. հազիւ մէկ-երկու դարձուց—լորեց պարանոցը, աչքերը սառեցան կէտի մը վրայ, ինչպէս պիտի սառնէին ծովէն ավի նետուած ձուկին աչքերը: Նայեցաւ, կեղբունացաւ, հաստատեց, ինքնիրեն բաներ մը մըթմթաց, յետոյ Պետրոսա՛յին դառնալով, անոր ուշադրութեան յանձնեց իր գիտած... բաները:

— Սա մեր Պաթունին միջնակ տղան է, բայց աղջի՞կը... կարծես քրոջ թոռնիկն է, Պետրոսա՛ւ, արդեօք այքս սխալ կը տեսնէ...

Պետրոսա՛ն նայեցաւ Հանի Պապային մատնանշած կողմը, ինք եւս ճանչցաւ, այո՛, Պաթունին տղան եւ իր քրոջ թոռնիկը՝ Սուսաննան էր...: Է՛հ, ինչ ընէր, Մարաշը աղջկան թոփուխը չէին տեսներ, բայց հոս, հոս Սան Փաւլօ է, գարգացած, յառաջագէժ երկիր, մարդակերներ չկան այլևս... այդպէս կը փաթթուին օր—ցերեկով ու կը համբուրուին, կը զրկուին աշխերէ, բացէ ի բաց, մարդոց ներկայութեան...: Հոս չեն ամչնար, նայողին՝ ամօթ է...

— Ի՛նչ ընենք, Հանի Պապա,— այրած սրտով փսփսաց Պետրոսա՛ն,— եթէ չձգենք, արգիլենք հայ աղջիկը համբուրելի, գիտե՛ս ուր պիտի երթան: Սեւ-սեւ պոռնիկներ պիտի գրկեն... սո՛ւտ, ձայնդ մի հաներ, Հանի Պապա, հոս թող համբուրուին, մեր քով թող համբուրուին, գոնէ պիտենք, կը ճանչնանք համբուրողն ալ, համբուրուողն ալ...: Միայն երկար չտեսէր, նշանուէին, ամուսնանային:

— Պաթունին ըսենք քիչ մը արագ թող շարժին, կարճ-երկար թող չըսեն, գեղեցիկ ալ աղջիկ է... վա՛յ պապամ, վա՛յ...: Ծօ՛, դեռ կը համբուրէ... այս ինչ երկար համբուրել է: Չեմ գիտանար, Պետրոսա՛ւ... կ'ըսէին՝ բայց չէին չաւատար... այսքան աչքերէ՛...

— Մի նայիր, Հանի Պապա, դու ն գառը նեաէ: Զա՛հի են, ինչ կրնանք ընել...

— Միաքս ուրիշ տեղեր գնաց, Պետրոսա՛ա, իմ ալ սիրոս... երանի՛ թէ Մարիճան ողջ ըլլար...

— Ամա՛ն, Հանի Պապա... ես սկսայ — Ծե՛ղ...

— Տո՛ւ շէշ...

— Յետո՛յ...

— Լաւ սկսիր. բայց սաւոնք տեղերին նստեցնենք, հաքը... կը բաւէ՛. քիչ մըն ալ իրիկունը թող Համբուրուին...

Հանի Պապան տեղէն ելաւ, գնաց ու զղակի դիրար գրկած գոյգին քով, եւ շատ քաղցրութեամբ, կիսաբանի տղուն գլխուն մազերը շոյելով՝ ըսաւ.

— Փաւլօ, տղաս, ես վրում, կը բաւէ, քիչ մըն ալ իրիկուտն, վաղուտն, միւս օրուտն մզէ: Տեա, մեզ կը դիտեն բոյորբ... Հոս աղջիկ մըն ալ կայ, Պէյրու-թէն եկեր է... ինչպէ՛ս մեզի կը նայի... ամօթ է, աղջիկս...

— Տու շէ՛ղ, — գոչեց Հանի Պապան:

— Տղուն դասը տալէ հոք աւելի արտօմակով կը խաղաս, հա՛...

— Ինչ ընենք, Պետրոսա՛ա, երբեմն սանձը պիտի քաշես: «Զմածկուած յարգը հովը կը տանի», կ'ըսէին մեզմէ մեծերը: Այս ջահիները յարգի կը նմանին. երբեմն պիտի գիտնաս ծածկել, չպաղ կ'առնեն», Պետրոսա՛ա...

— Ծե՛ղ եէ՛...

Քաջիկի խաղը գէտ շէին աւարտած, ոչ ալ Ասատույին մուխը շոգի-ցած», երբ հոն Համբուրուտն Հայերը գիմեցին անտառի կեղրոնը, ու բացա-տի մը մէջ մարդ մը կայնած կը խօսէր, հեազհետէ իրեն հրաւիրելով պուրակին միօրեայ բնակիչները: Մըջանակը սեղմուեցաւ, լայնցաւ, աւելի մեծցաւ — լայնցաւ, Պետրոսա՛ան եւ Հանի Պապան շոյելով մը փակեցին խալիկն, ու հե-տեւեցան հեազհետէ խմբուող-խտացող շրջանակին, երկու թիւ եւս զուժարե-լով անոր վրայ:

— Հայաստանէն հիւր մը կայ, կը խօսի...

— Հայաստանէ՛ն, — զարմացած հարցուց Հանի Պապան, ու տկանը սրեց՝ լսելու Համար բարդունք խօսքը: Սրբ ոչինչ հասկցաւ, դիմեց Պետրո-սա՛ային.

— Պետրոս, քու Հայերէնդ ինձմէ զօրուոր է, ինչ կ'ըսէ այս Հայտս-տանցի ընկերը:

— Ամօթ չէ ես, ես ալ չհասկցայ. տեսակ մը Հայերէն կը խօսի, Հանի Պապա, մեր Հայերէնին լի նմանիբ...

— Ուրեմն, ես ու գու նոյնը եղանք. ինչ ընեմ Հայերէն գիտնալդ... երբ բուն Հայերէնը չես գիտեր...

— Բունը-մունը չեմ գիտեր, ես հազիւ մէկ տարի դպրոց զացեր եմ. Մարաշի շկեղրոնականքը աւարտած չեմ... թուրքը մզեց մը որ... աչքը կուր-նայ...

Հայաստանցի հիւրը կը խօսէր. շկեցէ Սան Փաւլոյի Հայերը, որ դեռ կը պահեն իրենց Հայկական աւանդութիւնները: Ժողովուրդը կը ծափահարէ: Հանի Պապան սրտի մորմոքով Հաստատեց, որ քանի մը բառ հազիւ հասկցաւ. Սան Փաւլօ, Պրազիլ եւ Հայաստան բառերը: Ապա աւելցուց Պետրոսա՛ային.

— Պետրոս, այս մարդը կարծես թէ մեզ Հայաստան կը հրաւիրէ. եթէ տեսին կ'երթա՞ս...

— Նախ դուն ըսէ, Հանի Պապա, դուն կ'երթա՞ս...

— Ես կ'երթամ, բայց տղաքս, թոռնիկներս, աղջիկներս... երանի՛ թէ տանելին... բայց ինչ օգուտ, Պետրոս... մենք ծերացանք, օդանախն անզամ

չենք դիմանար, ինչպէս պիտի ճամբորդենք ասկէ Հայաստան: Կը յիշե՞ս. Պե-
րուտին մէկ ամիս տեսց մեր ճամբորդութիւնը... Ա՛խ այդ փափորը...

— Օդանաւով մէկ օրէն կը Հասնինք, Հաճի Պապա...

— Ի՞մ գլուխս կը զբոսնէք: Շատ ուշացան: Սանկ, ասկէ քսան տարի
առաջ ըտէին նէ, է՛հ, կ'երթայի, ասկէ ետք շատ ուշ է. խօսք մը կայ. «Պայրամ-
տան ստերա...»:

— Բայց լաւ որ կը հրաւիրեն, երտասարդները կը տանին: Դպրոցա-
կանները կը տանին: Գոնէ մեր դպրոցին խոնա մը կը պատրաստեն: Տէրտէրն
այ լոս Անճէլոս փախեր է, լեացի՞ր: Մեր Պրագիլը շեն Հասնիր կոր... Պերուտին
Հազարաւոր Հայեր լոս Անճէլոս, Գանատա գացեր են... ինչո՞ւ Հոս շեն գար,
դեռ մէկ հայ չեկաւ...

— Չե՞ն գար, ինչո՞ւ գան... Հայաստան... ո՞վ պիտի երթայ Հայաս-
տան: Լոս Անճէլոսը դրախտ եղեր է կ'ըսեն... Հայաստանէն իսկ Հոն կ'երթան
եղեր... Սա ալլ իրկիլը ձգենք Հայաստան երթանք, ինչ որ ցանե՞ս՝ շուտով կը
բուսնի...: Հոգը մեծ, անձրեւը առատ, ջուրի սով չկայ... Հայաստանը բոլոր
լին է եղեր, Պետրոսա՛ւ. ասկէ Հոն գիտե՞ս քանի օդանաւ պիտի փոխենք. Հաշ-
ւեմ... հինգ տարի առաջ պտոյտի գացինք Հայաստան, քանի մարտի կ'ընթաց
գեղեցիկ տեղ էր, ջուրը շատ անուշ, ազրի բները, օդը, Հոսկէ շատ լաւ է, բայց
Պետրոսա՛ւ, սա երթալը մուխը կը մարէ, օդանաւը, օդանաւը...: Հա՛, պիտի
ըսէի, որ քանի՞ պէտք է փոխեն. Համբեմ: Սան Փաւլոյէն կ'երթանք Ռիօ Տը
ժանէյրօ, Հոնկէ՛ մեծ, շատ մեծ օդանաւ մը կը նստինք ու կ'երթանք Անգլիա
կամ Ֆրանսա, Հոնկէ՛ Մոսկուա, Մոսկուայէն՝ Երեւան, քսան ժամ կ'ընէ, Պետ-
րոսա՛ւ...: Քսան ժամ ալ պիտի վերադառնա՞ս՝ քառասուն ժամ: Այդքան տեղ
երթալէն ետք, ես Դամասկոս ու Հալէպ ալ կ'ու գեմ երթալ, Պերուտ ալ կ'ու գեմ
երթալ, զբոյն եւ եղբորս թոռները կան, մեր խնամին կայ, Թորոսը ողջ է եղեր
դեռ, Թորոսը, Մարաշը, Տէրիկի Տաշի մեր պարտէպին կից՝ իրենք ալ պարտէպ
ունէին...: Է՛հ, այսքան մարդ տեսնելու Համար օդանաւը Փըրըլ-
Փըրըլ պէտք է գտնայ, որ բան մը տեսնես... ես ու թոռներ անցայ, Պետրո-
սա՛ւ, ա՛յ շեն դիմանար... մեր տեղը Հոս է, այս զարիպ մեմլիքէքը... ի՞նչ դիմ-
նամ թուրքին, որ մեզ բաժնեց մեր Հողէն...: Թոռներս տարին մէկ անգամ մոմ
մը կը վառեն գերեզմանիս վրայ, այդ ալ կը բաւէ... Թոռներս ողջ ըլլան, մէկ
Հոգեհանգիստ, մէկ-երկու մոմ, մեր տուներ քիչ մը խունկ ալ ունինք. Պերու-
տէն բերեր էի, պահեր եմ այդ նպատակով... բայց լեացի, որ Համեղեանները
իրենց աղջիկը Հայաստան կարգայու պիտի գրկեն եղեր...: Հսին, թէ այս հիւրը
երէկ մեր դպրոցը այցելեր է, Համեղեաններուն Անոյլ աղջիկը գոց մը ըսեր է,
եղբայրն այ Երեւանի երգ մը երգեր է, մարդը բերանը բաց մնացեր է. «Ռուհ,
Պրագիլի մէջ ազգը կը պահէ՛ք, պէտք է շարունակէ՛ք մեր գործը, մեր զա-
ւակները Հայաստան գրկեցէ՛ք, որ կարգանք, ըսեր է: Թող գրկեն, դոնէ
դպրոցը օրիորդ մը կ'ու նկնայ, խոճա մը կը բերեն, տէրտէր ալ չու նինք... ըսի,
հա լեացի՞ր, մեր աէրտէրն ու իրիցկիներն ալ լոս Անճէլոս գացեր են՝ առանց մէ-
կուն լուր տալու... կարծես թէ մեզը կայ այդ լոս Անճէլոսը... դեռ դուն Հա-
յաստան կ'ըսես պէ...

Հայաստանցի հիւրին բանախօսու թենէն ետք, մէկը երգ մը երգեց, ու-
րիչ մը արտասանեց, յետոյ շուրջպարի պէս դարձան խումբ մը կիներ ու աչրեր,
օրը իրիկնացաւ, Աստուային կրակը մարեցաւ, մուխը լուծուեցաւ. պուրակի
ծառերուն տերեւներուն մէջ եւ ինքնաշարժներուն մէջ տեղաւ որու ան՝ վերա-

դարձան տուն: Ճանապարհին, Հանի Պապան հարցուց ինքնաշարժը վարող իր զաւակին.

— Յակոբ, հայաստանցի մարդը մեզի Հայաստան պիտի ասանի, ո՞վ պիտի երթայ... բոլորդ ալ ծափահարեցիք Իշտանով, Իշալլան դուն ալ պիտի երթաս...: Այսքան խանութները, պարտէզները, հողերը, վիլաները որո՞ւն պիտի ձգենք... Մանթոսի ասփալթը ծախէ...: Հապա՞, Սան Սեպուհիէնի վիլան, ծովեզերքի վիլան, մեր նա՞ւը, եախքը, Հայաստան ասանկ բաներ չկան, օղլում, աչքերդ լաւ բաց, հաջը մի բսեր, որ Հանի Պապան հինգ տարի առաջ Հայաստան գնաց, տեսաւ, բան չբտաւ...: Հոն քարը պիտի փորեն-ճանկեն, եղունգներդ կարեն-արիւնես, որ տուն մը ունենաս... Հոն դուն ձեռքովդ պիտի շինես տունդ, հոս բանուոր-գործաւոր կը գտնես, հոն փարակուէջի սեւեր չկան... Հոն դուն պիտի ըլլաս բանուորը, հասկցա՞ր: Հոն մեր հողն է, մեր քրտինքը պիտի թափենք, մեր արիւնը պիտի թափենք, այստեղի տուն չինելուն չի նմանիր հոն. հոն ուրիշ է... եթէ երթանք, զիս հոս մի ձգէք...: Քիչ առաջ Պետրոսային «չեմ երթար» ըսի ամմա, միտքս փոխեցի. իմ գերեզմանս հոս մի ձգէք, օղլում... գոնէ սկորներս Հայաստան տարէք... Համեղ-եաններուն Անոյը պիտի երթայ եղեր կարդալու, մեր Սուսաննան ալ զրկենք, հող չէ, երեք-չորս տարի զուրպէրի կը գիժանանք, գոնէ հայերէն կը խօսին, տղա՛ս... վաղը մարդուն քով գնա՛, Սուսաննային անունն ալ գրել տուր... Առաջնորդարան պիտի գայ եղեր հիւրը... Պաթունին ալ ըսեմ, ան ալ իր տղան թող զրկէ, տղեթոր թող ըլլայ. զիչ մըն ալ հայերէն խօսող տղեթորներ ունենանք...

Հանի Պապան կը խօսէր, կը խօսէր, բայց իր Յակոբէն ոչ մէկ ձայն կ'ելլէր...

Մարտ, 1987
Պուրճ Համուտ

ՇԱՀԱՆԴՈՒՆՏ

178-2000

ՀԱՅՐԱ

Թռչունի գաղջ հայեացքին մէջ
 Կ'արթննար,
 Օրուն բոսոր ծաղիկներուն
 Հագար ու մէկ լուսամուտներ
 Բանալու...

Ու ցայգամերձ փողոցներու լուսեամբ,
 Կ'ունկնդրէի
 Ծեր ահադաղն,
 Որ որբացած հրեշտակներ աչքերում՝
 Կը ձայնագրէր,
 Թէ արեգակն ամենարդար
 Հօրս կիզուած ափերո՛ւն մէջ
 Կը ծագէր...

Իր ստուերով,
 Կը հանդերձէր
 Դաշտերուն մերկ տարածութիւնն օրն ի բուն,
 Որ մայրամուտն
 Երբ տունէ տուն դատարկէր
 Կախարդանքն իր ցորենահամ ափերուն,
 Թռչուններ կուշտ՝
 Հա՛ցն օրհներգեն
 Երգիքներու արեւախանձ փիւերուն:

Ու երբ յոգնած
 Փակեց աչքերն,
 Իր ափերուն զմբէթային հեփաթներէն՝
 Դեռ կ'առկայծէր
 Նշո՛յլ մը լոյս,
 Լինէր ազօթին
 Հանապազօրեայ բռներն լուսաւորելու...

Մատնեմատին,
 Վազնջական լիալուսնի շողջ վրան՝
 Կոութիւն էր մատանին:
 Իր շուրթերուն հեռուներէն,
 Համբոյրի պէս հոն ամփոփուած՝
 Մ'օրս շշուկն ամէն բռպէ
 Կը յօրինէր
 Սրտիս տրոփն առաջին...

ՓԱՆՈՍ ՃԵՐԱՆԵԱՆ

Գ. ԱՔԷԼԵԱՆ

ՅՆՆԻՅԵ ՎՍՊՈՉ

Սերունդի Գեորգ որոշած էր իր ջրաղացը ծախել: Ատար համար այ լուր զրկած էր փեսային: Փեսան, որ սովորութիւն ունէր շարաքը քանի մը անգամ աները ամբիւնելու երեք շարաքը մէջ մը սափրել, հագելու լուրը հասած, առանց նրկար-քարակ մտածելու կամ հասկնալու, թէ ինչու կանչած էր զինք, սափրուելու գործիքներուն սուփը թեւ ին տակ զրած՝ փութացած էր անոր առեւը:

— Բարեւ, հայրիկ, ջուրը տաքցո՞ւց մայրիկը: Կ'անապարեմ, զորք ունիմ. մարդ կը սպասէ ինձի:

— Նստե՛, աղաս, թիչ մը շունչ առ: Հիմա ամբիւնելու ժամանակ չէ: Եստե կարեւոր հարցի մը համար կանչեցի թեղ լուր մտիկ ըրէ, թէ ինչ կ'ըսեմ:

— Հայրիկ, յաճախորդ եկած է, չի կրնար սպասել:

— Անկէ շահեցիքք ես կու տամ քեզի: Դուն նստե՛: Նայե՛, աղաս, այս առտու որոշեցի մեր ջրաղացը ծախել:

— Ա՞ր ջրաղացը, հայրիկ, — հարց տուած էր փեսան՝ աչքերը առար բանալով:

— Քանի՞ ջրաղաց ունիմ, աղաս: Երբեմն շատ տարօրինակ կը խօսիս: Մեր խանութակին մէջ միայն ե՛ս ջրաղաց ունիմ, մեծ ընկուզնիկին տակ: Որոշած եմ՝ պիտի ծախեմ: Այս մասին հոս-հոն շատ մի՛ խօսիր. կը նային անպիտանին մէկը զորքը կ'աւրէ: Հիմակ ու հիմա մեր աղոց այ բան չըսես:

Ելած՝ փեսան ըսելիք չէր դասած: Ինչպէ՞ս թէ ջրաղաց պիտի ծախէր իր իննիստուութեանայ ձերունի աները:

— Հայրիկ, — հարց տուած էր, — ինչո՞ւ պիտի ծախես ջրաղացը: Մեզք չէ՞...

— Մեզք է թերեւս, բայց որոշուած որոշուած է: Այդպիսի ջրաղացք ծախելը դիւրին չէ: Զորս քարերը տարիներով ոչ թէ ցորեն կամ գարի աղացած են, այլ սուկի, սակի՛: Բայց հիմա, այս խոր ձերութեանս մէջ, ջրաղացը ի՞նչ ընեմ, զաւակս: Ծախեմ թող վերջունայ:

— Հասկցայ միտքդ, Հայրիկ: Տեսնենք, բան մը կ'ընենք:

— Այդ չեզաւ, ազաս, տեսնենքո՞վ բան չես կրնար յաջողցնել:

— Լաւ, քանի՞ր՝ պիտի ծախենք այս յաշոջը:

— Դեռ վերջնական որոշած չեմ: Դու ն յանախորդը բեր, ես սակարկութիւնը կ'ընենմ: Մի վախճար, քու արգար էովի-սիւնը մէկդի կը ղենմ:

— Ատիկա կարեւոր չէ, բայց գոնէ մօտաւոր գինը կթէ ըսես:

— Ես յանախորդին հետ կը կարգազրեմ ըսի, յարած էր ծերունին, քիչ մը սրբողելով:— Տես Սայիա ազան, ան կ'առնէ: Դու ն հոս բեր գինք, ես կը սակարկեմ:

— Ո՞ր Սայիա ազան, Հայրիկ:

— Քանի՞ Սայիա ազան կայ, ազաս, ան որ քաղաքէն կող կը բերէ եւ կը ծախէ: Դու ն ծանօթ ըլլալու ես իրեն: Քեզմէ լաւ չըլլայ, շատ վստահելի եւ պարկեշտ մարդ է: Դու ն հոս բեր գինք, մնացեալը վրաս մզէ:

— Լա՛ւ, Հայրիկ, ուզածիդ պէս թող ըլլայ: Ետեկայ իջնեմ, տեսնեմ, թէ ո՛ւր կը գտնուի այդ Սայիա էֆէնտին:

— Ապրի՛ս, փեսայ:— Ապրտակ ու գողողո՞ղջ աջովը փեսային կունակին թափաւարած էր:— տեսնենք, եթէ վաթսու ն դեղին ոսկի տայ, լաւ է: 5 զգին քեզի կու տամ: Բայց սակարկութիւնը իմ վրաս մզէ դու ն: Միայն թէ շաղաքէն բարեմասնութիւնները մի մտնար մարդու ն քացատրելու: Ես եւ շատ մի շափազանցեր, եղածին պէս ներկայացուր: ո՛չ սանթիմ մը աւելի, ոչ պակաս:

— Լա՛ւ, Հայրիկ, ըսածիդ պէս կ'ընեմ: Տղոց բա՛ն ըսած ես այս մասին: Անոնց կարծիքը ի՞նչ է:

— Տղո՞ց, Տղո՞ց: Իմ ջաղացքս է. աղաքս ի՞նչ ունին անոր մէջ: Իմ ճակատի քրտինջովս չինուած է: Տղաքս ո՛ւր էին, երբ ես թիւր-թիւր դեղին ոսկիները կը հաշուէի վարպետ Սաթաթին: Այդ ոսկիները Ամենիկայէն բերած էի: Դու ն գիտես արդէն, որ Ամերիկայէն ազուր դրամով վերադարձած էի:

— Գիտեմ, Հայրիկ, շատ լաւ գիտեմ այդ պատմութիւնը:

— Երեք տարի Քուպա մնացի. շաքարի

ճապրի՛նին մէջ մուխ մարեցաւ: Յետոյ՝ Գայիֆորնիա գացի: Հանքադործներուն համար պանդոկ բացի. ի՞նչ ազուր եկամուտ ունէի:

— Եթէ այդպէս էր, ինչո՞ւ ծախեցիր պանդոկդ, թող մնար: Հիմա Գայիֆորնիայ մեծահարուստներէն կ'ըլլայիր:

— Ինչո՞ւ այս հարցումը կը հարցնես: Միշտ կը կրկնես նոյն յանկերդը: Կը կարծես, որ իմ կամքովս ծախեցի: Զրեայ ընկերս, որ միշտ եկող-գացողին, ճօլ մի տրքթի ճիւ, ճոլ մի տրքթի ճիւն կը կրկնէր. շու ն-շանորդին տակէն մտաւ, վրայէն ելաւ: Յետոյ՝ ոսկիի ռաշը վերջ գտաւ: Է՛հ՛յ, Գայիֆորնիան անսպասու էր, բայց ազուր դրամ կար հոն:

— Դու ն մայրիկին Գանօ՞թ էիր այն ատեն:

— Եւ ինչպէ՞ս: Գործը մարտի կապած էինք: Ես դացած էի քիչ մը դրամ չիւնելու: Միշտ նամակ կը զրկէի իրեն, ուրիշի հասցէով: Յետոյ այ՛նի Եորթ գացի: Հոն այ ճաշարան մը բացի: Բայց մեր խանրը նամակ նամակի ետեւէ հանդիստ չթողուց գիւ: Ելայ, դիւզ եկայ: Տու ն-տեղ եղանք: Ես Եորթի ճաշարանը ազուր շահ մղեց:

— Ութ-տասը տարի Ամերիկա մնացողը ես կու գայ՝:

— Եթէ սիրտ ունի, եթէ սրտի մայնին մտիկ ընէ՛. Հնաստան այ՛ կ'երթայ: Եթէ աներմօրդ տուած խոտու մա յարգած չըլլայի, որու ազրիկը առած պիտի ըլլայիր հիմա:

— Ատոր համար երախտապարտ եմ, Հայրիկ:

— Երբ վերադարձայ, դեղին ոսկիները շածիշի պէս էին գրպանիս մէջ:

Փեսային բերանը քանի՞երրորդ անգամ ջրոտած էր.

— Է՛, Հայրիկ, ի՞նչ ըրիր այդ բոլոր ոսկիները:

— Հիմա հոս նայէ, փեսայ. քեզի կ'ապախինիմ. գու ն այ խօսք մի խառնիր: Կարեւորը յանախորդ գտնելն է: Այդ դրամով հող գնեցի, կղմէնարէ տուն չիւնցի եւ ջաղացքը չինել տուի: Գմոռնաս յանախորդին ըսելու, որ շորս քար մէկէն կ'աշխատին: Յետոյ, մինս թէ ամառ, իմ ջաղացքս կ'աշխատի: Զուրը միշտ առատ

է, փա՛ռք Աստուծոյ: Մէկ քարը ճերմակ ցորենի է, երկրորդը՝ շամկ ցորենի, երրորդը՝ կորեկի, չորրորդն ալ գարիի համար է: Զըլլայ որ կարգը խանդարէ եւ խառն-խառն բաներ ազայ: Արդար աղուն պէտք է աղայ իմ ջազացքն մէկ:

— Սիրով, հայրիկ, սիրով: Աւզածիդ պէս թող ըլլայ:

— Դեռ ուրիշ պայման մըն ալ ունիմ:

— Այո՞, հայրիկ:
— Որպէսզի սիրտս հանգիստ մնայ, ջազացան Ձեյիկը գործէ պէտք չէ, որ արմակէ գնորդ Սայիտ աղան: Հակառակ պարագային, ջազացքս իրեն չեմ ծախեր: Ձեյիկը այսքան աստիճանի ի վեր ջազացանութիւն ըրած է ինձի, հիմա արդար չէ, որ անգործ մնայ: Մասը գաւակներ ունի:

— Ըսել կ'ուզե՞ս՝ թոռնիկներ, չե՞...

— Հիմա մեր Ձեյիկը ինձի՞ պիտի ծառայեցնեն: Զաւակները մանր են: Թո՛ղ աշխատի: Մոմի պէս է, շատ ուղիղ եւ պարկեշտ է: Եթէ նոր յաճախորդը գործէ արձակէ ջազացանս՝ թո՛ղ չեմ տար: Զազացքս ծախու է իր ջազացանով:

Ապշահար՝ փեսան հազիւ թուքը կը կլներ:

— Սիրով, հայրիկ, սիրով:

— Դեռ ուրիշ պայման մըն ալ կայ: Կը լսե՞ս դիտ:

— Անչո՛ւշա, հայրիկ, մտիկ կ'ընեմ:

— Ապրի՛ս, փեսայ: Այո՞, ուրիշ պայման մըն ալ կայ: Անցնող յիսուն տարիներուն, իմ ջազացանս, իմ հաշուոյս, ումէն Հիգշարթի կէտք, մտիկի տակ եփած բազարը կերցուցած է յաճախորդներուս: Կու՛ժի պանիրով բազարին պէս համեղ բան չկայ:

— Գիտե՛մ, գիտե՛մ, — թուքը կուլ ապուով յարած էր փեսան:

— Անչո՛ւշա որ գիտես: Քի՛չ բազարը դրկած եմ առնդ: Անուշ ըլլայ: Հիմա այդ սովորութիւնը պիտի շարունակուի: Ասիկա պայման է: Հակառակ պարագային, ես ծախու ջազացք չունիմ: Օքէ՛յ...

— Օքէ՛յ, օքէ՛յ...

— Զազացքին քովի ընկուզեկին ջազացքին է: անկէ մէկ ընկոյզ տունս մտած չէ: Ասկէ վերջն ալ այդպէս պիտի շարունակուի:

— Թո՛ղ շարունակուի...

— Ասիկա պայման է, — սրդողելով պայթած էր ծերունին: — Պայման պիտի դնես: Հակառակ պարագային, ծախու չէ ջազացքս: Ո՞վ ինչ ունի հետս:

— Դո՛ւն գիտես, հայրիկ:

— Անոնող յաճախորդը իր պատուոյն վրայ երդում ընելու է: Այս այսպէս է: Յետոյ...

— Են՞ք պայման մը եւս:

— Ո՛չ, դուն քիչ մը համբերէ: Էշէն առաջ արտու մտնելը լաւ բան չէ: Պայման չէ այս, բայց իմ ջազացքս գնորդ պէտք է շատ լաւ գիտնայ, որ անիկա վարպետ Մաթաթին գործն է:

— Ո՞վ է վարպետ Մաթաթը, հայրիկ:

— Մեղա՛յ: Դուն ինչի՞ս մարդն ես, փեսայ: Մաթաթը չգիտցող մարդ կը գտնուի՞ այս օրերուս:

— Լաւ, հայրիկ, ես չեմ գիտեր:

— Կրնա՛յ ըլլալ, որ հիմա մեռած է մեծ վարպետը:

— Թերեւս:

— Վա՛խ, մեղք եղեր է վարպետին:

Արանչի վարպետ էր: Անոր կապած ջազացքները յախտեան կ'աշխատին: Իմ ջազացքս ալ ինք կապած է: Մեղք եղած է, եթէ իսկապէս մեռած է: Պէտք չէ որ մեռնէր: Քէտապէն եկաւ. երկու ամիս պահեցի, կերցուցի, խմցուցի: Թե՛ւ մալիկ Ըչքառութեամբ չինեց ջազացքիս շորս քարերը: Լուսահողին սքանչելի վարպետ էր: Կ'ըսէր, թէ իր վարպետութիւնը իր մեծ հօրմէն ժառանգած է: Փեսայ, իր մեծ հայրն ալ չե՞ս ճանչնար: Մե՛ղք որ ես ալ չեմ ճանչնար: Տօնիկ պապուկը, մեր Մաթաթին մեծ հայրը, շատ ճարպիկ մարդ եւ առդանդաւոր վարպետ հղած է: Արէլ Տօնիկը երբ ըսեն, պէտք է վարպետան մը կենայ: Քէտապի, մեր Մուսա Տաղի եւ Անտիօքի ըրանին բոլոր ջազացքները ինք, Տօնիկն ու իր թոռնիկը կապած են: Իմ ջազացքս Մաթաթ վարպետը կապած է: Դուն եթէ յաճախորդներուն, մանաւանդ Սայիտ աղային վարպետ Մաթաթին անունը ասու, անմիջապէս կը գնեն: Աղաչողը կը դնէ: Վարպետ Մաթաթ ըսել եւ անցնիլ չ'ըլլար, փեսայ: Հիմա դեմ, քեզ անհնեմ, իմ ապաւ էնս դո՛ւն ես:

Երկու որ հար զարձակ կանչել տուած էր փեսան: Դարձեալ ժերժած էր անիւ-
ւի: Անչեւ որ ջաղացքին հարցը շկար-
զազրէր փեսան, պիտի շածիրուէր:

Հաջիւ փեսան ներս մտած՝ յայտնած էր, որ որոշած է կինը տիւրոյ ընել: Պատ-
ճա՞ռը: Իբր թէ կինը ընդիմացեր է ջաղաց-
քը ծախելուս:

— Տե՛ս, փեսայ, իննսունութ տարե-
կան եղած եմ եւ ոչ մէկը ինձի ոչ ըսած է: Հիմա սա ըու աներմայրդ էլ ինք է եւ ինձի
զեմ կը դնէ:

— Ես հեազ եմ, հայրիկ:

— Ապրի՛ս, փեսայ: Վերջացած է այ-
սոր, այսոր տէրտէրը կը կանչես. դատ պի-
տի բանամ զատականին մաս: Աւաջնոր-
դարան դուն կ'երթաս: Քեզի փոխանոր-
դազիր կու տամ: Անպիտանին աղջիկը
ասպարէզ կը կարգայ ինձի: Ինչ չէ ծնած
ինձի ասպարէզ կարգացողը: Տիվորս կ'ը-
նեմ, թող ուզած տեղը երթայ:

— Լաւ, հայրիկ ու բիւրը գտա՞մ ես: Կար
դուն թեղ ապահովէ, յետոյ տիվորս ըրէ
զինք:

— Դժուարը տիվորսն է. յետոյ ուրիշը
զտնելը դիւրին է: Դուն սա ըսէ: Սայիտ
աղան ի՞նչ կ'ընէ, պիտի գնէ՞ ջաղացքս:

— Չկրցայ տեսնել զինք, հայրիկ:

— Ինչո՞ւ: Դուն ես ապահենս, դո՞ւն ալ
երես կը դարձնես ինձի:

— Ո՛չ, հայրիկ, սխալ մի հասկնար զիս.
Հոս չէ եղեր մարդը:

— Այդպէս ըսէ, մարդ Աստուծոյ: Ու-
րեմն մտանդուելու պէտք չկայ, կա՛մ
Իսկէնարուն, կամ ալ Անտիոք գացած
կ'ըլլայ: Երկու, շատ-շատ երեք օրէն կու
զայ:

— Այդ պարագային պիտի սպասենք:
— Ի՞նչ կրնանք ընել: Կա՛մ պիտի
սպասես, կամ ալ ուրիշին պիտի նայինք:
Դուն նայէ, տես, ճարպիկ մարդ ես:

— Հայրիկ, թող գերդաստանին մէջ
մնայ ջրաղացը. մեզք է, մի ծախեր: Եթէ
զրամի պէտք ունիս, տամ թելի: Արտազ
շարժումով մը ձեռքը զրպանը տարած էր
փեսան:

— Ձեռքդ, — սաստած էր ծերունին. — Իմ
ջաղացքս ոսկի աղացած է, ոսկի՛: Իմ
զրամներուս հաշիւ չկայ, փա՛ռք Աստու-

ծոյ: Այս ասորիքէս վերջ չեմ ուզեր ջաղաց-
քը պահել: Սայիտ աղան եթէ 60 դեղին
տայ, բաւ է. ծախէ՛:

— Հապա աղա՞քը: Անոնց չե՞ս ուզեր
պահել ջաղացքը:

— Ո՛չ: Բնա՛ւ: Անոնք յարգը չգիտցան
ջաղացքին: Թող տիրութիւն ընէին, հայալ
թող ըլլար իրենց: Երեսի վրայ ձեռքին
զայն: Ասանկ ջաղացք ասոր-անոր հզել
կ'ըլլա՞ր: Եթէ պարկեշտ մարդ եղած չըլ-
լար Ձեւիկը, մուկերը կերած կ'ըլլային
մեզ:

— Հայրիկ, ինձի չե՞ս ձգեր զայն:

— Ո՛չ: Դուն արժանի ես, բայց ես որո-
շած եմ ծախել ջաղացքը, պիտի ծախեմ
զայն: Տղաքս, տղա՞քս: Հաջիւ թիչ մը
մեծցած, պատանութեան սեմին թեւակո-
րած՝ մերժեցին ջաղացք մտնել: Ալիւրին
հերձակութեանն ամշցան: Սա աներմայր
ըլլալքն ալ չթաշարեց զիրենք: Աստանկ
ջաղացք ձեռք կ'անցնի՞: Մէկը գնաց վար-
դապետ եղաւ: Այսինքն՝ ըսելիք չունիմ,
Աստուծոյ մարդ եղաւ: Եթէ ջաղացքին
տիրութիւն ընէր, գե՛շ կ'ընէր: Ինչ որ է, իր
ապագան թիչ մը ըմբռնելի է: Հապա միւ-
սը. գնաց-եկաւ տոնետարական եղաւ: Ի՞նչ
պէտք ունի: Ճիշդ է, ասեւտուրը արագ
եւ շատ կը հարստացնէ, բայց ջաղացքին
պէս չկայ: Անոր տուած հացը արդար է,
շատ արդար: Եւ մի մտնար, որ իմ ջա-
ղացքիս շոքս քարերը ոչ թէ շոքս, այլ ասս-
նըշոքս ընտանիք կ'ապրեցնեն:

— Բայց հայրիկ, հիմա ժողովուրդը
փութէն պատրաստ կը գնէ եւ կ'ուտէ:

— Հա՛, հա՛, ապրիս. ես ալ այդ մէկը
նկատած եմ: Հիմա սկսար խելքդ գործա-
ծել: Հասկցա՞ր, թէ ինչու ջրաղացը պիտի
ծախեմ: Ինչ որ բերէ, փա՛ռք Աստուծոյ:
Բայց լաւ պիտիք, փեսայ. ժողովուրդին
հիւանդութեան պատճառներէն մէկն ալ
Փապրիքաներուն ալիւրն է: Ուր է ջրա-
ղացի ալիւրը, ո՛ւր՝ Փապրիքայի ալիւրը:
Ինչ որ է, հիմա որ միտքս հասկցար, գնա՛
եւ շուտով ծախէ ջաղացքս: Ինքն անիծեմ
մեր ժողովուրդին, որ ինչն իր արժէքը չի
զիտեր եւ Փապրիքայի ալիւր կ'ուտէ:
Տէրտէրն ալ տեսնելու չմտնաս: Այս
պատուը տիվորս պիտի ընեմ: Եո՛ւս:
Ծախէ, եւ բաժինդ ապահով է, մի վախ-
նար:

— Ես իմ բաժինս շատոնց առած եմ, հայրիկ:

— Ինչպէ՞ս.— դարձացեր էր Գէորգ ծերունին: Զաղացքը շճախա՞ն:

— Աղջիկդ, Արփին իմ բաժինս է, եւ ես զո՛ր եմ թէ՛ քեզմէ եւ թէ՛ ալ աներձօրմէս...

— Այդ պատուին անունը մի տար ինձի: Տիվորսի թուղթերը թող առնէ եւ ձօրը տունը թող երթայ: Իսկ Արփիկը թող Աստուած պահէ: Հակառակ ըսածիդ, բաժինդ այսչո՞վ է, փեսայ: Իուն միայն ջրաղացը ծախելուն նայէ:

— Գլխուս վրայ, հայրիկ, բաժնիդ պէս կ'ընեմ: Քանի մը օր եթէ համբերես, ամէն բան կարգին կ'ըլլայ:

Նոյն օրը, փեսան հանդիպած էր ծերունի Գէորգին տղուն: Բացատրած էր չօրը պահանջները: Զաղացը պիտի ծախէր եւ մայրը տիվորս պիտի ըլլար:

Գէորգին տղան յայտնած էր, որ տիվորսին ըսելիք չունէր, որովհետեւ հաշակի հարց էր: Միս կողմէ՛ հազի կրցեր է յիշել, որ ժամանակին, Պիթրասի մէջ, ջրաղաց մը ունեցած են: Իայց յիսուն տարիներ անցած են Մուսա լեռը պարպելէն ասպին: Է՛, իր հայրն ալ բռնե՞ր էր, ուրեմն, ուրիշ այնճարցի ծերունիներու ճամբան: Եսա ծերունիներ, հակառակ

անոր, որ կէս դար է վեր Այնճար կ'ապրին, իրենց վերջին օրերուն մէջ, կը պահանջեն, որ գրենք զիրենց տունները տանին: Յիսուն տարուան վաստակը, կեանքի վերջին օրերուն, կը մոռցուի եւ մարդիկ Մուսա լեռ կ'երթան:

— Կ'երեւի, թէ հայրս ալ թճրկահար կիրակոսին ջուրէն խմեր է: Ան ալ վերջին օրերուն Մուսա լեռ կ'երթար ամէն օր: Հոս քոռասուն տարի թճրուկ դարկաւ: Առանց իրեն հարսնիք բնաւ տեղի չունեցաւ: Թերեւս 40 թճրկահար եւ նուազածու հասցուց, իր գերդաստանէն, իսկ վերջին օրերուն, փողոց ինկաւ, տուն, Ի՛Ս տունը վերադառնալու համար: Հոն, սօսիին տակ թճրուկ զարնելու համար ճածայ ինկաւ, լե՞ս յիշեր, եւ ամէն անգամ տեղէ մը բերուեցաւ. օր մը ես բերի զինք սուրիական սահմանէն: Ուրիշ օր մը կա՛մուրջին վրայ գտնուող Մարիամին օրէլը դացած էր: Մարդը Խորր Պէկի սօսիին կարօտով մեռաւ: Կ'երեւի, թէ հայրս ալ նոյն ջուրէն կը խմէ, 98 տարեկանին: Ի՞նչ կրնանք ընել:

— Այդպէս է.— համաճայնած էր փեռան:

— Եթէ այդ չօրս քարով ջաղացքը իմս մնացած ըլլար, քուսայր, հիմակուան միջիններս շուքի մէջ մնացած կ'ըլլային, շուքի...

ԳԷՈՐԳ ԱՔԵԼԵԱՆ

ԿԸ ՄԵՌՆԻՄ...

Արթնցիւր այս կրակէն
այլեւս հալելու պէտք չկայ

Ներսէսէ երաբուխդ
թռչելու պէտք չկայ այլեւս

Հեղուկ հոգ
հովք պիտի չքափանցէ քեզմէ ներս

Մարմինդ պիտի չանի
արեւը կաթիլներուդ մէջ պիտի մարի

Անկում պէտք չկայ այլեւս
բարեբը սեղմելու պէտք չկայ

Զորերու մէջ կաթոզ ջուրերը
պիտի չզտենն երակներուդ արմատները

Եթէ անձրեւի կաթիլները գամերու փոխես
դուն լաց իմ վրայ մետաղեայ հեղեղ

Լեռնաշխարհ անտանց քեզի
կոնդախառնուած ծառ մըն եմ

Որէ օր ծիկու միգով
օրէ օր կը մեռնիմ

ԱՐԱՄ ՃԻՒՂԵԱՆ

Ս. ՏԵՐ ՄԱՐԳԱՐԵԱՆ – ԹՆԿՐԵԱՆ

ԱՅՐԻՆ

Սփորական գեղեցկութիւն մը չէր սակայն անորը, գեղեցկութիւն մը, որ կը հրացնէ կամ նայնիսկ կը զարմացնէ զիջ մը, այլ՝ տարօրինակ, անսովոր բան մըն էր զրեթէ, իւրաքանչիւր մանրամասնութեամբը զինովցնող, կախարդական բան մը, սեփ-սեւ՝ առաւ մազերէն սկսեալ – անփութօրէն գանկին ժողջրւած, որոնցմէ քանի մը փնջիկներ կը գալարուէին ծոծրակի սպիտակութեանը վրայ – մինչև լայն բացուած հրաշալի աչքերը, որոնց կապտաւուն բոլորովին կը շնչաւորէր մութ Թարթիչներու չրջանակին մէջէն: Ամէն անգամ, որ նայէր երեսից իր խորունկ նայուածքովն ու ժպտէր պզտիկ՝ մտուս բերնովը՝ վառ կարմիրին շուրջ աղուամազերու ոսկեպոյն փռոյշ մը ցանցնուած, կը զգայիր, թէ իր հմայքը անտեսանելի ցանցի մը մէջ կը բանտարկէր զեզ ու թէ անկէ ետք ա՛յլ պիտի չկրնայիր ազատիլ իր կախարդանքէն:

«Ողբալիս...», մրմնջեցին Թաղեցիները ապշահար, երբ առաջին անգամ տեսան զինքը Գէորգ Էֆենտիի թեւը մասած՝ պոսակէ դարձին՝ եւ ստիկա մնաց իր անունը: Ոչ ոք այլևս Գէորգ Էֆենտիի մականունով կոչեց զինքը, իսկ բուն անունը գիտնալու մասին երբեք չհետաքրքրուեցան, չէ՞ որ այնքան նման էր Գէորգ Էֆենտիի նախորդ կնոջ, ա՛յն կինը՝ որուն յիշատակին սիրով, յարգանքով կապուած էին Թաղեցիները:

Ի՞նչ տարօրինակ զուգադիպութեամբ մը սակայն Էֆենտիին կրցեր էր այս աղջիկը գանկի, ուրկէ՞, ինչպէ՞ս արդեօք:

Գէորգ Էֆենտիի մեռած կինը կարծես հրաշքով յարութիւն առած՝ բոլորովին երիտասարդ կու գար միանալ այլևս ծերացած ամուսնին, որուն ուսերը հնազանդէ կբիլ սկսեր էին, եւ խախուտ՝ զրեթէ փլուլու մօտ բան մը կար իր դանդաղ՝ հրերուն քալուածքին մէջ:

Իրիկունները գործէ դարձին, միւսիս Սահակ կը հարուէր երկար, սըր-ճագոյն սենեկազգեստը եւ, ձեռքը թերթ մը՝ պատշգամբ նստած կարգալ կը ձեւացնէր: Ու ամէն անգամ որ մայրը՝ Ազնիս համբմը, ներս մտնէր ճաշի կանչելու գայն, սիրտը անհուն ցաւով մը կը գալարուէր: Ոչ, զաւկին պէս չէր խորհեր ինք այս երիտասարդ, գեղեցիկ կնոջ մասին, որուն համար միւսիս Սահակին աչքերը մամերով դիմացի պատու հաններուն կատշած կը մնային:

Ահա Հինգ ասորիէ ի վեր ամուսնացիր էին անոնք, բայց ո՛ւր նախորդ Ռոզալիան, ո՛ւր այս միւսը: Իր ժպիտներուն ճէշ ժլատ՝ անիկա կախուեց էր ամուսինին թեւէն ու փողոցէն անցեր էր առանց բարեւելու շուքիները, որոնք սկիզբները շատ բան յուսացեր էին իրմէ: Այ ոչի պատճ հետաքրքրուեց էր՝ ու իր ամուսինին գործարանի բանու որներէն ոչ ձէկուն կնոջն էր այցելեց սիրուն նուէրով ճը՝ անոր ծննդարեւութենէն ետք: Նախորդ Ռոզալիա՞ն...

— Աս կնիկը ես ալ չեմ հաւնիր կոր,— գրեւի տուեր էր Ազնիւ համբոց իրեկուն ճը, երբ միւսիւ Սահակ գարձնայ պատաշարը նստած, աչքերը դիմացի տան պատուհանին յառեր էր: Սուտակ կու տայ, մտքի՞նէ կու տայ, կը հագուի, կը սքուի, կը պաշտի կոր. երկանը գործարանին բանու որները, անոնց կնիկը, օրուխը—յօծուխը ինչ ժաանած չունի, գրեւե ի՞նչ հանչնայ պիլէ շոքեր կոր...: Ա՛խ, անլի Ռոզալիան, հոգին լուսերու ճէշ ըլլայ, ի՞նչ անձման խաթուն էր...

Տղուն զեճը նեղուած արտայայտութիւն ճը սասցեր էր, բայց, ազնիւ ճարգ, լուեր էր՝ իր ճօր սիրտը շփրու որելու համար. ինք, միւսիւ Սահակը, կորեք համաճիտ չէր թաղեցիներու կարծիքին:

— Դեռ շատ երիտասարդ է, ճայրիկ, մինչև իրեկուն միմտեղ ասուք նստած պիտի շխնթանայ անշուշտ,— ըսեր էր ուրիշ անգամ ճը, երբ նիւթը գարձնայ անոր շուքին էր գարձեր, թէև տարրիկ ճարգի ճէշ:

— Ես ի՞նչ գիտեմ, գուտկո,— բացատրեր էր ճայրը զլխահակ, աշխարհին խօսքը,— ամա եթէ իրաւ է, սիրտս փէ՛ն պիտի վառի...

«Յէ՛, ճասններ էր ազան ինքներեն,— չէ՛, չի կրնար ըլլալ, աս հրեշտակի պէս աղջիկը... սո՛ւտ, չի կրնար ըլլալ, բայց ճարգոց լեզուն սակոր չունի...»:

Չէր կրցեր ու չէր ուզեր հաւատալ ճանաւանդ, թէ Ռոզալիան, հրաշալիորէն նուրբ այդ կնիկը, որ, ամուսինի թեւին՝ փողոցէն անցած ասին ոչ իսկ սկիւարիկ ճը կ'ուզէր հիացումով իր համբուն սպասող աչքիման, խաթի՛ր գայն, իր ամուսինը...: Կարելի՞ էր ամենափոքր անբարութիւն ճը վերադարձ անոր...: Անիկա ճառաններուն բարձրանանքն էր, այն ճառաններուն, որոնք յաճախ կը վռնուէին իրենց անառնելի թերութիւններուն համար, կամ ազեղ ըսի—ըսուր ա՛յն թաղեցիներուն, որոնք որեւէ կերպով չէին կրցած պատիճ անկէ: Եւ եթէ Գէորգ էֆենտին կը կորածար, կը կարճար հետզհետէ, պատճառը այն էր, որ եօթնասունին կը ճօաննար աչիւս, իսկ եթէ կնիկը կը կողմնէր ու կը գրեմար օրէ օր, անշուշտ իր չափազանց երիտասարդութեան ճէշ փնտտելու էր ասոր պատճառը:

Անկեղծ ըլլալու համար, բոլորովին տարրիկ երազանքով ամուսնացեր էր Գէորգ էֆենտին, իր վաթսուսին ճէշ իսկ ճանուկի հոգի կրող այս ճարգը, որ կեանքին վերջին քանի ճը տարիները ուզեր էր այնքան ազնիւ, սիրելի կնով ապրող պատկերը տեսնել իր ճօտ, ու քուլիք—քրիք էր այդ հրաշալի ճանկարճար աղջիկը, ցնցոտիներու, իշտակներու կոյտի ճը ճէշէն, հսկայ հարստութեան ճը խոստումով ու հօր ճը պէս կուրծքին էր սեղմեր գայն:

Աղջիկը, անառնելի թլուտութենէ ճը փրկուած, նարապ հոգեբանութեամբ ճը ըմբուններ էր ամէն բան եւ ճնառճաններու, թաւիչներու, գոհարներու շտապեցիչ նոխութեան ճը ճէշ, քնքուչ երախտադիտութեամբ ճը, իր ամէնէն քաղցր ու անկեղծ ճպիտովը ճպտեր էր անոր...

Իսկ զի՞րջը, հիմա՞...: Ինչե՞ր չէին ըսեր «Ոսկիէ վանդակը քանտար-
կըւած թռչունքին մասին, ի՞նչ խօսքեր չէին ըրեր եւ ի՞նչ գռեհիկ մանրամաս-
նութեամբ...»

«Մարդուս շտեմած տեղը հաւատալը պիտի գայ՝ կը գանգատէր երբեմն
միւսիւ Սահակ ինքնիրեն, գլուխը կը ցնցէր նեղսիրտ ու իր նայուածքը, ան-
բացատրելի յուզումով լեցուն, զիմացի պատուհանին կ'ուզուէր երկար:

— Սահակ, նավըսմ, քառասունիդ կը մօտենաս կոր, երբեմն կը սկսէր
Ազնիւ հանքով երկչոտ մ'պիտով, անոր այդ սեւեռուն նայուածքէն տիրաը կրակ
ինկած, թունկերս շտեմած մտնիմ նէ՛...»

— Ես հիմա չեմ կարգուիր,— կը պատասխանէր տղան կարուկ, եւ իր
աչքերը անհուն կարօտով կառչած կը մնային պատուհանի այն թույլ շղարչնե-
րուն, որոնց ետին հազուադէպ կերպով գծադրուող կանացի ստուեր մը ան-
նկարագրելի սարսուռով կը խռովէր իր հոգին...»

Տարիները կ'անցնէին միօրինակ շարքերով: Ազնիւ հանքով հիմա քույր-
րովին ծերացիներ էր, Սահակ էֆենտին մազերը ճերմկիչ սկսած էին արգէն,
բայց անոնց տունը կը մնար երիտասարդ հարսի մը ու մանկական զուարթ ճի-
շերու կարօտ:

Նիմա Սահակ էֆենտին շարթուան մէկ-երկու իրիկունը ուշ կու գար
տուն, անիկա պատճառ մը չէր, որ պատշգամին մէջ իր սովորական տեղը
չգրաւէր առաջուան պէս:

Ի՞նչ կը յուսար արգօք, ինչի՞ կը սպասէր, երբ հարսնցու աղջկայ տէր
բուր մայրերու աչքերը իրեն ուղղուած էին: Ո՛չ, բնաւ որութեամբ շար չէր
Սահակ էֆենտին, երբեք զէջ մաղթանք մը չէր ըրած տեւէ մէկուն հասցէին,
բայց չէ՞ որ ծեր, շատ ծե՛ր էր Գէորդ էֆենտին ու օր մը հարսը այրի պիտի
մնար վերջապէս: Այն ատեն ի՞նչ պատճառ կար, որ ինք շամու սեանար անոր
հետ, այս այնքան զգլխիչ կնոջ, որուն հետաւոր տեսքն իսկ կը ցնցէր, կը սար-
սրուացնէր զինք եւ որուն ներշնչած սէրը, կախարդական ըմպելիի մը պէս
չրթնէրուն վրայ կը զգար Սահակ էֆենտի, թունաւ որ՝ բայց նոյնքան քաղցր
ըմպելի մը միաժամանակ:

Եւ մինչ մայր ու զաւակ սուրճ կը խմէին դէժ դէժի, լուսթիւնը, ամէն
գիշեր, քիչ մը աւելի ճնշող կը գտնար: Վերջերս գրեթէ քան մը չէին գտնիւր
իրարու ըսելիք եւ խանութի կամ տնտեսական կեանքի կարգ մը յուրերու փո-
խանակութենէն ետք, խօսելիք նիւթ չէր մնար: Երբեմն տղան ակնոցը քիթին՝
կարճ յօդուածներ կը կարդար բարձրաձայն, կարծես չլսելու համար իր իսկ
խղճին ձայնը՝ ամէն գիշեր քիչ մը աւելի զօրաւոր՝ ի տես այս բարբ, սպիտակած
պատաւին, որ կեանքէն քանի մը չէր սպասեր ա՛յ: Իրաւ, Ազնիւ հանքով ամուս-
նութեան մասին չէր խօսեր տղուն, չէր համոզեր, չէր խրատեր նոյնիսկ, ու եր-
բեք չէր փորձեր պարկէլտ՝ աղու որիկ հարսնցու մը ներկայացնել իրեն, ինչպէս
ըրբէր էր տակաւին տարի մը առաջ: Միայն ամէն գիշեր, երբ սենեակ կը քաշ-
ւէր, խաչելութեան առջեւ ծնրադէր, իր բարբ, հաւատարիմ մօր սրտով կ'ազօ-
թէր, կ'ազօթէր երկար, որ Աստուած հետու պահէր իր «մէկ հասիկ»ը ամէն
տեսակ փորձութիւններէ, փորձանքներէ...: Է՛հ, չէ՞ որ ամէնքս ալ մարդ ենք
ու սխալական...: «Անէ՛ծք է,— կը մրմնջէր երբեմն պատաւը սարսափահար դի-

տելով Ռոզալիան,- աշխարհադուրութիւնն ալ Աստուծոյ մէկ պատուհանն է մարդուս գլխուն, կարգուածը առ տեսնելով կնիկը չի հասնիր, շկարգուածն ալ անոր տիրանայ կ'ուզէ՞:

Ու այդ զեղեցկութիւնը իրաւ անէծքի մը պէս կ'իյնար Ազնիւ հանձմի տան վրայ, տասը երկար տարիներէ ի վեր, մինչ ամէն իրիկուն պատշգամին շղթայուած, Սահակ էֆենտի իր սիրոյ երազներովը կը վերանար: Որո՞ւ աղջիկը պիտի շտային իրեն, եթէ ուզեր, հիմա՛ մանուանդ, երբ իր հարստութիւնը Գէորգ էֆենտիի հարստութեան կը հաւասարէր, տարիներու պարկեշտ աշխատութեամբ մը գիգուած:

Գիշեր մը պատար բոլորովին սկար զգացեր էր ինքզինքը, յառաջացած ծերութիւն:

— Սահակ, ես վրում, Սուրբիկը աղէկ աղջիկ է, ի՛նչ պարկեշտ, հէ՛մ ազուոր,- կրկնէր իր մայրը իր անփայլ աչքերուն նայուածքը ազուս ուղղելով ազալոյդ,- եկուք բան մը բնենք...

— Ձե՛մ կրնար, մայրի՛կ, չե՛մ կրնար,- փղձկեր էր ազան, մօր ձեռքերուն փարած յուսահատ,- ես Ռոզալիա՞ն կը սիրեմ...

Ու երկուքին նայուածքները իրարու դամուած մնացեր էին երկար, մայրը ուհարեկ գտնուութեամբ, տղան ամօթաւար՝ ընկնուած:

••

Յանկարծ անխուսափելին պատահեցաւ սակայն եւ առտու մը, գործարան գացած միջոցին Գէորգ էֆենտի մեռաւ ինքնաշարժին մէջ: Բժիշկը ստուգեց, թէ մահը սրտի հիւանդութեան հետեւանք էր: Քաղցրները անկեղծօրէն լացին Գէորգ էֆենտիին համար եւ նոյնիսկ ցաւեցան երիտասարդ այրիին, որ երկար՝ սեւ քոզերուն ներքեւ բոլորովին տեղոյն կը թուէր:

— Ի՛նչ ալ ըլլայ նէ, տանա փէ՛ք կ'է՛ՅՅ է,- մեղմացան քանի մը պատուանէր:

— Դժուար բան է որքեւ այրիութիւնը,- հառաչեցին երիտասարդ հարսեր արցունքոտ:

Իսկ այրեը նայեցան իրենց տարիքին ներշնչմանը համաձայն, ո՞մանք զթարստութեամբ, ցաւակցօրէն, ո՞մանք զզլխուած, գրեթէ ապշահար, եւ ուրիշներ՝ ցանկութեամբ լեցուն:

Բամբասանքները վերջ գտան տակաւ առ տակաւ ու թաղեցիները նոյնիսկ համակրութիւն զգացին այս կնոջ նկատմամբ, որ եթէ բարեք չէր կրցած ընել, գոնէ շարիք ալ չէր ըրած իրենց: Մանուանդ հիմա, երբ գործարանի պատասխանատուութիւնը ինք ստանձներ էր, առանց սեւէ բանուոր ճամբելու կամ օրավարձ զեղչելո՞ւ...

Գէորգ էֆենտիի մահէն ետք, այրին կը սկսէր նախորդ Ռոզալիան յիշեցնել. ահա թէ ինչու կարգ մը աններ շատ յարճար գտան ամուսնութիւն մը, որ հաւանական կը թուէր Սահակ էֆենտիի եւ այրիին միջեւ:

«Քառասունքը լրանայ, կը մօտենամ...»,- խորհեր էր Սահակ էֆենտին, երբ թափօրը ցրուեր էր գերեզմանատունէն կլլելէ ետք: «Քառասունքը սուկայն անցեր էր ու ինք չէր յաջողեր մօտենալ այրիին: Հիմա Ռոզալիան սուղի ամենախիստ չըջանը տան մէջ փակուած անցընելէ ետք, երբեմն դուրս կ'կլլէր գէ՛մքը բաց բոլորովին ու երկար սրունքները հիանալիօրէն կազապարուած թափանցիկ՝ մետաքս գուլպաներու մէջ, սեփ-սեւ ուղիղ դժով մը ետեւէն:

«Քանի որ ամբողջ առ զէն կ'ըլլէ, զեւ շատ երբտասարդ է վերջապէս,— խոր-
հեցաւ Սահակ էֆենտին վերտախն,— այն ասան ճէկ տեղամէն կ'ըրթամ
միտքս կը բանամ...»:

Արքիբն առնէն կրգի, պարզի, նաւագի ձայներ շուռից սկսան, զիչերային
հասարակներ պարտեցան առ Քէրոյ էֆենտինն ճաշէն հինգ ամիս ետք զուզա-
գիպող կազանդը տանուեցաւ մեծ խանդավառութեամբ:

Այս բարբիճն հակասակ, Պողոսեան հասարակարկին պահել թուեցաւ
ամուսինին թշուառիկը եւ սուզէն շերտ: Սահակ էֆենտին ամչցաւ երթալ
ամուսնութիւն առաջարկելու սեւապահաւ կնոջ մը, որ հաւանաբար իր շուր-
ջինները ուրախացնելու համար միայն հասարակներ կը կազմակերպէր եւ որ
արցունքով ժպիկ սքափ ընէր իր առաջարկը...: Ս: սակայն եթէ վերջապէս ու-
րի՛շ մը ճասնեար տեսք, իրմէ առաջ...: Ասանկներ պակաս չէին արդէն թաղին
մէջ:

Իսկ եթէ մերժուէ՛ր...: Այս վերջին կտակածը զրկիմ կը ժայթայէր, կը
սպառէր պէնքը, այո, հազաւ եթէ մերժուէ՛ր այսքան ասարուան յամառ, յաճա-
կից սպասումէ մը ետք, որ ամբողջ կեանք մը կ'որժէր ինքնին: Յետոյ վճուեց
վերջապէս:

— Մամա,— ըսաւ առտու մը պատուին խորշումած այտերը շոյիով,—
տիկին Պողոսեանին կ'ըրթամ, խնայոյց, որ Փողոսեանն պիտի ծախէ եղեր:

Ս: աշխատեցով անգամ մը գտնէ անկեղծ ըլլալ մտքը հետ այդ խնդրի
մասին՝

- Մամա,— չնշոյց տխուր,— եթէ պիտի յազմ...
- Հոս ձայնը գաղտնի զիչ մը:
- ... Այն ասան Սարգիսը կ'առնեմ:

Դուռը բացուցաւ զեր, սպիտակ գոյնեցով սպասակի մըն էր, զոր շատ
անգամ տեսնէր իր իրենց պատուհանին: Ընդարձակ, հոգի հեւտարաւը նստած՝
Սահակ էֆենտինի սիրտը պատանի սիրահարի մը պէս կը բարտախէր: Որքա՛ն
լաւ կը հանչնար այս պատուհանները իրենց թափանցիկ վարագոյրներով...

Յանկարն զուռը բացուեցաւ առ ամուսնորուհին ներս մտաւ: Լայն թե-
ւերով երկար սենեկազգեստ մը հագած էր, սպիտակ, սենեկ-թական բան մը, որ
մազերուն սեւութիւնը կը շնչուէր եւ թոյլ մաշկերով կը ասարածուէր աստիա-
կամանի գորգերուն վրայ: Իր ներկայութիւնը գաղջ, մտերմիկ բոյրով մը կը
լեցնէր սենեկակը: Պողոսեան մեզմ ճախտով այցելուին կը նայէր հարցակեան:
Իրեն այնքան ծառայով այն կի՛նը, որ իր կեանքին ամէնէն ազուր ասար-
նեքը լեցուցիւր էր իր սէրով եւ որ հիմա, գիտաբը կ'անգնած, իրեն կը նայէր
բողջը, բայց անբացարեւիտէն իրողը, զգլխով ճախտով մը: Սահակ էֆեն-
տին, յուզումէն զողզոլուն՝ պահ մը լուեց սկսածայ: «Թողիկ է, մազիկէ մը ա-
ւելի նուրբ է,— կը խորհէր կնոջ գեղեցկութիւնը գիտելով չփոթեան,— կարծես
հովէն անգամ կընայ խամրիլ...»:

— Ձե՛ք նստիք,— ըսաւ ամուսնորուհին զուարթ շեշտով,— կարծեմ զրաջի
կնք, մեր մասին շատ լաւն էմ:
Սահակ էֆենտին նստաւ՝ շնորհակալութեան բառ մը մրմնջելով:

— Առա՛ք՝ ճը կ'առնէ՛ք.— հարցուց գարձնալ տանտիրուհին սիկար հրամցնելով.— ես այսօր բնաւ չեմ խմած:

— Ահրով, եթէ կարելի է:

Թողալիսն պէտք եղած հրահանգը տուաւ սպասուհիին եւ բաղկաթո՛ւք ճը խորը տեղաւորուելով՝

— Ձեռ տեսնել ուզեր էք,— շարունակեց.— ի՞նչ բանի համար արգեսք:

Սահակ էֆենտի նայուածքը երկուք պահ ճը Թողալիսի վարդազոյն, փետրագարդ ժուճակներուն ուղղուած մնաց: Յետոյ՝ տարիներէ ի վեր սպասուած պահը արժեցնելու վճռականութեամբ՝

— Տիկին,— ըսաւ.— ներեցէք, ամբողջ կեանքիս ընթացքին զորժի մարդ միայն եղած եմ, ամէն նիւթի մասին հարսիկութեամբ չեմ կրնար խտիւր բայց... այսօր դայուս պատեանք...

Կանգ առաւ. մտածումներուն թնլը փրթած էր ու նայուածքը յամուտօրէն կտրուած կը մնար կնոջ սպիտակ, թոյլ սենեկազգեստին, որուն թափանցկութեան տակէն ժանեակներու փրփուր ճը կը վերսկտէր մեղմ՝ ու վարդագոյն սնդուսէ մուճակներուն, որոնք մանր, նուրբ փետրիկներով զարդարուած էին: Սահակ էֆենտի քիչ ճը դարձանքով կը նայեր այրիին եւ չէր համարձակեր միտքը շարժելու հարցումը ուզող:

— Դուք... ձեզ սպասուս տեսած էի... շատոնց.— Թոթովեց վերջապէս Սահակ էֆենտի,— չէի խորհած ձեզ տեսնել... այսպէս...

Յանկարծ անակնկալ, ուժգին քրքիլ ճը պայթեցաւ սենեակին մէջ, խլացուցիչ, երկար դաւարումներով քրքիլ ճը, որ միջոցը կը պատուէր եւ որ վերջ պիտի լուսննար կարծես:

— Ի՞նչ կը խորհէիք ուրեմն,— բարեկամս,— հազիւ կրցաւ ըսել այրին ընդհատ շնչատուութեամբ.— Թէ դուքքը սո՛ւք էր բռնածս, ա՛հ, ո՛չ, սուղը քառասուն օրէն աւելի չէր ըլլար անշուշտ, Գէորդ էֆենտի պէս ծեր մարդու ճը համար մասուանք: Բայց կը շարունակեմ սեւ հագուսիլ, որովհետեւ նորոյթ է, յետոյ որովհետեւ ըսին, թէ սեւը շատ կը վայելէ ինձի...

Ու երիտասարդ կնոջ քրքիլը վերստին արձագանգեց սենեակին լուսութեան մէջ նոյն խլացուցիչ հնչականութեամբ, հետզհետէ աւելի շարժաուշակ:

Հեղճող ժպիտ ճը շրթներուն, ի՛ր իսկ անձին նկատմամբ, Սահակ էֆենտի զգաց փրուզումը այն հակայ շէնքին, որ սիրոյ մտքուր հիման ճը վրայ կատուցուած էր: Անպուսկ քրքիլներու այս արձագանգին մէջ անիկա պահ ճը լսել կարծեց ճարճատիւնը դանդաղ, բայց վճռականօրէն փլչող այդ հրաշալի շէնքին, սպասեց ահաւոր ազմուկի մեղմացման քրքիլներու տարափին հետ, սպասեց հանդարտօրէն այս գոյգ, ցուտալին գործողութիւններու լրանալուն, յետոյ, միշտ նոյն հեղճող ժպիտով իր անձին նկատմամբ—կնոջ ճը պատճառով, որ ամբողջ կեանքի ճը ընթացքին հրացում, զղլխանք ու, վերջապէս, սէր ճը ներշնչած էր իր բովանդակ իտէլայականութեամբը, ինչո՞ւ ստեղ, երիտասարդութիւն ճը իսկ զոհելով, եւ որ յանկարծ կը փչրուէր, կ'ոչնչանար հիմա վայրկեանի ճը մերձաւորութեամբը միայն, խոշոր, բազմերանգ պղպլտակի ճը պէս, որ հրաշալի է այնքան տտեւ, որ հպու՛մը չէ զգացած մատիդ—Սահակ էֆենտի ժամացոյցին նայեցաւ, ոտքի կլաւ յողմարեկ՝ անգոյն ճակատը քրտինքով ողողուած, մէկու ճը նման, որ երկար մղձաւանջէ մը կը սթափի, եւ ճայնով մը, որ ի՛րը չէր:

— Տիկին,— ըսաւ.— գործարանը գնելու մասին կ'ուզէի տեսակցիլ, բայց կարեւոր ժամագրութիւն ճը ինկաւ միտքս, կրնայի՞ք գործակատարս ընդունիլ ցերեկէն հաջ:

Եւ տուանց պատասխանի սպասելու, Սահակ էֆենտի հեռացաւ այրիին:

ՍՈՆԱ ԹՆԿՐԵԱՆ

Ս. ՏԵՐ ՄԱՐԳԱՐԵԱՆ - ԹՆԿՐԵԱՆ

Մնձուրին իր ապրած գիւղը եւ գիւղերը կու տայ մեզի, տաքածուն շրջապատով մը, երբեմն առանց նոյնիսկ ցեղի, կրօնի խտրութեան ու այդ խոնարհ դասակարգի մարդոց առօրեայ կեանքի, բարբերու, սովորութիւններու, ուրախ թէ տխուր օրերու մասին կ'արտայայտուի այնքան խանդավառութեամբ, որ անկարելի է չտպաւորուիլ, չագգըւիլ այս բոլորէն:

Ս. ԹՆԿՐԵԱՆ

ՄԵՐ ՄՆՁՈՒՐԻՆ

«... եւ երկրին ժողովուրդը, որ կը կարդար այս ամէնը, չէր ճանչնար, թէ ո՞վ էր այդ բանաստեղծը, որ կը գրէր, կը պատմէր այդքան հետաքրքրական բաներ իրենց: Եւ կը փնտռէին գայն երկրին իմաստուններուն, դպիրներուն, գիտնականներուն մէջ, անոնցմէ մէկը կարծելով: Ու ոչ ոք գիտէր, թէ արեւին մէջ այրած, սեւցած դէմքով, նիհար, կարճահասակ մարդ մըն էր ան, հին մաշուած զգեստով, որ գաւակներ ունէր, օրավարձով կ'աշխատէր, ու կը բնակէր սնակի մը մէջ. եւ կը գրէր այս

բոլորը, մատներով, որ կարծրացած էին բռնուորի աշխատանքէն»:

Այսպէս կը վերջացնէր Մնձուրի «Բանաստեղծը խորագրուած պատմուածքը. մէկը գեղեցկագոյն իր էջերէն, ուր կը տեսնենք ու կը ճանչնանք վերջը այնպէս՝ ինչպէս ներկայացուցած էր այնքան հարգատ կերպով, եւ այնպէս՝ ինչպէս տեսած ու ծանօթ էինք արդէն: Նիհար, կարճահասակ մարդ մը արդարեւ, համեստ արտաքինով, համեստ՝ նկարագրով, որ թաղաք էր եկեր կանուխ երիտասարդութեան, ու անկարող գառնայու հաւ, պա-

բազաններու բերմամբ մնացեր էր հոս, տարիներ յետոյ վերադառնալով բնասանական օճախ մը, այժ տեսական: Երկրորդ ամուսնու թիւեր, նախապէս թերթօն ըլլալով հրատարակուած ու յետոյ առանձին հատորով մը տպուած վիպակը, իր կեանքի այդ շրջանը կու տայ մեզի սրտուժ քաղցրութեամբ, նաեւ սրտատուշ անկեղծութեամբ մը:

Ինչ որ կայ իր ամէնէն աւելի ուշադրութաւ նկարագրի գիծ մը իր ժամ, այդ խանդապատ անկեղծութիւնն է ահա, որով իր անցեալն ու ներկան կը փոխանցէ մեզի, ընդհուրգուած շուրջիներու կեանքին, զոր կը յիշէ, կ'ներագէ ու կ'երեւակայէ, չես գիտեր, թէ երբ, չես գիտեր, թէ ինչպէս՝ սահող, մեկնող տարիներու ընթացքին եւ զոր կը պատմէ առանց սեթեւեթի, առանց հետաքրքրուելու զբազան կամ ոճային գեղեցկութեամբ եւ կամ առանց խորանալու նիւթի հողերանութեան մէջ ու երբեմն պատմուածքն իսկ վերջացնելով անակնկալ, իր թէ ուզեր առանձին թողուլ մեզ, զլուխ գլխի, կտորի մասին մեր գաղափարներուն եւ զգացումներուն հետ: Դէմքերն ու դէպքերը լուսանկարած է գեղջուկ հողիի մը խոր հաւատարմութեամբը յիշատակներու հանդէպ, մինչ հանդիմանող կը նայինք այդ պատկերներուն, նուրբ հիւստիով մը համեմուած: Գրականութեան արուեստագէտ լուսանկարիչն է Մնձուրի, որ գրիչը կը գործածէ պարզ ու մեկին, չ'ախորժիր պլյուսքէ, ոչ մէկ ճիգ կը պարտադրէ ինքզինքին եւ կը գրէ այնպէս՝ ինչպէս կը զգայ կամ կը խորհի: Նոյնքան համեստ, խոնարհ չէ՞ր արգէն գիւղը, ուր ծնւի ու մեծցեր էր...: Եւ հակառակ, որ հոս՝ Պոլիս է անցուցեր իր կեանքի մեծագոյն ժամը, գիւղն է միշտ զեկամարը իր հողեկան, իր զգացական աշխարհին: Քաղաք եկեր է նշիկներու գործողութեան մը ենթարկուելու համար ու ճակատագիրը պարտադրեր է գինքը մնալ հոն, վերահաս աշխարհամարտի պատճառով: Հացագործ գինուորի պատանոն են տուեր իրեն փուռերը: Իսկ 1886ին, եթէ իր ժօր «Էնթարթիկն» փէշը դուրս մնացած չլլար վրան փող կամի կեռէն, պիտի չկարենային գանել ու փրկել զայն եւ Մնձուրի ծնած պիտի չլլար:

Երբ «Էնթարթիկն» չհաւատայ ճակատագրին, Փաթալիզմին, — կը հարցնէ զբազանք իր «Հաշուեկշիռ» պատմուածքի վերջաւորութեան:

Իրաւունք չունի՞, արդեօք...

Մնձուրի հողին մարդն էր: Անրաժանելի, անժխտիկ մասնիկը անոր: Լեռը, կապոյտ կապաններու ձորը, իրենց արտին տակ չէ՞ր ծնած արդէն, խորքայի ամուսն, երբ մայրը առուոյս կը հնձէր մանգաղով, հեռաւոր ամայութեան մէջ առանձին, ու արք խոտով, ծաղիկներով կը լիցուէր:

Իսկ ուժգին, անբացատրելիորէն ուժգին եւ ահաւոր է ցաւը կարօտին, որ հողին կը կապէ մեզ: Մեր ծնած, ապրած հողին:

Այն ատեն, զբազանք, զրկուած այդ հողէն եւ պանդուխտի կիզիչ մրմուռը սրտին, գիւղն է, որ զրկած, շալկած կը թերէ հոս, իր հողովն ու շուրջով, իր լեռներով, ձորերով, կապաններովն ու ժողովներով, իր գետերով, առուներով, անտառներով եւ դեռ մամերով, պապերով, հարսիկներով ու սպիկներով: Այս գիւղն է, որ կը փոխադրէ քաղաք ու կ'ապրէ երեւակայական այդ աշխարհին բնութեամբն ու անձերովը շրջապատուած, զորս մեզի կը ծանօթացնէ ներշնչումի երազներով, թոռնիկները շուրջը խորը հաւաքած երջանիկ մեծ հօր մը նման, որմէ հեքիաթներու կը սպասեն անհամբեր:

Իր նիւթերը առաջապահներ կը յիշեցնեն յաճախ, անուշ թախծութեամբ: Երգեր, հայրեններ կը թրթուան մեր հողիներուն խորը եւ տարաշխարհիկ պատկերներու շարք մը կու գայ պարզուիլ մեր աչքերու առջեւ, ուր կայ խորհուրդը մթնոլորտ կը լիցնեն ու երկարող ստուերներուն, ասակաւ առ ասակաւ, եւ դեռ կարաւանը դաշտը զիշերող գեղջուկներու, հարսիկներու, որոնք սիրոյ մրմունջով երեխաները կը զիշեցնեն օրուան ծանր աշխատանքէն ետք, զգարիպ սմուսնի կարօտը իրենց թարմ, բայց արեւնոտ սրտին:

Մնձուրին իր ապրած գիւղը եւ գիւղերը կու տայ մեզի, տարածուն շրջապատով

ժը, կրթման առանց նոյնիսկ ցեղի, կրօնի խորութեան ու այդ խոնարհ դաստիարակի մարդոց առօրեայ կենսութիւնը, բարքերու, սովորութիւններու, ուրախ թէ տխուր օրերու մասին կ'արտայայտուի այնքան խանդավառութեամբ, որ անկարելի է շարժաւորուիլ, շարժուիլ այս բոլորէն: Եւ իր խանդավառութեան մէջ չհրոս-չհրոսուհիներու նկատմամբ, որոնց կարգին յաճախ կու գան իրենց պատուոյ տեղը գրուել եղներ, իշուհներ, բղջիկներ ալ, չեղինակը կը տարուի այնպէս, որ զէժքերն ու զէպքերը կրնան կրկնուիլ, թէեւ հաճելի կրկնութեամբ:

Կենսքը դիտելու օրոյն կերպ ժը ունի Յակոբ Մնձուրի. մոզական են իր ակնոցներու ապակիները, որոնք միշտ զուարթ ցոյց պիտի տան կեանքը, զոր կ'ուզէ ընդունիլ եղածին պէս: Գիտէ, զատակ է, թէ կեանքը պիտի չենթարկուի մեղի, իսկ մենք ստիպուած ենք ենթարկուիլ իրեն: Եթէ Համոզուած չըլլար, նման պարզութեամբ ժը պիտի չտուէր անոր բարդ հանգոյցներու մասին: Որքան բնական, նոյնքան մուտկով պիտի չըլլար իր արտայայտութիւններուն, զեղումներուն մէջ: Վկայ շէտքին» եւ «Անօրոնքիւնը» խորագրուած պատմութեանը, ուր մեր արջերուն առջև կը պատկերացուին երբտասարդ տղկան ժը դժբախտութեան ու խեղճ ծերուկի ժը թշուառութեան սարսուռ պատճառող տեսարանները, սրբուած՝ բաղդատութեամբ: Իր թեմաներուն մէջ, հարսերու մունջի սովորութենէն զատ, որ յուս արտայայտութիւն է կիսատ ձայներով կամ շարժումներով, իբր յարգանք մեծերու նկատմամբ, ամօթի ու կարօտի զգացումները նաեւ իրենց որոշ տեղը ունին, ինչպէս նշանուած, բայց իրարմէ չենու, ամուսնութեան օրին սպասող երիտասարդներու պարագան, երբ արժանապատուութեան, նոյնիսկ պատուոյ հարց է հորք մերձեցում ժը գոյգերու միջև, Ս. Պատկէն առաջ, այլ մանուսանդ՝ անհանդուրժելի կարօտը կեոջ ու պանդխտութեան զացող ամուսին, մինչ զի ոյի պարզունակ, բայց պարկեշտ այս մարդիկը ստոյիկեան համբերատարութեամբ ժը կ'աշխատին սողալ, երբեմն բովանդակ կենսութիւնը տեսողութեան:

«Մեր մայրերը» խորագրուած իր նկարագրականին մէջ կարելի չէ շուրջուիլ, անենելով դեռատի հարսերու եւ մայրերու այն յոգնութիւնն ու տառապանքը, զոր անոնք կ'ունենային երկար տոթակէզ օրերը ամբան, հողի զժուարագոյն աշխատութեան ենթակայ, երբ պարտաւոր էին միեւնոյն ատեն հասնիլ իրենց ծծկեր երեխաներուն, մինչ իրենց ամուսինները պանդխտ էին Հեռուոր, անձանօթ վայրեր: Եւ այս բոլոր ցաւերով անոնք գիտէին կամ կը փորձէին ժպտիլ նաեւ ուրանատակդժութիւններ յօրինել, երգեր ստեղծել, հայերէն, նոյնիսկ թրքերէն, օրոն՝, կարօտի՝ երգեր, իրենց վիշտն ու յոգնութիւնը տանելի դարձնելու ճիգով ժը: Բայց թէ որքան կը յաջողէին մեղմել վիշտերը, կամ կը յաջողէին, արդեօք, մենք այդ չենք գիտեր: Տխուր, սրտատուչ պատմութիւնը գիւղին, ազգաւ գիւղին, մանուսանդ, զոր մեղի կը բերէ չեղինակը բարախուն էջերով այնքան:

«Մեր ամէն երգերը պանդխտութենէ կ'առնէին իրենց թեմաները.՝ կ'ըսէ Մնձուրի,՝ մեր օրօրներէն շատ քիչը իրաւէն օրօր էին: Ծատը, շատ շատը անհատուածը պանդխտութիւն օրօրուած, բացասական կամ չելու համար շինուած էին: Մեր մայրերը պանդխտութիւն երգեր կանչելով մեզ կը բնացնէին: Մենք պատրուակներ էին իրենց կարօտները, յուզումները պարպելու համար:... «Երեկոներն էին օրօրներուն պահը: Անբարի լեթան կատարին անգիւստը զը կամ չէր ըլլար: Երեխաները պիտի բնացնէին, արպետի հաւաքուէին, ճաշի ցատիին: Բոլոր տուններէն. ամէն փոզցներէն կը բարձրանային այս օրօրները: Իմ գաւառիս գիւղերը համերգ կը սարքէին ամէն երեկոյ. մենք՝ երեխաներս, համերգով կը բնանայինք: Գուգիտէ՞ք, յա՞՞՞՞՞ էք Արիակ թաշուռը, որ ատենօք ազդիկ եզեր է, իր ազգարիկը՝ Արիակը կոքսնցուցեր է, թռչուն եզեր է. հիմա ամէն գիշեր կայերուն, երգիքներուն վրայէն բռնով կ'երթայ-կու գայ, Արիակը կը փնտռէ: Մեր մայրերն ալ ամէն երեկոյ իրենց հարը, իրենց տղան կը կանչէին.

«Ձարկիր, կրակ տուիր, տղա՛ս,
կ'երիմ, կը վառիմ.
Ջուրի պէս ծարրուցեր եմ, տղա՛ս,
ճամբուդ կը նայիմ»:
«Քննիր եմ խռչ եմ եզեր, սիրուդ սերխոշ
եմ եզեր.
Լերու շատ ազէկ էի. աս տարի ի՞նչ եմ
եզեր»:
«Հտներ եմ կապոյտս, տղա՛ս, հագեր եմ
ալը.
Ես բնէմ կարօտ եմ, տղա՛ս, ի՞նչ ընեմ
մալը»:
«Շըլլէ ես շըլլայի, ճու սիրած եարը.
Շըլլէ իս չի բերէր. իս բերող մարը»:
«Տուն եկուր, տղա՛ս, ելիր տուն եկուր,
Արմուզանդ չիմ ուզեր, արեւդ առ՝
եկուր»:

«... Ասոնք մեր մայրերուն պատմու-
թիւններ են, - կ'ամբողջացնէ, - ինչեր որ
էաշնցիմ անանձ, սուրբերը չհաշնցիմ:
Հոյսիսիմէնները, Գայիանաները աւելի
չչարչուեցան սուրբ քլլալու ծամարը»:
Գրչի, գրի մարդն է Մնձուրի, գրելու,
կարգալու սիրահար գեղուն կը, որ ուսա-
նողական օրերուն այ չէ ուրացած հողը,
հողին աշխատանքը եւ որ իր գրական
էջերը տուաւ հոս խցիկի մը անկիւնը
բանտուած կամ երբեմն գրասեղանի մը
առջեւ, իր թուղթերը ծածկելով, պահելով
խիստ նայուածքներէ, գործատիրոջ
նայուածքներէ...

Հոն՝ ուր շատեր պիտի յուսահատէին ու
մէկ կողմ նետէին գրիչը, ինք շուսահա-
տեցաւ, այն անձը, որ փուռի կրակը կը
մարդեր ու մարած անուր ծախելով գրա-
մը կը յատկացներ գիրքերու, Փրանսերէն,
անգլերէն գիրքեր, Նուրսեք-Գայտրըմը
ծախուած, զոր իր համալսարանը կը նկա-
տէ: Իսկ գարձը, մինչեւ Պէշկիթաշի փու-
ռը, քալելով էր նորէն, ճամբան կանգ առ-
նելով երբեմն, հետաքրքրիչ ակնարկ մը
նետեսու համար գիրքերուն վրայ:

Ամառները գիւղացի էր, ինչպէս բոլոր
գիւղացիները: Արտ կը վարէր, կը ցանէր,
խոտ կը քաղէր եւ լեռնէն փայտ կը կրէր:
Տարբերութի՛ւնը միւսներէն: Գիրքով
կ'երթար արտ կամ այգի: Պարկ մը լեզու
գիրք ու նէր:

Այս մարդն էր ահա, որ յիշատակներու
ամբողջ աշխարհ մը փոխադրած էր գիւ-
ղէն քաղաք, եւ անցնող տարիներու ըն-
թացքին, մինչ շատեր կը խորհէին, թէ իր
դերը վերջացած էր այլեւս գրականու-
թեան մարդին մէջ, վերակենդանացաւ
փրկելիկի մը նման, իր միաքն ու հողին
լեցնող յուշերը տալով անվերջ: Տուաւ
միշտ նոյնքան եւ աւելի խանդավառ,
սպրելով, սպրեցնելով իւրաքանչիւր
փոքր գէպքն իսկ, եկած հետուր ման-
կութենէն մինչեւ երեսասարդութիւն, ու
չըջապատուած նուա մամերով, Մարիկ
Տայիաներով, Մուսղուրի Տիւպով, Աւե-
տանց հարսով ու ջորեքուռակով, նաեւ
Տեմուրբենց ընկուզեմիներով, Ելպակենց
արտերով եւ զեռ հերիսայով, չորթանի
սաներով, տաքուկ, կարմրուկ հնոցին
վրայ, ուրկէ շերմութիւն կը տարածուի ու
չողի կը բարձրանայ:

Երեք քառորդ դար ժառանգալէս
Մնձուրին սպրեցաւ գիւղը՝ քաղաքին
մէջ: Չմոռցաւ ընդարձակ ներքնատուը
բազմացներով, պուսուր կապերաներով
եւ ճակատին երկու հողէ օճախներով, ուր
իր փխուր կ'էփէր ու նախու նիւր օտրած
կը պատրաստէր փխուրի խոտնելու հա-
մար: Եւ յիշատակներու իր նուիրումին
մէջ եղաւ բնութագրի, տեղագրի ու ժա-
մանակագրի մը միեւնոյն աստի: Ձեռք
բազդատեր զինքը ուրիշ գիւղագիրներու
հետ: Անխաւ է իր ուղին: Բայց ինչ որ կու-
տայ մեզի, կը ընէ իր ծննդավայրի ակե-
րուն նման զուլայ հողիէն եւ ազնիւ
որաէն, որ կը պարուրէ մեր սիրտերն ու
հողիներն այ: Կու տայ սիրով, իր գրական
վաստակը ամբողջութեամբ նետելով հայ
դպրութեանց գանձանակին մէջ:

Եւ ասիկա, բարոյական եւ նիւթական
իմաստով, որովհետեւ ինչ որ ըրած է, յո-
տափայական ժպիտով բարի գէժքին...

Շատ զմեծեր՝ ունեցանք, բայց հաշ-
ւագիւտ եղաւ թիւը այն գրադէտներուն,
որոնք միահամուռ կերպով մեր ժողո-
վուրդի այսքան սիրուն արժանացան: Բիշ
մը աւելորդ է կրկնութեամբ, բարոյական
զեւտի վրայ, անշուշտ: Մնձուրի եղաւ
մէկը այդ հաղուագիւտներէն: Նոյնիսկ
ամէնէն բախտաւորը, թերեւս: Փառասի-

բորէն չէր, որ գրեց: Զինք մօտէն ճանչցողները գիտեն, թէ որքան Հեռու էր այդ զգացումէն: Թէև արգար զգացում մը, երբ գուր շէյիւր լինի Հոգևորականի մը ծիրէն: Ան եղաւ ժողովրդական գիւղացիբը եւ նաեւ խոնարհ, այլ արժանաւոր վերջապահ՝ մեր գիւղագիտներու շարքին: Իրեն նուիրուած գրական երեկոյթի մը երիտասարդներու խումբ մը գափանկասակ կը դնէր իր յոգնարեկ, ախհեր ճակատին: Գրագէտներու կամ գրասէրներու այն խումբն էր այս, որ յաջողեցաւ իր պատուանդանին վրայ տեղադրել Մնձուրին: Կարելին ըրաւ զօրավիգ կանգնելու անոր: Արքան գէտքեր, սակայն, անցան-չացին մեր գրական Հորիզոնէն, առանց ջիւղ մը գոնէ վայելելու իրենց բարձր տաղանդին ու իսկական արժանիքներուն արդիւնքը: Ոչ ոք ուզեր էր կարծես նշմարել զիրենք: Մնձուրիի հանդէպ յարգանքը, այս ուղղութեամբ, սպեղանի մը կ'ըլլայ մեր սրտի վերքերուն: Եւ արդէն սա գեղեցիկ անունն անդամ պատճառ մը չէ՞, որ ժողովուրդը ունիլի կապուի իրեն, սիրէ զինքը, այնքան խորապէս հաւատարիմ իր ծնած ու ապրած գիւղի Մնձուր լեռներուն, որոնց ամայի բարձրութեան եւ վայրի լուսթեան մէջ է

Թողեր իր սիրտն ալ՝ Հոգիին Հետ...: Անսահման այդ բնութիւնն է եղեր իր տան պարտեզը, եւ գիւղին անձերը կազմեր են իր մեծ ու նահապետական ընտանիքը, անեղծ պատկերով մը իր էութեան խորը քանդակուած:

Եիմչո՞ւ ասոնք կը պատմեմ: Ինչո՞ւ այս օրէն, իմ շուրջս չեմ տոնիր միւթերս, - կը խոստովանի, - բայց իմ պատմութիւններս շատը այս տեսակէն են: Ես պէտք է, որ ամոնք շարունակեմ. մեր երեկին մարդիկը, դէպքերը, իրերը սամ: Դուք կ'ախորժի՞ք, այն՞, ո՞չ, ի՞նչ գիտնամք:

Պազը վարպետ, իսկ մենք, արտօրէն, հարցենք քեզի:

— Ո՞վ պիտի շարունակէ պատմել բոլոր ասոնք՝ քեզմէ վերջ...:

Մինչ հիմա, երբ Արմատանի վերեւ իր Հոգին կը թնւածէ խաղաղ, վեհապանծ, Մնձուրի պէտք չի զգար այլեւս երկինքին ու զրկելու իր հարցու մը՝ կարօտապատ, զոր ուզած էր բովանդակ կենքի մը տեւողութեան, արցունքը սքողուած ժպիտի մը տակ. «Կոռնիկ, ռուսի՞ կու գաս... խապրիկ մը լուսի՞ս...»:

Կուսեկներու աշխարհն է Ան...

ՍՈՆԱ ՔՆԿՐԵԱՆ

ԶՐՈՅՑ՝ ՍՈՆԱ ԹՆԿՐԵԱՆԻ ՀԵՏ (Հատուած)

Յուզուժով՝ սակայն հանդարտ գրող մըն էմ, ինչպէս հանդարտ կարգացող էի մանուանդ: Լայն միջոց եւ խաղաղ պահեր կ'ուզեմ ունենալ՝ ամփոփուելու եւ արասայտուելու համար: Կ'աշխատեմ շփուաւոր ըլլալ վերլուծութեանը, եւ ժուժկայ՝ նկարագրութիւններու մէջ. նաեւ ըլլալ բնական՝ դիւրահասկնայի: Կը նախընտրեմ խօսեցնել գերակատարներու. յաճախ շատ աւելի անկեղծ են անոնք, քան հեղինակը ինք: Միջավայրը, տեսարանը, օգի վիճակը եւ անակնկալօրէն լուսած երաժշտութիւն մը կ'ազդեն հոգեկանիս վրայ: «Տգաւ կարգնցի...»ն գրեցի նստած մանչուկիս անկողինն ծօռ, քնացընելէ ետք՝ գինքը գիտելով, մինչ կը սպասէի երկրորդ դաւկիս: Տառապեցայ հերոսուհին հետ, զոր շատ մօտէն էի ճանչցեր մանկութեանս: Իսկ երբ «Նաւմակ» Եսլանտայեմ...»ը կը գրէի, աշուն էր ու գորշ համայնապատկերի մը վրայ հետզհետէ մերկացող բարսի մը, ծովէն տարուբեր, ներշնչեց զիս՝ սարսուռ պատճառելով ինծի:

Այդ բարսին իր տեղը դրուած է նամակի վերջին էջերուն: Նպատակ չեմ հետապնդեր գրականութեան մէջ: Կը սիրեմ մարդոց պատմութիւնները, ինչպէս ըսի վերեւ, անոնց ցաւերը եւ ուրախութիւնները առօրեայ. փոքր պատահարներ, որոնք սա մեծ կեանքը կը կազմեն. ու ճիշդ հակառակը երբեմն. մեծ զէպեր, որոնք կարճատեւ կեանք մը կը փոթորկեն:

Առանձին եմ երբ կը գրեմ. առանձին հերոսներուս հետ: Հոգեկան կայ մը կը ստեղծուի անոնց եւ իմ միջեւ, իւրաքանչիւր պատմութեանս: Իմս են հիմա, իրենց ցաւերն ալ՝ ուրախութեան պէս: Կը սիրեմ գիրենք, իրենց լաւ, նոյնիսկ վատ կողմերով: Մտերմութիւն մը կը զգամ իրենց նկատմամբ, ներշնչում մը, որ հաճելի գիւնդութեան մը նման կը պարուրէ հոգիս ու կը շարունակուի աշխատութեանս թովանդակ տեսողութեան: Երբեմն կ'երջանկանամ, բայց ստահասարակ գծրախտ եմ իրենցմով: Իսկ երբ տպուած է պատմութեանս, ա՛յ չեմ ուզեր անդրադառնալ: Դժուար է տառապիլ վերադառնալ:

Նիւթերէս ոմանք աւելի տխուր են իրականին մէջ, քան գրութիւններուս: Դիւրին չէ տոկալ միշտ դատն վերջաւորութեան: Թախծը կ'ընկճէ զիս: Ու կը փոխեմ զէպերը, ցաւերը կը մեղմեմ, ինչ որ պատահեր է ընձի խառնէ մը կ'ընկնեմ...»ին: Երջանիկ թոյնի մը կիներ չէ այսօր Եզասն, ինչպէս վիպակը մեզի կու տայ: Մահը թերեւս նախընտրելի պիտի ըլլար իր վիճակէն... Բայց երջանիկ եմ ե՛ս, իր ճակատադէրը փոխած ըլլալուս եւ կը կարծեմ, թէ իրաւունքս է առ...

Ձեմ վարանիք նիւթերու ընտրութեան ատեն: Դասակարգերը շին հետաքրքրեց զիս: Նոյնքան սիրով, խանգալաւորութեամբ կը գրեմ ուսման եւ թոյնի մը կարօտ Համբիկի մը կամ մոլորած Հալիսէի մը մասին՝ որքան իր արուեստագէտ կենը սիրահար ճարտարապետ Մարուքեանի: Որքան որ զիս յուզած է Երլանտա Իֆանտարուլուն, ընկերային օրէնքներու եւ գծրախտ ճա-

կատարելիս զոհ՝ այդ աղջկանը, նոյնքան յուզած են իրենց այրերը զուկի ճամբուն Սողոմոն մայրիկը, տիկին Վարդուշը եւ կամ ազնիւ ու միամիտ Պառապ Մանուկին:

Էականը նիւթն է միւտ, որ կը խօսի մտքիս ու սրտիս, եւ որ կու գայ կեանքի մէջէն ու կ'ընթանայ կեանքին հետ:

Պատմութիւնը մարդու մը՝ կամ մարդոց քաղմութեան:

Անչուշտ, անկախարար այդ բոլորէն, կ'ուզեմ բծախնդրութեամբ կարեւորութիւն տալ ոճին, գրելու կերպին: Աշխատութեան ատեն յաճախ կը պատահի, որ սքանչանամ մանաւանդ ճոխութեանը մայրենի լեզուիս, որ այնքան դիւրութիւններ կը պատճառէ, նոյն գաղափարը զանազան ձեւերով արտայայտելու:

Անջատարար՝ շատ արժէք կու տամ գրելու մասնագիտական կարեւոր կէտի մը, եթէ կարելի է այսպէս ըսել, այն է՝ գործի մը սկիզբն ու վերջաւորութիւնը: Շատ կարեւոր է արդարեւ սկսելը, որ ամէն բանէ առաջ պիտի տպաւորէ ու ներշնչուած պահէ հեղինակի հոգին իսկ, ու վերջացնելը մանաւանդ՝ խանդավառելու: Համար հեղինակը մերստին, որմէ ետք անխուսափելիորէն ընթերցողին է կարգը: Այս ուղղութեամբ պարոն Ռ. Հատտէնեան եւս համամիտ ըլլալ կը թուի ինծի, երբ կ'արտայայտուի սապէս համեստ գրականութեան նկատմամբ:

«Բոլոր այն յատկանիշներէն գատ. ինչ որ ամէնէն գեղեցիկն է քերեւ իբրեւ այս շորս վիպակներուն հասարակաց մէկ կողմը, հեղինակուհիին հոգի մեծ է կը գտնենք մորավէպի կամ պատմութեան մտաւոր քեմիսի մը: Վիպակի սկսելու իր կերպը, անցեալէն դէպի ներկայ, յետոյ ներկայէն դէպի անցեալ ոտու մենք կատարելով դէպքեր իրենց ամբողջութեան մէջ պատկերացնելու իր եղանակը, մորավէպերը փակուող վերջին տողերուն տպաւորիչ գեղեցկութիւնները՝ անկասկած շատ բան կը շահեցնեն իր գործերունը»:

Պրագմատ մը կ'սպրի ու պէտք է սպրի իր իւրաքանչիւր տողին մէջ, ինչպէս երգչան մը կ'սպրի յաճախ իր իւրաքանչիւր մղիւրով: Հեղինակի արտայայտութեան ուրոյն ոճն է այս, շուէշը, որ հմայիչ քաղցրութեամբ կը թափանցէ ընթերցողի հոգիէն ներս:

Ու բոլոր ասոնք՝ երբ գրողը սիրելով կ'ընտրէ նիւթը, ուր կայ ինք, շօշափելիորէն կամ ոչ, իր շրջապատը եւ ստեղծելու գծած միջավայրը:

Կը սիրեմ սրբագրել, աւելի ճիշդ՝ շատ կարեւոր կը նկատեմ գայն:

Սրբագրութիւնս կ'ընեմ, նախ՝ որպէսզի խուսափեմ խաշածեւս մտերէ կամ անտեղի կրկնութիւններէ: յետոյ, կարգաւորով քիչ մը բարձր՝ ստուգելու: Համար կտորին երաժշտական ներդաշնակութիւնը: Այս հակակշիռը կը գործադրեմ՝ մէկ էջնոց գրութեան մը նոյնիսկ:

Հակառակ այս բոլորին, սակայն, առհասարակ չեմ գոհանար արդիւնքէն: «Աս չէր ուզածս, խորհեր եմ յաճախ, պատմութեան մը վերջացնելէ ետք, աւելին կար մտքիս մէջ»: Ու զժողովուրդն եմ ես ինծի: Բայց հանգարտեմ եմ, յիշելով, թէ կարելիս ըրի արդէն: Այս զգացումը թրեւս յառաջ կու գայ անկէ՛, որ չափազանց խոր սպրելով, ըսենք նոյնանալով ամէն մէկ գերակատարի հետ, երբ խողը կը վերջանայ, զժուար կը սթափիմ կարծէք, ու խողը թերի՝ կիսատ ձգած ըլլալու տպաւորութիւնը կը կրեմ: Երկար ատեն ետք միայն, երբ օր մը պատահաբար զրաժս կարդամ, գաղափարս կը փոխուի այդ մասին: Ու կը փոխուի բարեբախտաբար: Եթէ ոչ, կարելի պիտի ըլլար շարունակել գրականութիւն մը՝ առանց ինքնավստահութեան: Համեստ ու ներշնչող ինքնավստահութեան:

Ս. ՏԷՐ ՍԱՐԳՍԻՆԵԱՆ – ԹԵԿՆԵԱՆ

Ա. ՊԱՐՄԱՄԵԱՆ

ՅԱԽԱԿԻՑ ԼԻՆԵԼՈՒ ՄՏԱՀՈԳՈՒԹԵԱՄԲ

1915ի ազգասպան խորշակից յետոյ հայ ժողովրդի փրկուած հատուածները վերընձիւղուեցին: Ապրիլու, աճելու, բարտալու, շարու նակուելու սրբազան հոգսը վաւերանում էր նահապետների պատգամով եւ պարտականութեան անհրաժեշտութեամբ:

Մեծ նախորդների Զօհրայի, Վարուժանի, Սիւրբանի... ողբերկն ներկայութիւնը արիւթիւն ու կորով էր ներշնչում եկամտների՝ իրենց աւժերի ու կարողութեան շափով շնչնելու գրական հերկերը: Արեւմտահայ մշակոյթի նախկին սրբաններից մէկը՝ Պոլիսը, կենդանացումի թրթիւններ ապրեց:

... Հինց Պոլսում էլ, 1918ին ծնուել է արձակագրուհի Սոնա Թնկերեանը (Տեր-Մարգարեան): Կրթութիւնն ստացել է տեղի Եսայեան եւ Կեղրոնական ուսումնարաններում, պետական երաժշտանցում, երկար տարիներ գրադուել է մանկավարժութեամբ: Սոնա Թնկերեանն այսօրուայ պոլսահայ գրականութեան հետաքրքիր գէճերից է, որի գրիչն ու ստեղծածը պոլսահայութեան հոգս ու մտամուշով է թաթառու: Դրանում հատուկում եւ ձեռքի առնելով նրա ստեղծագործութիւնների՝ մայր հայրենիքում լոյս տեսած ժողովածուն («Սովետական դրոշ» հրատարակութիւն): «Սահանգ» խորագրի տակ ներկայացուած 10 պատմաւորականներից իւրաքանչիւրն իր ասիւրի ունի: Իպիկական շնչառութեան իր կերտուածքներում Սոնա Թնկերեանը թերթում է կեանքի էջերը բանաստեղծի սրտացաւութեամբ ու զգացողութեամբ:

Արձակագրի նրա ոճի իրատես պատուճը միաժամանակ յազեցած է նուրբ բանաստեղծականութեամբ: Ա. Էլի'ն. բանաստեղծութիւն է նրա արձակի ենթասեքսու-հէնքը:

Յաւուղ, արորում հոգիներ են արձակագրուհու հերոսները՝ կեանքի հարուածներից առուել հարստացած տառապանքով, հոգու նրբին թախիժով ու հաւատի հետզհետէ նուազող ճառագայթով:

Այդպիսին է Սողոմէ մայրիկը, Քիլոն, այր ու կին Սարգիսեանները, զեղազործ Մանուկը...: Հոգեբանական ռեալիզմի արտայայտչաձեւերով Թնկերեանը ստեղծում է պոլսահայ իրականութեան մի շարք ներկայացուցիչների խմբապատկերը: Եւ այդ մէջեր պոլսահայ կենցաղի հարուստ ու նկարէն ֆոնին, այդ կեանքի մանրամասների, վարք ու բարքի վերահանումով...: Արձակագրի վրձնած պատկերասրահը ամբողջանում է պոլսարեակայազգի մարդկանց պատկերումով: Իրական են ու համոզիլ թուրք Ֆեհմէ պէյը, յայն բարպա Մանուկին...

Միաժամանակ, գրքի պատմուածքները տեսանելի են դարձնում սոցիալական ծանր այն հակասութիւնը, որի մէջ իրենց գժուար կեանքի բաժինն են կրում հերոսները: «Տղա կարգեցի...» պատմուածքում համեստ վաստակի տէր Սարգիսեանները կրթութեան են տալիս իրենց միակ որդուն՝ Ռուբիկին, որը բժիշկ է դառնում: Եւստով վերջինս ամուսնանում է իր բժշկապետի աղջկայ հետ: Ա. Էլի'ն Գիւտ՝ աղջիկն է ամուսնանում նրա հետ:

Արդար վաստակով մեծացած աղան ըստիպուած է ճասնակիցը գտնայ գիշերային յողնեցնող գինարբուքների ու թղթախաղի, որովհետեւ այդպէս է կամենում Հարստութիւնից յղփացած նրա կինը: Որդու մէջ ամփոփած լինելով իրենց բոլոր երազանքների խտացումը, ծերացած ծնողներն օրերով ապրում են նրա յանկարծակի այցելութեան խոստովանակ հեռանկարով (որդին ապրում է կնոջ տանը), եւ այդպէս էլ, որդեկարօս, սիրազուրկ... մեռնում:

Սոցեալական անհասարութեան նրբորէն նկատուած այս կողմը Թնկըրեանը արտացոլում է այս պատմուածքներում էլ (ե՛ն՛, Թիլօ ջան, ե՛՛...): «Սերշոյն-էս ճամակ առի...», «Նամակ՝ Յոյան-տայլն...»):

Հարուստ, իրենց դասակարգի նուաճած արտօնութեամբ ամէն լուրան դէպքի իրենց ձգող տէրերը հեշտ ու հանդիստ, խելու պէս վերցնում են նաեւ աղքատ մարդկանց... որդիներին, որովհետեւ վերջիններս երիտասարդ են, կրթուած, զեղեցիկ, եւ յարմար ամուսիններ են իրենց աղջիկների համար: Ի՛նչ փոյթ, որ իրենց հազար ու մի անհրաժեշտութիւնից զրկելու գնով նրանց կրթութեան առւած ծնողները օր ծերութեան մնում են մեռնակ ու անապաւ էն: Ի՛նչ փոյթ, որ կարօտից քաճուած են նրանց որդեկորոյս սրբտէրը:

Թնկըրեան-արժակազրի բանաստեղծական աչքը չի կարող շտեմնել կեանքում այնքա՞ն յաճախ հանդիպող անարդարութիւնը, ճակատագրի կաճքով կեանքի մէկ բարձունքներում, մէկ յատակում

յայտնուելու անխուսափելիութիւննե՛րը...: Յոյն աշխատար Մանդին սիրող ու երջանիկ ամուսին էր մինչեւ այն պահը, երբ համոզուած է, որ կինը իր իսկ տան մէջ ուրիշին է ընդունում...: Հաստը կորցրած նա մեռնում է սրտի կաթուածից: Ահա Սողոմէ մայրիկը համանուն պատմուածքից. «... Աղոմէ մայրիկը անոնցմէ էր, որոնք երբանիկ, տաճուկ բոյնի մը տէր եղած ստեմօֆ, ճահապետական գերդաստանի մը մէջ ու օր մը յանկարծ աշխարհի վրայ բոլորովիմ առանձին էին գտած ինքզինքնին»:

Ջարդի արհաւիրքում Հարազատներին կորցրած Սողոմէ մայրիկը դժուար աշխատանքով էր հացն է վաստակում, օր ու գիշեր երազելով դիմուար որդու աունգարձը: Բայց կատարուած է անուղղելին: Տուն դարձի ճամբին Սողոմէ մայրիկի որդին... կեր է դառնում գայլերին:

Գրքի լեզուն հիփեղ է, գրաւիչ երկխօսութիւնները՝ կենդանի: Եւ ողջ պատման ասես շնչում է մայրական արտի բարախով...:

Գրողի իր հաւատածը Սոնա Թնկըրեանը լուսագոյնս ձեւակերպել է գրական գրոյցներից մկում. «Կը սիրեմ մարդիկը, կը սիրեմ իրենց պատմութիւնները, իրենց կեանքը մէկ իօստով, որմէ կը հաւաքեմ ճիւղերս: Կ'ուզեմ ցաւակից ըլլալ իրենց, օգնել, զուրգուրալ»:

Մի՞թէ վերջինը՝ մարդկանց ցաւակից լինելն ու օգնելը, իսկական արուեստի գլխաւոր առաքելութիւնը չէ:

Եւ արժանին հատուցելով Սոնա Թնկըրեան-գրողի վաստակին, պիտի ստել այդ նրան յաջողութիւն է:

ԱՆԱՂԻՏ ՊԱՐՍԱՄԵԱՆ

ԻՎԱՅԱԿԱՆ ՇԱՐԻՈՒՄ

Մ. ՄԻՆԱՍԵԱՆ

ԶԱՊԷԼ ԵՍԱՅԵԱՆԻ ՏԱՍՆՀԻՆԳ ԿԱՄԱԿ ՍԻՄԵՈՆ ՅԱԿՈԲԵԱՆԻՆ

Անսահմանօրէն սիրելի եւ բնուշ կին գրող տարաբախտ Զապէլ Եսայեանը այրիացած 1921-ին, Փարիզը լքած իր զստեր Սօֆիի եւ Հրանդ որդու հետ 1933-ին եւ Երեւան հաստատուած, այստեղ 1937-ին, երկու հարիւրից աւելի հայ մտաւորականների հետ գտնուել է «Անհատի պաշտամունքի» սրբապիղծ սեզանին եւ մարտիրոսացել սիբիրեան ցուրտ տափաստաններում, աչքերը յաւիտեան փակելով յոյսին ու հայ գիրին, իբր 1943-ին, օտար ու ամայի մի անհասցէում: Էլի՜ մէկ գահ: Յանուն ինչի՞ ոմբագործ հայեր ոչնչացրին հեռուներից տուն եկած այդպիսի անզուգական մի բրոջ, անձնուէր մի Հայուհու: Նա անմեղ էր, աչքերը կամ խօսքերն էին մեղաւոր: Տխուր, ցնցիչ, փուշ-փուշ խայթող անիմաստ եղելութիւն: Մարտիրոսների ոսկրային մասունքները, եթէ պահպանուել են, մեծարանքի են արժանանում. չէ՞ որ դրանցում մի ժամանակ, կենդանութեան օրօք, խայտացել է նրանց ազն ու ծուծը: Այդպիսի սրբութիւններ են նահատակուած Զապէլ Եսայեանի նամակները, որոնցից 15-ը պահպանուել են մեր սիրելի Միխայիլեան Հայրերի Վիեննայի մայրավանքի դիւանի Սիմէոն Յակոբեանի բաժնում: Նամակները հենց սրան են ուղղուած եղել 1920-ից առ 1924: Սա եղել է նախկին դաշնակցական, 1922-ից առ 1924 Վիեննայում եւ Թեոլիմում հրատարակել է «Արեւ» գրական, գեղարուեստական եւ գիտական հանդէսը, 1924-ին, ընդմիջու մեկնել է Երեւան եւ, ո՞վ նակատագիր, 1937-ին նրան արժանացրել են Զապէլ Եսայեանի դառնակակիծ բախտին: Արքայադ Գերապայժա Գրիգորիս Մանեանը եւ դիւանապետ Հ. Օգոստինոս Ալեւոյեանը սիրայօժարօրէն մեզ թոյլատրեցին այս նամակների հրատարակումը՝ Զապէլ Եսայեանին

աւելի լաւ հասկնալու նպատակով: Զե՛րմ շնորհակալութիւն եմք յայտ-
նում վիճակնայի Միխայիլեան Միաբանութեան եւ երախտապարտ եմք նրա
պահպանած մեր բոլոր հոգեւոր գանձերի համար:

Արդարեւ, այս մամակները մասամբ բացում են մեր մեծ կիւն գրողի
զգայուն հոգու ծալիները, յայտնում չիրապարկած գազափարները եւ
այն վեհ դրդապատճառը, որ նրան ու երկու գաւակներին մղել է հորհրդ-
դային Հայաստան՝ աշխատելու, գործելու եւ ստեղծագործելու համար:
Մայրը գիտակից էր, թէ ո՛ւր էր գնում: Նա Հայաստանը տեսել էր 1915-ին,
1918-ին եւ 1926-ին: Երկիր դրախտավա՛յր, երկիր գաղթավա՛յր, երկիր
խորհրդավա՛յր, երկիր սրբավա՛յր...

Զապէլ Եսայեանը եղել է յայտնի նկարիչ, ֆանդակագործ եւ ար-
ւեստի տեսարան Տիգրան Եսայեանի (1874, Կ. Պոլիս - 1921, Փարիզ) կիւնը:
Բուն ազգանունով կոչուել է Յովհաննէսեան: Ծնուել է 1878-ին Պոլսի
Սկիւտար բաղամասում: 1895-ից Փարիզում հետեւել է Սորբոնի համա-
լսարանի եւ «Կուլտ զը Ֆրանս» բարձրագոյն դպրոցի գրականութեան եւ
փիլիսոփայութեան դասընթացներին: 1908-ին Պոլսում է. անգամակ-
ցում է ազգային ու գրական միութիւններին, ինչպէս նաեւ Հ.Յ.Դաշնակ-
ցութեան: Աշխատակցում է գրական մամուլին: 1908-ի դեկտեմբերին
ծնունդ առած «Ազգակ» շաբաթաթերթի խմբագրութեան կազմում է:
Մարտնչում է հայ կնոջ հոգեկան ազատագրման: 1909-ում տեղի է ունե-
ցում Ադանայի տխրահռչակ չարդը. Զ. Եսայեանը Պատրիարքարանի
գործուղած նպաստամատչոյ յանձնախմբի մէջ է: Կրթական օգնու-
թիւնից բացի, նա, որպէս ակամատես, ազդեցիկ վնասները ծանօթացնում է
թերթերում եւ մամուլում «Ա. Երակներու Տէջ» գրքում (1911 թ.): 1915-ի
հայեանաւաճից խուսափելով անցնում է Բուլղարիա, Ռուսմանիա, ապա
Քիմֆիս եւ Երեւան, ուր խանդավառութեամբ սատարում է Հայաստանի
Հանրապետութեան հռչակմանը: 1921-ին Փարիզում է. ստորեւ տպագ-
րւող մամակները ցոյց են տալիս, որ նա յուսախար է մինչ այդ իր հետե-
ւած դեկավարներին եւ կուսակցական ուղուց: Հայութեան ապագան
իրաւամբ տեսնում է հորհրդային Հայաստանի մէջ, ուր նա լինում է 1926
թ. իբրեւ այցելու եւ հայաստանեան վառ տպաւորութիւնները պատմում
«Պրովիժէս ազատագրուած» գրքում (Մարսէլ, 1928): Երեւանի «Գրական
թերթ»-ը 1933 թ. 21րդ համարում հազորդել է հետեւեալը (որ ֆազում եմք
Փարիզի «Նառաջ» օրաթերթի 1978-ի դեկտեմբերի 28-ի համարում լոյս
տեսած *Զապէլ Եսայեան* յօդուածից, յօդուածագիր՝ Ժ. Միրիճեան): «Ապրիլ
19-ին Երեւան ժամանեց յայտնի գրագիտուհի Զապէլ Եսայեանը: Վերջին
տարիներս Եսայեանը Աւետիք Խանակեանի հետ, գնահատելի աշխա-
տանք է կատարել գաղութահայ աշխատաւորութեան մէջ, մասսայակա-
նացնելով հորեր. Հայաստանի օտցիալիստական շինարարութիւնը, պայ-
տարելով բուրժուական, ազգայնական կուսակցութիւնների դէմ.
Եսայեանը եկել է վերջնականապէս հաստատուելու եւ աշխատելու հորհրդ-
Հայաստանում»: Կցկուտը տեղեկութիւններէց յայտնի է, որ Երեւանում
ֆազաֆացիական, գրական եւ գրականագիտական գործունէութիւն է ու-
նեցել Զ. Եսայեանը Եղիշէ Զարեանի եւ ուրիշների հետ: Երեւանում
1936-ին լոյս է տեսել նրա «Միլիտարի պարտեզները» վեպ-յուշագրու-
թեան առաջին գիրքը, «Բարսեղ Խաչիկ» վեպի առաջին գլուխները հրատա-
րակուել են «Պրոզայի զրահանու թիւ 2» հանդէսում, ամբողջապէս լոյս է
տեսել 1966-ին, «Գնա՛, մեռի՛ր, արի՛, սիրեմ»-ի սկզբունքով: Ա՛յդ էլ մի բան
է:

Առաջին ցամաքը գրուած է 1920 թ. փետրուարի 24-ին, վերջինը՝ 1924-ի փետրուարի 14-ին, բայց շեմք կարծու՛մ, որ սրանք գրուած բոլոր ցամաքները լինեն:

ՄԱՐՏԻՐՈՍ ՄԻՆԱՍԵԱՆ
ԺճԵԼԻ ԽԱՄԱԼՍԱՐԱՆ

1987 թ. Ֆրանսա

Ն Ա Մ Ա Կ Ն Ե Ր

Չապէլ Եսայանի նուագայ նամակներուն յայտարարման ու զնն-
 զինքի տրամադրութեան ասի գանձից գրած ըլլալուն համար՝ պարտ էր
 զգանք մեր ներսուն աշխատակիցներն Մարտիրոս Մինասեանի յայտնե-
 լու մեր խորին շնորհակալութիւնը, աւելցնելով նաեւ, որ կարգ մը պարտ-
 գաններու եւ յատկապէս Ժանսթեպարտի ներքու մէջ կիրարկուած գծիկ-
 ներք, կրնաւ մուկը, գլխադիրները, ոչ գլխադիրները, կամ ռուսներն թու-
 ուերու ու զգազրութիւնները հաշտ չեն մեր ամսագրին որդեգրած սիրգ-
 րու ներքերուն նկատ թոյլ տրուած են պարզապէս յարգելու համար յոգ ու տու-
 ծագիր մեր բարեկամին կամքը:

1

24 Փետրգ. 1920
Ալեքսանդրիա

Սիրելի ընկեր Սիմոն՛,
 Կու գէի՞ ձեզ երկար նամակ մը գրել, բայց այսօր կիլիկիոյ կողմերէն
 եկած գէշ լուրերը այնքան ծանր են որ տրամադրութիւն չունիմ գրելու այն-
 պէս ինչպէս որ հարկ է՞:
 Այստեղ ընկերներու հետ խօսեցայ մանրամասն եւ՝ հազորդեցի հրա-
 հանգները. այս մասին Պիւռօին յ'Սրեւանն՝ կը գրեմ մանրամասն. կ'ուզեմ քեզ
 լուսարանել սակայն ինչորի մը մասին որ բաւական անհասկնալի պիտի թուի
 եւ որու մասին նաեւ ընկերները կը գրեն. այն է որ մինչեւ իմ այստեղ հասնիլս,

տեղական կոմիտեները⁶ և հետևաբար ընկերները ունի էլ յարաբերություններ զբոհըւած մեացեր են, որովհետև Ստեփանին⁷ գրած Յամակնիքուդ թովանդա-կուրիւնը երբէք չէ հազարդուած իրենց: Ուրեմն ընկեր Ստեփանին հետ ունեցած յարաբերութիւնը համարելով մասնաւոր, կը խնդրեմ քեզմէ որ տեղական կոմիտեները⁸ տեղեակ պահէք անցուցարձերուն և առհասարակ սերտ յարաբերութիւն պահպանէք: Ձեզ գրած են եզեր քաղժամբի նամակներ որոնք անպատասխանի⁹ մեացեր են: Այստեղ շատ լաւ ընկերական շրջանակ կայ, շատ եռանդուն, շատ աշխոյժ և պինդ կանգնած սկզբունքներու վրայ: Շատ վշտացած են ձեր լուր թեւէն, բայց ես հնարաւ որ եղած չափով քացատրեցի որ դուք այդ տեղ¹⁰ չէք կարող գիտնալ որ ձեր նամակներուն թովանդակութիւնը¹¹ չի հաղորդուիր ընկերներու: Յնդրեցի նաև որ ամէն ջանք ընեն որպէսզի Ստեփանը մեկուսացած չիմնայ¹², որովհետև շատ լաւ և անձնուէր ընկեր է և կարող է մեծ օգուտակարութիւն ունենալ:

Պէտք է կը գրեմ ձեզ մանրամասն գրութեան մասին. վաղը կը մեկնիմ այստեղէն - կիլիկիա երթալու համար. կացութիւնը չափազանց խառնակ ըլլալուն Սօֆիոյ¹³ և Հրանդու¹⁴ այստեղ կը թողուիմ. ո՞վ գիտէ, թերևս պաշարուած մնանք Ատանայի մէջ: Դարձեալ թուրք, զէնք, կոխ, պատերազմը վերսկսաւ - ինձ համար:

Շատ մը բարեւներ ընկերներու. Վարանդեանին մեծ révérence մը կ'ընեմ. Տիկին Ահարոնեանը արդէն Բարից է¹⁵. կը խնդրեմ իրեն հաղորդէ իմ սիրտիբը զպաշու մերս. ցտեսութիւն ուրեմն (ե՛րբ, ո՞վ գիտէ): Ինձ կարելի է գրել Ատանա Ազգ. Միութեան հասցէով:

Ձերզ Զապէլ Ծայռեան

1. Այս անձը, որին սովորաբար և բնականաբար Սիմոն են կոչել, նախկին դաշնակցական Սիմոն Յակոբեանն է, որ Վիեննայում-Քեռոյնում-Վիեննայում 1922-1924 թթ. հրատարակել է «Արեւիկա» հանդէսը, որ 1922 թ. յունուարի առաջին համարի կողքի ներսում կարգում ենք: «ԱՐԵՎԻԿԱ...» Հրատարակում է Վիեննայում 1922 թուականի Յունուար ամսից Սիմոն Յակոբեանի խմբագրութեամբ: Ձ. Ծայռեանը նրան սկզբում գիմել է կուսակցական ընկեր մակդիրով, քանի որ ինքն էլ դաշնակցական է եղել:

2. Կուզելի. բնագրում առանց ապաթաղի, որ չենք գնում, ըստ Ձ. Ծայռեանի գործերի հրատարակութիւնների «Արեւիկա» ամսագրում, երբ քայք ԸԱ-ով է:

3. 1918-1922 թթ. կիլիկիան իրազարմութիւնների այնքան բարդ են, որ չի կարելի մի քանի ստով ամփոփել: Հայաստանը իր ցեղերից ճողոպտած կիլիկիացիները վերադարձել կին և զինքի ուսով վերադարձել իրենց տուն աղիք, սակայն ընդհարումները բունակալների հետ անպակաս էին, և հակել ֆրանսիական ուժերը՝ անկոր, որոնց հետ 1920-1922 թթ. Հայերը մի անգամ եւս ու վերջնականապէս յղեցին զգիմ կիլիկիան (Հայրենիք՝ Յորք Մարզում անուս կամ Տէրք Սոյ մեծցած է, նախկին Չլիթուսցի): Կարելի է կարգալ. Ռ.Պ. Սաւակեան, Թուրք-Ֆրանսիական յարաբերութիւնները և կիլիկիան 1919-1921 թթ., Երևան, 1970. P. du Véou, La Passion de Cilicie, Paris, 1937. R. Normand, Colonne dans le levant, Paris, 1924; G. Gautherot, La France en Syrie et en Cilicie, Courbevoie, 1920; Yves Ternon, «La cause arménienne», Paris, 1983.

4. Բնագրում Ա. բայց գրում ենք նաև ըստ Ձ. Ծայռեանի հրատարակութիւնների «Արեւիկա» հանդէսում:

5. Բնագրում այսպէս, գրաբարեան մեւով. այսօր ասում ենք առանց յ - նախորդի:

6. Բնագրում այսպէս, իսկ մի քանի տող յետոյ՝ Առով. Թ-ով մեւը կոմիտե ստոր բառի արեւելահայերէն մտաւոր արտասանութիւնն է: Յիշենք, որ Ձ. Ծայռեանը 1916-ից սկսած մի քանի տարի ապրել է Կովկասում, արեւելահայերէնի միջավայրում:

7. Մեզ անյայտ դաշնակցական անձնուստութիւն:

- 8. Բնագրում այսպէս, ըստ զբարարեան պատասխանի (եւ ոչ թէ պատասխան) բառի: Այսոր առում ենք անպատասխան:
- 9. Բնագրում այսպէս՝ երկու բառով, թէև նոյն նամակում կայ այստեղ:
- 10. Բնագրում այսպէս, փոխանակ քովանդակութիւն[ը]:
- 11. Բնագրում այսպէս: Այսոր գրում ենք չմնայ:
- 12. Ջ. Սայանի աղիկն ու որդին են: Յիսուսական Թուականների վերջում Սֆիրն չանդպիցեիք: Երևանում: Փիտոթիւնների Ակադեմիայի շատրակական գիտութիւնների հետախուսաներից մէկում Փրահներն լնգուի դասեր կը տալիս ասպիբանտների: Բարձրաշառակ, գիրուկ, ալեխտուն ժողովրդ, անիմատ մի ժողովոս երեսին, այժերը միտ զարմացած Հայկացեով, խուսափող: Առում էին, որ շատորփնակ է, եւ ժորը շխաթերս նամար դասեր են տուել, որ ապրի: Հետք երբեք չենք խօսել:
- 13. Բարիկ է՝ բնագրում այսպէս, փոխանակ Բարի՞դ է :

2

2 Մարտ 1920
Պէրութ

Սիրելի բնկեր Սիմոն,

Ալեքսանտրիայէն նամակ մը գրկած եմ ձեզ, անշուշտ ստացած կ'ըլլաք: Այնտեղ յաջող կերպով կատարեցի ինձ եղած յանձնարարութիւնները. բնկերներու հետ երկար տեսակցութիւններ ունեցայ եւ զիրենք գոնէ մտքով կապեցի ընդհանուր ազգային քաղաքականութեան հետ: Իրենց հաղորդեցի նաև Ք. ընդհանուր ժողովի արձանագրութիւնները եւ այլն: Երևակայէ որ ամենէն դժուարին կարծուածները անցան շատ զիբրութեամբ որովհետև ամէն տեղ դաշնակցականները որոշ դատարարակութիւն ունին եւ որոշ մտայնութիւն որ զիրենք ընդունակ կը դարձնէ հասկնալու — եւ ըմբռնելու այնպիսի բաներ որ կը կարծենք թէ դժուար է ըմբռնելի գարձնել: Դաշնակից բոլոր պետութիւններու վերաբերմամբ ունենալ վերապահ վարմունք, դադութներու մէջ առանձին արտաքին քաղաքականութիւն չ'ընել, եւ մեր երկրին տեղացի խաղաղ իսլամ. բնակչութեան հետ կենակցելու եղանակ մը ստեղծել: Այս բոլորի մասին խօսեցանք շատ հանդարտութեամբ եւ ատանց ուե՛՛ է միջադէպի:

Պէրութի մէջ, առաւել եւս երկրին մօտ ըլլալով արամադրութիւնները լաւ են. անգամ մը եւս պէտք է համոզուիլ որ ամէն տեղ Դ(աշնակցական)² ընկերները շատ աւելի իրականութեան զգացուցիչ ունին եւ շատ աւելի խելահաս են քան կը կարծուի: Տեսայ շատ Ատանացիներ, հին բարեկամներ³ արադրութենէ նոր վերադարձած. հազար պատմութիւն պատմեցին ինձ. եւ ինչ որ հիացում ազգեց ինձ այն իմաստութիւնն է եւ յրջախոհութիւնը որու նշտրհիւ շատերը փրկեց են իրենց եւ իրենիցներուն կեանքը ու պատիւը: Ամէն տեղ ժողովուրդը նոյնն է, մեր բարի եւ ազնիւ ժողովուրդը. վաղը կամ միւս օրը կը մեկնիմ Ատանա. տղաքը ստիպուեցայ Ալեքսանտրիա թողուլ որովհետև կացութիւնը շատ խառնակ է եւ վտանգաւոր: Ես արդէն թօժափեց եմ իմ բարեգեան թմբութիւնս, արամադրութիւնս շատ լաւ է եւ լեցուն եմ կորովով եւ եռանդով: Պատիկեանը ձեզ կը պատմէ կացութեան մասին, հետզհետեւ ես ալ կը գրեմ մանրամասն⁴:

Սիրելի բարեւներ ընկերներու եւ բարեկամներու:
Ձերդ Ջապէլ Ծայեան

Յ. Գ. 5 Ինձ կարելի է գրել Հեանուայ՝ Mr. Samuel Sarafian,
Beyrouth, Syrie, pour remettre՞ եւ այլն:

Ի՞նչ լաւ բրի որ եկայ. Հիմա կ'ըզամ թէ բանի մը պէտք եմ, եւ նաեւ Հիմա կ'ըզամ թէ որքա՞ն անպէտք էի Բարիցի մէջ. Այլա՛հզերտին՞ քու քով, Սիմոն:

Նոյն

1. Ո՞ր է նախորդ նամակի բնագրում էլ չենց այսպէս է, ինչպէս Ջ. Ծայեանի վէպերում ւրիշք ամապրում, ուր, թէև ունի ինչ է, ունի:
2. Բնագրում միայն Գ., որ լինի գրեցիք ընթերցողների դիւրութեան համար:
3. Յիշենք, որ Ջ. Ծայեանը 1909-ին եղել էր Ազանայում, չորրորդ ազատամեծներին օգնող նպաստամտայ յանձնարարի կազմում, որ ուզարհու էր Պարսիքաբարտեր կողմից:
4. Գրած նամակները չենք տեսել: Պարսիկան տեսել մեզ յայտնի չէ:
5. Յ. Գ.-ը նամակի սկզբում է աւելացրած:
6. Անուշազրութեամբ մտապաշտ է չհասցնումք կամ չհասցնենք բառը:
7. Այս երկրանունը Վերանանա-թ փոխարէն անուշազրութեան Հեանուայ է:
8. Ձրաներէն, նշանակում է պանծնելիք:
9. Արեւելահայերէնում ընտանեկանը գործածուում է ինչոյցների ժամանակ, երբ մէկի կենացն են խնդի, եւ նրան պատասխանի խօսք է արւում թամաշայի կողմից. «Պաշք քոնն է»:

3

15 Նոյ. 1921
Բարից
9, Rue Dulac

Սիրելի Սիմոն,
Շնորհակալութեամբ ստացայ ձեր ցաւակցական զգացումները ինչ՞ Տիգրանին՝ մահուան առթիւ. դուք կրնաք երեւակայել թէ ինչ ծանր եւ տաժանելի օրեր ու նեցայ շատ աւելի երկար քան ես ինքս կ'ներուակայէի: Խեղճ Սօֆիա Պօլին էր եւ այդ պարագան մասնաւոր տխրութիւն մը եղաւ մեզ համար. վերջապէս կեանքը այսպէս է եւ այն արիութիւնը որ կը կարծէք թէ ունիմ ըստիպում եմ ու նենայ զիմա որեւիտ համար կացութիւն մը որ միշտ ինձ նկատմամբ եղեր է ծանրութիւն՝ ամէն կարգի եւ բարձր հոգեբով: Փողոյրդական առակ մը կ'ըսէ. «Աստուած յեռան նայեր եւ անոր համեմատ միւն տեղացիք է վրան»: Կ'երեւի Աստուած մտածեր է որ շատ միւնով կարելի է բոնեւարել զիս:

Ուրախութեամբ եւ համակրանքով կարդացի ձեր գրական ձեռնարկի՞՞

ժառանգելու և շատ զգացող եցայ անդրադառնալով որ մտածելը էջ իմ վրաս: Եթէ կարող եմ ձեզ օգտակար ըլլալ, ինչո՞ւ չէ եւ մեծ ուրախութեամբ:

Այս վերջին ժամանակները շատ մեկուսացած կ'ապրիմ եւ բոլոր ժամանակս տու եր եմ իմ գրական աշխատութիւններու այնպէս որ ձեր առաջարկութիւնը ժամանակին եւ տեղին կը հասնի ինձ¹: Պրէս եմ զիրք մը «Նոր էֆսէլանս»-նըրը տխրոտով զոր կը յուսամ առանձին տպագրել²: զրեւ³ եմ նաեւ ուրիշ ընդարձակ վէպ մը «Արգելիք»⁴ տխրոտով: այս միջոցին ձեռք եմ տռել⁵ գրական աշխատութիւն մը որ Պօլիս սկսած էի պատերազմէն առաջ եւ որ կիսկատար մնացել էր 1915ին Պօլսէն փախուստիս պատճառով: ուրիշ վէպ մը որ Բագոս սկսել եմ եւ բաւական յառաջացած է «Հոգիս ախորհալ» տխրոտով⁶: պիտի աւարտեմ երբ նախորդ կիսկատար վէպը վերջանայ: Այս բոլորէն դուրս կը պատրասեմ բնագրական աշխատութեան մը ծրագիրը «Իւլպէր եւ դէմքեր» տխրոտով⁷ որով կուզեմ իմ յիշողութիւններս գրել անաչառ, անկեղծ եւ անխարդախ կերպով 1914-1921:

Այս միջոցիս, իրաւամբ գրական ոգիւրուութեան մէջ եմ: օրական կանոնաւոր 20 էջ կը գրեմ առանց յոգնելու եւ առանց թուլանալու⁸: Բայց ինչպէս կը տեսնէք պատրաստի գործերս երկարաշունչ աշխատութիւններ են որոնք լաւ կ'ըլլայ որ առանձին հատորներով հրատարակուին: Վիպակներ չուրիմ եւ տրամագրութիւն ալ չուրիմ կարճ բաներ գրելու, հեռակեան աւելի այդ կարգի գրական աշխատութեան անընդունակ կ'զգամ ինքզինքս: Այսու ամենայնիւ Պօլիս թողած ձեռագիրներուս մէջ գտայ «Տպագրութիւններ եւ Եօթեր»⁹ վերնագրով ձեռագիրներ, որոնք գրուած են Պաշտանեան պատերազմի օրերուն: զարմացումով անգրագարձայ թէ ինչպէս այդ հեռաւոր օրերուն իսկ միտքս ստացեր է որոշ ուղղութիւն որոնք¹⁰ այնքան համապատասխան են իմ այսօրու ան եզրակացութիւններուս: այդ ձեռագիրները ուզեցի հրատարակել Պօլիս Ազատամարտի¹¹ մէջ բայց կարելի չեղաւ որովհետեւ այդ էջերուն մէջ տիրող զգացումը համապատասխան չէր հայրենասիրական բովանդակութիւն որուն մէջ զեռ դանդաղեցու այնքան փափաք ու նին մերոնք¹²: Բայց ես կը կարծեմ թէ այդ էջերը ձեզ կ'ընեն հետաքրքրել: կ'ուզե՞ք որ գրեմ եւ կամ թէ ի՞նչ կը մտածէք միւս յիշած ձեռագիրներուս ժառանգ: Թերեւս կը նախընտրէք հատուած մը «Նոր էֆսէլանս»-ներէն: Բայց ձեզ կ'զգու լացնեմ: ձեզ շատ ծանօթ եմ մտէն ծանօթ անձեր են որ ինձ ծառայած են իրրեւ նախատիպար եւ թերեւս այդ կարգի հատուածի մը հրատարակութիւնը ձեր հանդէսին մէջ ձեզ վնասէ: Յամենայն դէպս ես ինքզինքս կ'զգամ ազատ եւ շնորհակալ: ես արդէն իսկ կը մտնամ մտաւորականի ճշմարիտ դերին մէջ որուն առաջին իրաւունքը բացարձակ ազատութիւնն¹³ է:

Այսպէս ուրեմն, սիրելի Միսոն, իրաւունք ունիս հայուելու¹⁴ իմ վրաս եւ կարող ես ինձ գրել նշանակելով քու նախընտրութիւնդ: Պօլսոյ գրողներու ժառանգ կը մտածեմ եւ կը գրեմ շուտով: Բոլոր սրտովս յաջողութիւն մաղթելով Ձեզ կը ինչպիսի որ ընդ ունիս լաւ ազոյն եւ ջերմ զգացումներս:

Զապէլ Եսայեան

1. Տիգրան Եսայեանը, նկարիչ եւ քանդակագործ, եղի է Զապէլ Եսայեանի ամուսինը: ժամացել է Փարիզում 1921 թ. օգոստոսի 10-ին:
2. Նկատի ունի Միս. Եսայեանի հրատարակիչը «Արգել» հանդէսը, որին Զ. Եսայեանը աշխատակցել է մինչեւ վերջին կամ 1926 թվականներին թիւը:

- 3. Այս նախադասութիւնը բնազտու ճ կետադրութիւն չունի, սակայն (,) կամ (-) պէտք է այնպէս-ից առաջ: նամակներու՝ կետադրութեան պահանքը շատ են:
- 4. Մեզ յայտնի չէ, թէ լոյս տեսնէ՞ թէ: Երկերի վերանայրերը բնագծեցիկը:
- 5. Բնազտու չենց այսպէս, արեւելացեալին բայտնուով: Լաւ եւս՝ ձեռքս:
- 6. Ընդգծուած մերն է: Նախ լոյս է տեսնի Վերնոյն Հանդէսի 1922 թ. ժարտ (էջ 145-154), ուրիշ (էջ 215-226) եւ ժայռ (էջ 265-274) ամբաներին, եւ ապա առանձին գրքոյնով վերհնայում: Հեղինակի կործիքը՝ նամ. 7:
- 7. ԵՐԱՒԱՅԱԿԱՆ Է... (Սօփի եւ տպագրութիւններ պայմանեան պատերազմէն. գրուած 1912 թ. Յոյեմբերիս. 4. Պոլիս) խորագրով լոյս է տեսնի Վերնոյն ամառակի 1922 թ. յունուար (էջ 19-26) եւ փետրուար (էջ 72-77) ամբաներին վերհնայում: Ընթերցողների կործիքներ տեսնում. 7-ի 6. Գ. Քեան մէջ:
- 8. Բնազտու չենց այսպէս, փոխանակ ար. բանի որ յարաբերեալը նախորդ ուղղութիւն կապիկ է:
- 9. Ընդգծուած մերն է. եղի է պոյսական շարաքաթերթ:
- 10. ԵՒԱԿԱԿԱՆ Է... նախորդ, որոնք պատկերներ են, Զ. Եսայեանը, որ պատմողն է, դէմ է բոլոր տեսակի պատկերազմների եւ նաւասարապէս խցում է բնականորէ ու մեծնող ժարականց, լինեն զրանք Ենչողներ, ինչպէս Յոմանեան կայտութեան պաշտպանները, լինեն ազատագրուողներ, ինչպէս բաշխանեան ժողովուրդները:
- 11. Սիմ. Յակոբեանը նաւասար այս սկիստիս նկատարու մով նախորդի է շնորհաբանի Զ. Եսայեանի այս գործը Վերնոյն ամառակի:
- 12. Կեղծ գրագիտու չին ինչպէ՞ս չէր Հակոբեան յետադարձ, որ այս քրայքանակ ազատութիւնը (էջ շրտակեր անձի պատասխան մասին) նա պիտի կորցնէր Խորհրդային Հայաստան Հաստատուելուց յետոյ:
- 13. Այս բայի այս իմաստով գործածութիւնը Փրանսարանութիւն է: Զ. Եսայեանը ազգու էր ոչ միայն Փրանսական գրականութիւնից եւ ազատ մասնակերպից որպէս մտաւորական, այլեւ լեզուից, նկատուած է նրա գործերում:

4

3 Փետրվ. 1922
9, Rue Dulac
Paris (15^e)

Սիրելի Սիմոն,

Ուրախութեամբ ստացայ նամակդ եւ շնորհակալ եմ, ԵՒԱԿԱԿԱՆ Է...-ի մասին ներողամիտ կարծիքիդ համար: Պէտք է ըսել թէ այստեղ, մասնաւոր Վովկասանայեանու կողմէ շատ լաւ բաներ լսեցի այդ գրուածքի մասին. ամբողջ արժանիքը այն է թերեւս որ համեստութեամբ գրուած է եւ Հեւտաքրքրական է ինձ համար անով որ դեռ 1912ին երբ ամբողջ մեր մտաւորականութիւնը նեղ հայրենասիրութեան մոլուցքէ բռնուած էր կրցեր եմ իմ մ(ի)տքս եւ տարողութիւնս փրկել ընդհանուր վարակումէն:

Այս նամակիս Հետ քուտը կը ձգեմ ճշգրիտ ախորհայտին² առաջին մասը. ամբողջը չի կրցայ՝ դրկել որովհետեւ վախցայ որ ուշ կը մնամ. դրուած է ամբողջովին եւ միայն պէտք է սրբազրել եւ ընդօրինակել. դիտեմ որ անսխալութ է իմազրապետին համար ամբողջ գրուածքը չունենալ աչքի առաջը. հետզհետէ կը դրկեմ մնացեալը, իսկ եթէ ոեւէ անպատեհութիւն տեսնաս, կրնաս սպասել հրատարակելու համար, մանաւանդ եթէ ՅՊ թիւի համար պատրաստ երկերն ունիս. վերջապէս ըրէ՛, ինչպէս կուզես. դու՛ շատ լաւ գի-

տես որ զժուարահան եւ բծախնդիր չեմ ժանաւանդ անկեղծ բարեկամներու հետ:

«Արեւիկայի հետաքրքրուեցան կարգ մը մարդիկ եւ ես իմ թիւս փոխ տուի որ կարգան. անշուշտ վատ ըրի. բայց կը կարծեմ թէ երկրորդ թիւ էն արդէն ուղղակի քեզ կը դիմեն:

Հօնօրարքի՜ մասին հոյ մի՛ ըներ գոնէ ինձ վերաբերմամբ. ինչքան կարող ես եւ ինչքան որ որոշեր էք այդքանը կ'ընդունիմ. քիչ աւելին արդէն կացութիւնս չի փրկել⁷, միեւնոյնն է: Եթէ կարենայի առայժմ բոլորովին կը հրատարուէի Արեւիկայի ի նպաստ բայց զժրախտութիւնն այն է որ այդ քիչն ալ ինձ պէտք է:

Յոյս ունիմ սակայն որ պիտի կարենամ շուտով այս գրութիւնէն դուրս գալ եւ ինչ որ լուսադոյն է, ոչ պաշտօնով: Եթէ կարենայի գոնէ մէկ երկու տարի հանգիստ գրադիւ գրականութեամբ. այնքան բան ունիմ գրելիք եւ այնքան մեծ ջանք մը կայ կատարելիք մեր նոր գրականութեան մէջ: Կը կարծեմ թէ պիտի յաջողիմ յաղթել նիւթական դժուարութիւններուն:

Քուժանեանի⁸ վերջերս գրեցի նամակ ապահով հասցէով եւ մեր յանձնարարութիւնը⁹ կատարեցի: Թերթերէն լսեցինք որ հեւանդ է, երանի թէ միշտ իմ նամակիս հասնիլը առողջացած ըլլայ:

Առայժմ այսպիսի յոյս ունիմ որ այս օրերս կ'ստանամ Արեւիկայի ԾԿ թիւը: Զէ՞ կարելի արդեօք ունենայ մեր հրատարակած գիրքերէն¹⁰: Նաեւ պիտի ուզէի գիտնալ թէ «Հոգիս ախարեայ» կարելի՞ է առանձին հատորով հրատարակել¹¹: Երկար չէ եւ կը կարծեմ թէ 50-60 տպագրական էջէ աւելի չ'ըլլար (միջին մեծութեամբ գիրքի էջ): Եթէ մասնակ ունենա գո՛հ ըլլամ որ այդ բոլորի մասին գրես: Քեզ կը յանձնարարեմ հրատարակել Արեւիկայի¹² մէկ թատերախաղը «Տերվիշը». ես շատ լուս. գասց եւ բոլորովին նման չէ իր բանաստեղծութիւններուն:

Քոյզ շատ մը սիրալիք բարեւներով:

Ջապէլ Եսայեան

1. Զ. Եսայեանի գրուածքը. տե՛ս նամակ 3-ի մաս. 7 եւ 10:
 2. Հնդկ մուսթրի մերն է, ինչպէս բոլոր գրութիւններէ խորագրերինը: Այս գրուածքի մասին տե՛ս նամակ 3, մաս. 6:
 3. Բնագրում հենց այսպէս. այսօր գրում եմ չկրցայ, ոմանք առում ու գրում են չկրցի, որ սխալ է, բանի որ կրնայ կամ կարենայ բայց...ն. սմանցն ունի...նցեայ կատարելապէս մտիտ խոնարհուի...այ...ան վերջաւորութիւններով:
 4. Առայժմ հազարութիւնը, փոխանակ առայ, Հանդիպում է նաեւ Հեղինակի հրատարակուած գործերում:
 5. Բնագրում այսպէս, փոխանակ դու:Ն: Յիշե՛ք, որ Սիմ. Յակոբեանը արեւելահայերէն էր խոսում ու գրում:
 6. Հեղինակին արու ոչ փորձաւորութիւն. գործածուած է արեւելահայերէնում:
 7. Բնագրում այսպէս, փոխանակ չի փրկել:
 8. Պօսքը արեւելահայ բանաստեղծ Յովհաննէս Քուժանեանի մասին է:
 9. Մեկ անշուշտ յանձնարարութիւն:
 10. Սիմ. Յակոբեանը գրականագէտ էր. Արեւիկայում ունի արեւմտահայ եւ արեւելահայ գրողներ ու բանաստեղծները նախքան գրականագիտական լուրջ յօդուածներ եւ ուսումնասիրութիւններ, որ հնարուած հրատարակել է որպէս ուսանանքային: Այսպէս, 1922-ի

յունուարի 15-ին յոյս ընծայել էՊետրոս Դուրբան. Մսհուան յիմնամեակի՞՞՞ առիթով (Կեսեֆե ու կրիերը) գրական-ԲՅՅագատական վերլուծութիւնն աշխատութիւնք:

- 11. Այո, 1923-ին յոյս տեսաւ: առանձին գրքոյնով Վիեննայում:
- 12. Սիրուցի, բուն առանձն ազգանունով Յակոբ Ճոյղեան, 6 ապրիլ 1490, Ազարպար — 7 ապրիլ 1973, Բուխարեստ: Գրող, գրականագէտ, արեւելագէտ-Հայագէտ, հրատարակչի, հասարակական գործիչ: Նրա «Տէրվիշ»-ը յոյս չի տեսել «Արեգ» հանդէսում:

5

5 Մարտ 1922
9, Rue Dulac
Paris (XVe)

Սիրելի Սիմոն,

Նրէկ ստացայ նամակդ եւ այսօր պատասխանիս հետ կը գրկեմ ձեռագիր առանձին ծրարով: Անգամ մը եւս 30-40 էջ ձեռագիր եւ «Հոգիս ախորհալ»-ը կը վերջանայ: Մնացեալ մասը կը գրկեմ 8-10 օրէն:

Շատ դժէք եղայ իմանալով որ առանձին գիրքով կարելի եղաւ հրատարակել: Հատորին ծաւալին եւ այլ տեղեկական խնդիրներու մասին քեզ կը թողում կարգադրել: Ես մեծ նշանակութիւն չեմ տար այդ բաներուն: Ես տպուած թուզի մը միշտ շատ զեղեցիկ է իմ այժիս: Մնաց որ տեղական պայմանները ու քու տպարանիդ գիւրութիւնները չէ կարելի նկատողութեան չ'առնել: Միայն կը խնդրեմ մէկ բան: Գրքին կողքին վրայ ոնէ է տեղ տպել տուր «Արտատպումի իրաւունքը վերապահուած է (հեղինակին կամ Արեգին)», ինչպէս որ կուզես: Ամէն կողմերէ դող աւազակներ մեր գրածները կ'արտատպեն առանց նոյնիսկ մեզ խորհուրդ հարցընելու: Այս օրերս երեք այդպէս պատմութիւն ունիմ միայն իմ գործերուս վերաբերմամբ:

Ինչ է կարծիքդ «Հոգիս ախորհալ»ի մասին. ճիշտը շտեղծ ոնէ է գործ տպագրուելէ առաջ միշտ մեծ թերահաւատութեան մէջ կ'ըլլամ: Նիւթը շատ զժուար էր եւ չեմ գիտեր թէ որոշ չափով գոնէ յաղողեցա՞յ զժուարութիւններուն յաղթել: «Էմմա»ի՞ արուեստով ուղեցի համադրել գաղութային գրականութիւնը ամենայնոց պարագային: Վերջապէս թո՛ղ ըլլայ ինչ որ պիտի ըլլայ:

Դեռ չի կարգացի Ռոմէն Ռոյանի թատերգութիւնը՝ որովհետեւ այս միջոցին բոլոր հոգւովս գրաւուած եմ Lenormandի թատերական գործերով: Ի՞նչ զեղեցիկութիւն, ի՞նչ յուզմունք եւ ինչ խոր եւ նրբին հասկացողութիւն այժմու կեանքի, լուսաւորուած հագիւ թէ ապագայի յոյսերով: Աւելի ընդարածակ կը գրեմ քեզ ուրիշ անգամ:

Այս միջոցին բոլորովին ընկղմած եմ գրական աշխատութիւններու մէջ: Յարաբերութեան մէջ եմ Փրանսական յառաջապահ գրական շրջանակներուն հետ: Մէկ քանի օրէն թերեւս Պէյճիքա երթամ եւ շուտ կը վերադառնա:

նամ. լուս յանձնարարականներ⁴ ու նիմ պեղծիտական լուսպոյն գրական հանդէսներու եւ շրջանակներու համար: Աներեւակայիք է թէ ինչպէս եռանդուն, գիտակից եւ լուրջ շարժում մը կայ այստեղ գեղջի համայնականութիւն մտաւորական բարձր ոլորտներու մէջ: Ներկայ կայ Art et Actionի մէկ երեկոյթին որ նուիրուած էր Բընէ Կիլին. կարգացին այնտեղ քսան տարի առաջ գրուած ու տպուած բանաստեղծութիւն մը որ կը մարդարէանայ մեծ պատերազմը. պարզապէս հրաշալի էր: Եւ յայթախանները յայթախութեան կարճեր գրուած կը բերէին [...] ներուճ՝ վրայէն եւ յանկարծ անդրադարձան որ յայթախութեան գրուած սուղի գրուած մըն էր:

Այդ երեկոյթը⁵ եւ յետոյ ուրիշ գրական երեկոյթներու մասին ջերմ. փափաք ունէի գրելու քայքայ հարցի թէ ժամանակ ու նենամ: Եթէ գրեմ քեզ կը զրկեմ⁷: Քերեւս գրեմ նաեւ ուսումնասիրութիւն մը Lenormandի թատերգութեանը մասին⁸: Պոլսոյ թատրոնը խայտառակութիւն մըն է: Ինչո՞ւ կ'ընտրեն քարիզեան ամենաանարժէք քիւնները: Այ՛ մէկ նաչակ ու նեցող մարդ չի կա՞յ այնտեղ:

Շատ մը սիրայիբ բարեւներով:

Քոյզ Զապէլ Եսայեան

Թերթը⁹ կամ նամակ միշտ գրկէ նայն հասցէին. եթէ Բարիզէն հեռանամ կարճ ատենի համար է՞ծ:
Նայն

1. Էմմա Նկարչուհին շէն շէն Ստորիսի վերջնական գրուածքի կենտրոնական գէմքը կամ հերոսուհին է, ինքն է պատմողը: Պէպտեակով (ու նենամ Պոլսում, որ մի նայ բանաստեղծութեան հրան տուած է: Եթէ կարծես արտօնողներ ենք սուտ եւ հեռուոր երկրի մը մէջ: Անճէք արուեստի մարդիկն են:

2. Համակողմանի Փրանսիացի այդ գրողի թատերգութիւնն են կայմում Tragedies de la foi, Théâtre de la Révolution (Danton, 1900 եւ Le Quatorze Juillet, 1902):

3. Lenormand (Henri René) Փրանսիացի թատերագիրը (1882-1951) մինչ 1924 թուականը հրատարակել էր Les Possédés (1909), Terres chaudes (1913), Le temps est un songe (1919), Le Simoun (1920), Les Ratés (1920): Ըստ Փրանսիական հանրագիտարանին՝ նրա ներշնչութիւնը յառաջ է, մինչ ու մեր մարդկանց մտած են իրենց ճակատագրին, հասարակութեան եւ քաղաքակրթութեան անկմանը: Նրա ներսները առհասարակ հիւանդներ են, կամ մարմնապէս, կամ հոգեպէս, որոնք իրենց զիւային ներքին ուժերի զուճ են:

4. Պէտք է կարգաւ յսնծարարականներ:
5. Առաջին մասն անընթաց ենք մի բան:
6. Այսպէս, փոխանակ երեկոյթի:
7. Այ՛ գրեւ է ո՞չ էլ ու գրեւէ: Կրեւորանը չէր հետաքրքրի Սիմ. Յակոբեանին:
8. Չու նի կասկածանքով խոստացում այդ պիսի ուսումնասիրութիւն:
9. Այս տողն ունչապուած է նամակի սկզբում:
10. Եկարճ ատենի համար է՞-ն Փրանսարանութիւն է, փոխանակ գրեւ տսննով գործիականի:

2 Ապրիլ 1922
9, Rue Dulac
Paris (15^e)

Սիրելի Սիմոն,

Այսօր ստացայ Քու նամակը¹ և ճիշտը ըսելով մտահոգ էի նախորդ դրված ձեռագիրներում համար: Գո՛հ եմ որ ստացեր ես և մնացեալը որ միայն պէտք է ընդօրինակել բութին կը յանձնեմ Ապրիլի 5ին:

Ինչ որ գրած էիր Քու ձեռնարկած գործիդ³ նիւթական գծուարութիւններու մասին, շատ ցաւ պատճառեց ինձ: Յոյս ունիմ սակայն որ մինչև 7^{րդ} թիւը ճար մը կը գտնաս: Եթէ կը կարծես որ այդ ուղղութեամբ բանով մը կրնամ օգնել քեզի, սիրով կ'ընեմ: Բայց ի՞նչպէս, ահա խնդիրը և քիչ յետոյ կը բացատրեմ քեզ իմ առանձին գրութիւնս:

Վերջիս ախտահայտի հատորի իրաքանչիւրի դիմը չի գիտեմ⁴ ի՞նչ որոշել: առնենք եթէ կուգես միջին դիմը 2 1/2 Փրանք: Երբ հրատարակութիւնը լրանայ, քեզ կ'իմացնեմ, եթէ դու⁵ ինքզ չես որոշած ս⁶րտեղ և ինչքան պէտք է գրկել շուտով սպասելու համար:

Գալով Ծախքերու եթէ իմ հանձնարարով չի Ծածկուի, մնացեալ պարտքը ինձ իմացուր: Ոչ մէկ պարագայի պիտի ուզէի բնօրյայ Վերնզախ վրայ, այն ալ այս գծուար գրութեան մէջ, Ուրեմն ինձ կը գրես եթէ հարկ ըլլայ:

Սիրելի Սիմոն, դու⁵ անչու շատ գիտես որ 1921 Օղոտոս ամսէն ի վեր հեռացած եմ Հ. Հ. Պատուիրակութենէն ոտքիս փոշին թօթուելով սեմին վրայ: Զգուանքը, ամօթը և ցաւով զիս կը խեղդէին... այն օրէն որ որոշեցի իմ բռնելիք ընթացքս — ի վնաս անշուշտ իմ գոնէ նիւթական վիճակին, այն օրէն հոգիս խաղաղեցաւ և կարողացայ զբաղիլ զբազան աշխատութիւններով: Անկէջ ի վեր աներեւակայելի նիւթական գծուարութիւններու հանդիպեցայ բայց իմ հոգիի անդորրութիւնս այնքան թանկագին էր ինձ որ միեւնոյն ատեն իմ կապերս, գրեթէ բրտութեամբ խզեցի մի քանի զգուելի պուրժուաներու հետ որոնց բարեկամութիւնը վայելելու համար պէտք էր հանդուրժել իրենց յիմար խորհուրդներուն: Այժմ հանգիստ եմ և ինքզինքս կ'զգամ հպարտ շատ գծուարութիւններ դեռ ունիմ անցնելիք, բայց բաւականին տոկուն ողնայար ունիմ և զիւրիւն չէ ինձ⁵ յուսահատեցնել: Իմ գլխաւոր հոգս երախաներուս վիճակն է բայց անոնք ալ վարժ են իրենց հաճոյքը գտնայ բարոյական կարգէ գոհացումներու մէջ, և զուտ մտաւորական կեանքը այնպիսի պերճանք է որով կարելի է գո՛հ գգայ ինքզինքը: Սերտ յարաբերութիւն ունիմ Փրանսական գրական «յառաջապահ» խմբաւորութեան: և CENACLEներու⁶ հետ որոնք բարեբաղդարար նոյնպէս ուշադրութիւն չեն դարձներ մարդոց հազուատին և տանը կահ կարասիին:

Իմ գրական աշխատութիւններս սկսած են ինձ բերել շատ համեստ եկամուտ բայց այդ ալ իր կարգին մեծ գծուարութեանց հետ կապուած է: «Արգելիչ» վէպը ստիպուեցայ զրկել Պահակ-ագգին⁷ շնորհի այնտեղ եղող մէկ վազեմի բարեկամի որ ինքնաբերաբար ինձ առաջարկեց գրական աշխա-

տուժիւն: Բաւական չաւ կը վճարեն եւ հակառակ ունեցած ներքին դժկամու-
թեանս ստիպուեցայ առաջարկը ընդունիլ: «Հայրենիք»⁷ աւագակախուժքը
անշուշտ պիտի բողբէ եւ ճաշ⁸ հակառակ իրենց դրուելի անարդարութեան
որ սինիք⁹ կերպով գործեցին ինձ դէմ: Վորաւորի նամբորդաւթիւնը¹⁰
հրատարակեց եւ 3000 օրինակ, ունեցեր են բնդհանուր մուտք 1227 տուար
որուն իրը թէ 800 տուարը յատկացուցեր են տպագրական եւ այլն ծախքի
(գիրքը 9 տպագրական թիւք է միայն)? 200 տուարը նուիրեր են բարեգործա-
կան հաստատութեան մը ուրկէ նոյն իսկ շնորհակալութեան տող մը չեմ ստա-
ցած եւ մնացեալը պահեր է Հայրենիքը եւ ինձ կը համարձակին դրել որ եթէ
հեղինակի իրաւունք դրկեն վնաս կ'ընեն: Ահա սիրելի Սիմոն մեր ընկերներու
վերաբերմունքը: Ամերիկայէն այդպէս: Կ. Պոլսի կարգին հալածանք սարքե-
ցին ինձ դէմ զիս համարելով մեծամասնական¹¹: Հրաշք է որ զայնակից ոստի-
կանութիւնը ինձ չի ձերբակալեց: Այստեղ հասայ թէ չէ Prefecture¹² անըս-
տորադիր նամակ մը դրկեր էին. ո՞վ չեմ գիտեր բայց լուրը կասկածներ ունիմ
մէկու մը մասին: Հարկ եղաւ երեք ամիս ապրիլ այն հողով որ մէկ օրէն միւսը
զիս կ'արտաքսեն Ֆրանսայէն եւ այն ալ այնպիսի ժամանակ որ Տիգրանը¹³
մահամբձ էր... Եւ այդ դժուարին օրերուն մեր ընկերներէն ոչ մէկը յանձն
առաւ ոհն է միջամտութիւն ընել: Քողուցի որ Prefecture ինքեմին եզրակա-
ցութեան մը հասնի եւ բարեբախտարար համոզուեցան թէ վտանգ չի կարող
ելնել ինձմէ:

Բայց այս անձնական misereները¹⁴ այինչ են ուրիշ կարգի խնդիրներու
բով: Ձեռ կարող երեւակայել այն խոյտտակութիւնը, այն շնական անհու-
թութիւնը մեր խեղճ ու բարի ժողովուրդի վիճակի մասին, եւ ներքին դրող-
պատճառները որ մղեցին այդ բուն մը շտեմ եւ զգուելի պուրժուաները որոնց-
մով կազմուած է Հ. Հ. Պատուիրակութիւնը, դրեթէ դաւանական վար-
մունք ունենալ Հայաստանի վերաբերմամբ: Այն սիլիբիլիները¹⁵ թաթար եւ
վրացի հակայեզափոխականներու հետ որոնցմով մեր պատուիրակութեան
սայտեր լիքն էր, միացեալ բրտականտի բրէն¹⁶ պիւտոն եւ այլն եւ այլն: Ինձ
համար թօրճիպաշուէր¹⁷ աւելի մեծ ոճրագործ է քան թալեաղը. այդ շատ լու-
ղիտեն բայց քանի մը օր առաջ տեսայ լուսանկար մը Ահարոնեան¹⁸, Ձերմո-
յեֆ¹⁹ եւ թօրճիպաշուէր միասին, բով բովի Գանի մէջ²⁰:

Վերջապէս սատանան իրենց հետ եւ այդ բոլորը յոյս ունիմ, վերջապէս
կը կործանին եւ քար քարի վրայ չի մնար:

Բայց ի՞նչ ընել, ի՞նչպէս ընել... ահա հարցը: Ձեմ խօսիր թեղ Ազգային
Պատուիրակութիւն կողուած հապտաներու եւ դառամած ձերուներինքու հա-
ւաքոյթին վրայ: Կարծեմ մէկ պատուիրակութիւնը միւսը կը դերագանցէ եւ
կամ երկուքն²¹ ալ խոյտտակութեան նոյն բարձրութեան վրայ կը գտնուին
տարբեր գաղաթներով: Այդ պատուիրակութիւններէ զուրս եզրղ մարդիկն ալ
կամ մէկին կամ միւսին յարողներ են, այնպէս որ սեւէ աջակցութիւն, կամ
սեւէ զիւրու թիւն գտնալու համար մէկ կամ միւս կողմին յարած երեւալու է,
կամ գոնէ լուելու է: Արդ, սիրելի Սիմոն, եթէ քան մը կայ որ չեմ կրնար ընել
այն ալ լուելն է... Հէնց որ խօսք ըլլայ կ'ըսեմ իմ կարծիքս եւ ի՛նչ կուզէ հետեւի
ատկէ:

Ամերիկա գտնուող անձնական բարեկամներէս մէկը իմ խնդիրքին
վրայ գրկեց «Աշխատաւոր»²² բոլոր թիւերը: Սիրտս կարծես թէ գովացաւ:
Մեծ հետաքրքրութեամբ եւ համակրանքով կարդացի: Մտադիր եմ իրենց նա-
մակ մը գրել... Եթէ կարելի ըլլար առդին անդին ցրուած պարկեզս եւ մաքուր

դադարափակմանով ժարգիկը իրար ձու քերել, գոնե բարոյական կողմ հաստատակ... Ի՞նչ կը մասնես այդ մասին:

Հուրջ կերպով կը մասնեմ երկիր²³ երթալ. այդ մասին ինձ արդէն տուտարի կզու Յովհ. Քուսմանեանի եւ Եր. Քաղիստեանեանի²⁴ կողմէ կըր Պոյնի էին: Պատասխանեցի գրական բայց զեռ իրենցմէ կրկին լուր չեմ ստացած: Սիկ ես ինքու կարենայի որոշ զուժար գանել կ'երթայի ինքնարեքարար առանց այլեւայլի եւ աչքս առնելով բոլոր բազմասեանակ գծուարութի նեները:

Այս հինգշաբթի կը մեկնիմ Պելճիցա ուր տառը որ պիտի մնամ միայն յայտ ունիմ լուր կարգադրութիւն մը ընելու, եթէ յաջողի գոնե մասամբ, շատ զուժ կը մնամ: Այնտեղ կը փորձեմ նաեւ ժարգիկը Հեռաքրքրի, ՎԱրեգասով, թէն աշտակայ ալ այնպիսի ժարգիկ են որ հապի թէ ու զին ընդունիլ աշտակցիլ այդ նրազրով մեռնարկի մը:

Ահա, սիրելի Սիմոն, երկար նամակ մը, թերեւս անտեղի բովանդակութեամբ: Բայց զրկեցի այնպէս, ինձ համար, սիրտս թիթիցնելու համար: Բացի ստաբազդի բարեկամներէս եւ այտակայ միմեակ եմ ինչպէս ամայի անապատի մէջ ըլլայի... Բայց ինչպէս ըսի բարոյապէս կազգուրուած եմ եւ իմ առանձնութիւնս լցնուն է անցեալ յիշգրտութիւններով եւ արագայի անսխիւններով... եւ կը յաղթեմ... անպատեալ կը յաղթեմ ու մեր յաղթանակի որը վստահ եմ կարճրան չ'ըլլար մեր բարի ժողովուրդին արեւմով:

Ձերմտդին զգացու մներով եւ սիրտիբ բարեւ ներով բոյզ

Ջապէլ Եսայեան

1. Բնագրում այսպէս, փոխանակ համակը. նամակը մեւր յատուկ է արեւելահայերէնին:

2. Եր գրեմերէ մեռագիրները:

3. Կհատ ունի ՎԱրեգ Շանգէրի Հրատարակութեան նի. թուկան գծուարութի նեները:

4. Բնագրում այսպէս, արեւելահայերէն նիւտը՝ չգիտեմ:

5. Բնագրում այսպէս:

6. Ֆրանսերէն բուս, նշանակում է շփոթաբան: Յիշեմ Յովհ. Քուսմանեանի թիթիգուան Վճիւրասունքը:

6ա. Հաւանաբար կհատ ունի ՎԱր-Պանակա-ք' Վճիւրասունք, պաշտանաթիթի Ռամկապար-արատական կուսակցութեան Ամբիկայի լրբանակին, որ Հրատարակում էր Ամերիկայի Բոստոն քաղաքում:

7. ՎԱյրիմնիէն որաթիթի արգային, գրական, քաղաքական, շատարեկազիտական, յայտ եր անհուն Ռատոնում: Պար նաեւ ՎԱյրիմնիէն ամսագիրը:

8. Բնագրում այսպէս, փոխանակ նուայ: 20-ական թթ., ինչպէս այսօր Երանում, սովորութիւն էր (վ) արտասանուող -ու- աստիճանի փոխարէն գրել միայն ու:

9. Ֆրանսերէն բուս՝ շնորհակ, լիտի, տղանի, պիգոս cynique:

10. ՎՄուրատի ճամբորդութիւնը Սվազեն Պարսում գործը, որ Սերատասցի Մուրատի կենանի ոչխական ու յեղափոխական գործունէութեան պատմութիւնն է, չերսի իսկ յերանդի լուսած Ջ. Եսայեանի կողմից, կըր 1915-ից յետոյ կովկասում էր յայտ է անել նաեւ Ռաբլում 1917 թ., զայնուկցական Յ. Գարբիկեանի զգործս ամսագրում:

11. Ըստ ՎԱյրիկան Սովետական Հանրապետարանի՝ Վճիւրասունքի կովկաս-նէրի բերք [...]: Վ. Ե. Լեւիտի նախամեռնութեամբ 1914-ին վերջին սակզուած շամտուր ասա-

տանձան բուլղեիկեան կուսակցական կենտրոնը: Հասցանքը: Ջ. Կոստանի քրտարտողների բառարարարժ մեծամասնական-ը համարը էր Երուզեիկե-ի, որ բառական էր Պոլսու մերան մեքրակակց առաջ:

12. Ֆրանսերէն՝ Վոսիկանայեանութիւնը:

13. Ջ. Կոստանի ամուսինը:

14. Ֆրանսերէն՝ Վիշուառութիւնը:

15. Ժողովրդական բառ՝ Եփրատութիւն, հանդիսատեսութիւն, սիրարանութիւնը:

16. Ֆրանսերէն՝ Եմաճուր PRESS:

17. Մուսափաթական (աղբրեմանական) հակախղափոխական կառավարութեան ներկայացուցիչ: Մարդ է Ենթարկուած Նոյնի Զարեհի Եկաղկազ Քամաշա գիմակային կառուկերգութեան մէջ:

18. Հանրայայտ Աւետի Ահարեան:

19. Դուզուտանի կամ Անդրկովկասի հակախղափոխական կառավարութեան ներկայացուցիչ:

20. 1921 թ. յունիսի 10-ին Դուշեակցական կուսակցութիւնը կամ Հայաստանի Հանրապետութեան արտադր կառավարութիւնը Վրաստանի, Ադրբեյջանի եւ Դաղստանի հակախղափոխական զինվարների հետ ստորագրել է մի համաձայնագիր, որով ստորագրող կողմերն իրենց անկախ են յայտարարում. չնչնայ համարելով թուրք-ուսական պայմանագրեր, միմիկանց միմի հաստատելով անանսական եւ գիմուսական միանութիւն (տե՛ս Jean-Pierre Alem, L'Arménie, 1972, 75; Yves Ternon, La cause arménienne, 1983, 125-126) եւ այլն:

21. Ինչպէս յայտն է, կար Աւետի Ահարեանի կամ Հ. Հանրապետութեան Պատուի-Պատկաթիւնը, եւ կար Պոլսու Նուրաթ փաշայի կամ Ազգային Պատուի Կառուկութիւնը:

22. Եկնիստատար-ը շարափութերթ էր եւ յոյս անհուճ Նիւ Եփրատ:

23. Այսինքն Պորչոգային Հայաստան:

24. Երուզեիկե Քաղաքապետարան (1864, Երեւան - 1948, Երեւան) 1921-ին Յովհ. Թու-ժանեանի հետ որպէս Հայաստանի օգնութեան կոմիտէի (ՀՕԿ) շարտադար մեկնել էր Պոլս:

7

7 Մայիս 1922
9, Rue Dulac
Paris (XVe)

Միբիլի Միմոն,
Ստացայ նամակդ երէկ եւ որովհետեւ արդէն բան մը պատրաստել՝ էի Արեգին համար այս նամակիս հետ poster կը ձգեմ: Ուժեղ կերպով ապրուած ժամուան մը արտայայտութիւնն է այն որ կը դրկեմ քեզի, բայց չեմ գիտեր թէ որքան յաջողած եմ: Ամէն պարագային տխուրութիւն է բայց ուրիշ բան չի գտայ:

Շնորհակալ եմ քու գրած տողերուդ համար «Հոգիս Ահարեալ»ի վերաբերմամբ: Ջզացի ակնարկուած քննադատութիւնը եւ անոր համար այլ չնորհակալ եմ. չեմ կարծեր սակայն որ ինձ համար փոստը բոլոր այն անհիւքակամ ճրարութեան մէջ իմնայու: «Հոգիս Ահարեալ»ի նիւթը, այնտեղ արուած կարու հասագիտական հարցերը եւ կարգ մը ուրիշ նկատողութիւններ կը հարկադրէին այդ ճրարութիւնը (որը այլ եւս չեմ գիտեր թէ թերութիւն կամ անակալութիւն պէտք է համարել): Այդ գրուածքին թերութիւնն որ ուրիշ տեղ է բառաւորապէս եւ զգացի բայց չի կրցայ յաղթել դժուարութեան որովհետեւ աւելի նեղ

սահմանի մէջ, քան կը կարծէի, ստիպուեցայ սահմանափակել իմ նիւթս: Այդ զլիսաւ որ թերութիւնը այն է որ տիրապետող զաղափարը գրուածքին, ցրիւ է եւ տարւած. այն երբեմն կը յայտնուի որոշ կերպով եւ ահա կը կորսուի ուրիշ կարգէ զաղափարներու մէջ: Նոյնպէս վերջաւորութիւնը թոյլ է ուրիշ եւ չաւազոյն տեսիլք մը ունէի մտքիս մէջ բայց չի կարողացայ սեւեռել... Պատճառը հաւանականաբար այն էր որ «Հնգրիս Գրքեր»-ը աւարտեցի այն ժամանակ երբ ուրիշ գործ մը սկսած էի եւ միտքս ու հոգիս (կարելի է ըսել) ամբողջովին լեցուած էին այդ նոր գործով, «Արգելիք», որ աւարտեցի եւ որ, աւագ, ըստ ստիպուեցայ գրելի Ամերիկա: «Արգելիք» ըստ իս, ընդհանրապէս, շատ լաւ կառուցուած վէպ է եւ բաց ի մանրամասնութեանց մէջ եղած մանր թերութիւններուն⁵, կը կարծեմ թէ յաջող գործ է: Կը ներեա, անշուշտ, իմ արտայայտութեան անկեղծութեանը եւ շեւ մտածեր, կը յուսամ, որ յաւակնութեամբ է որ կ'ըսեմ այս խօսքերը:

Յոյս ունիմ, սիրելի Սիմոն, որ Արեւել յաջողիս յառաջիկայ վեպստեանին ալ հրատարակելու: Իմ կարծիքս այն է որ մեզ կը մնայ քիչ մըն ալ սովոր եւ համբերել: Տպագրութիւնը ունիմ որ մեր ժողովուրդի բոլոր խաւերը սկսած են սթափիլ եւ սկսած են մասնաւոր արժէք ընծայել անկեղծ, մաքուր եւ խղճամբար մտքի աշխատանքներուն եւ իրենց ձեռնարկներուն: Յոյսով եւ հաւատարմով լեցուն եմ ես: Ստապատիր գրականութիւնը եւ ճառարտութիւնները այլ եւս իրենց պարասի⁶ արժէքը կը կորսնցնեն. ամէն տեղ նոր արթնացած երիտասարդութիւն մը կայ եւ այդ դեռ չի եղծուած երիտասարդութիւնը որ գործնական ոգի ունի եւ իրականացման քաղաքականութիւն մը պիտի որդեգրէ անշուշտ, խարխափելով եւ բնագոյրաբար զէպ ի մեզ պիտի ապաւինի: Հայրենասիրական բոճանթիղզմը որի համար իրաւամբ կ'ըսէիր թէ մեծ մասս պատճառած է մեզ, (աւելի քան կը կարծենք թերեւս, որովհետեւ բացի իր տուած սոսկայի արդիւնքներէն, մաքերը տարաջուծած է) այդ հայրենասիրական բոճանթիղզմը կը մնայ միեւնոյնութիւնը եւ թմրեցուցիչը 40-50 տարեկան մարդիկներուն եւ անիկա այլ եւս ոեւ է ազգեցութիւն չունի մեր փորձը ան եւ տանջուած երիտասարդութեան վրայ:

Այնպիսի ամէն կողմերէն ուր Հայեր կան դէզերով նամակներ կ'ստանան այդ բանը հաստատող: Եստեք անձանոթ են ինձ բայց վստահ եղի որ անկեղծ եմ իմ համոզումիս մէջ երբ կ'ըսեմ թէ մեր ժողովուրդի մտայնութիւնը կ'ուրուագծուի ուրիշ կերպ այլ եւս եւ այդ մտայնութիւնը կը գիժաւորէ մեր ամենէն մաքուր զգացումները եւ մտածումները:

Ես ինքզինքս կ'զգամ զոնէ բարոյապէս կազդուրուած: Ինձ կը թուի որ քանի մը ամիսներ է վեր մտած եմ այն ոլորտին մէջ որ ինձ համար յարմարագոյնն է եւ վճռեր եմ այլ եւս հակառակ ներկայացած նիւթական դժուարութիւններուն, յազթել ամէն բանի եւ շարու նակել այսպէս - մնալ զրական ասպարէզին մէջ - ուր կը կարծեմ թէ զոնէ համեստ դեր մը կընամ կատարել:

Նամակս շատ երկարեցի բայց հաճոյքով գրեցի կարծելով քեզ հետ խօսիլ անձամբ:

«Հնգրիս Արքայութիւն» համար ահա թէ ի՛նչ կը խնդրեմ քեզմէ: Ձեռ գիտեր թէ դուք ատկէ պիտի գրկէ՞ք թերթերուն: Եթէ ոչ, առ այժմ ինձ դրկէ 50 օրինակ, յայտնելով միանգամայն զոնէ երկտողով մը թէ մամուլին դրկած է՞ք թէ ոչ:

⁵ Եւ օրինակ կուզեմ դրկել Հայաստան աւանց ոեւ է փոխարինութեան: Լաւ կ'ըլլայ դրկել Յովհ. Թումանեանին ընկերացած⁵ նամակով մը որ ես կը

գրեմ այստեղէն եւ ուր կը յայտնեմ դիտաւորութիւնս: Այդ 50 օրինակը կրնա՞ք զրկել գուք Վիեննայէն: Եթէ ոչ ինձ յայտնեցէք ես ձեզ կը գրեմ թէ ի՞նչպէս եւ որո՞ւ հասցեով պէտք է զրկել:

Մնացեալին համար կը գրեմ քեզ քանի մի օրէն եւ կը կարծեմ բոլորը կը տեղաւորենք շատ դիւրութեամբ:

Բայց շատ կը խնդրեմ քեզմէ առաջին հարցու մներու ս ինձ պատասխանես շուտով:

Յոյս ունիմ քանի մի օրէն կ'սկսիմ նոր աշխատութեան եւ այլ եւս երկու երեք ամիս դադուած կ'ըլլամ շատ հաճելի կերպով:

Սիրալիք բարեւներ կը զրկեմ քեզի եւ իմ լաւագոյն զգացումներս:

Զապէլ Եսայեան

Յ.Պ. — ԲԵՐԱԿԿԱՅ Է...Յի մասին ստացայ հայրենաւունջ եւ յանդիմանական նամակներ որոնք կրնային ինձ՝ զուարեացնել եթէ շատ տխուր չ'ըլլային. մէկը կը գրէ. «Պիտի ստիպուինք կասկածիլ ձեր տաղանդին մասին»:

նոյն

1. Բնագրում այսպէս, արեւելահայերէն բայտեւ:
2. Հաւանաբար նկատի ունի իր «Ճամբուն վրայ» գրուածը, որ լոյս է տեսել «Արեգ»-ի 1922 թ. յունիսի համարում, էջ 327-333: Պարզական Գիւրտիստանի (ինչպէս էնքե է գրել) մի քուրա զնկագործ մերտակաժան եւ չլուսանանելու պատճառով զնդակահարման պատճառութեան է:
3. Բնագրում այսպէս, փոխանակ թերուփիւններ(ԷՅ), քանի որ կարեւոր ունի նախորդ բաց ինց՝
4. Արեւելահայերէնում գործածուող ստար բառ, հայերէն՝ սակարան:
5. Այս բառն այստեղ Ֆրանսոսական ստղեցութիւն է, աւելորդ:
6. Բնագրում այսպէս, փոխանակ զիս. արեւելահայերէն է: Յանախ ունի:

15 Մայիս 1922
Բարիկ

Սիրելի Սիմոն,
Այս պահուս ստացայ նամակդ եւ կ'ըստակեմ պատասխանել եւ յետ
զրկել երկու էջ ձեռագիրը որպէսզի ուշ չի մնայ:

«Հոգիս Ահարնի»-ին 20 օրինակ զրկէ Վիեննայէն, քանի որ կարելի է կարևոր թերթերէն: Քանի որ ես պիտի զրկեմ նաև մասնաւորներու, թերևս սակայն զրկել 30 թերթերուն:

Հայաստան զրկուելիք 50 օրինակը ամբողջովին զրկէ քեզ ծանօթ միջոցով Հայաստանի կրթական կոմիտարութեան ինչպէս ըսեր էիր, նամակով մը յայտնելով թէ իմ փափաքս է որ տրամադրեն իրենց Հայեցողութեան Համեմատ: Թուժանեանին² կը զրկեմ առանձին: Երկրի Հետ իմ յարաբերութեան միջոցն այնչէն է եւ ես այն նամակ մը կը գրեմ Շահվերդեանին³:

Յետոյ արդէն քեզ կը զրկեմ Հասցէներ Կ. Պոլսոյ, Ամերիկայի, Եգիպտոսի եւ Եւրոպական գաղութներու Համար: Իսկ այս երկիրներու Համար եթէ դուն չաւագոյն գործակալներ կը հանչես, կը կարգադրես անշուշտ քեզ՝ յարմար դատած եղանակով: Ինձ կը թուի սակայն որ թէ՛ Արեգին եւ թէ՛ Կիրօսին Համար լաւ կ'ըլլայ որքան կարելի է ուշ հանել Հրատարակ գոնէ մէկ քանի շաբաթ ուշ: (Բաց ի թերթերէն եւ մասնաւորներէն անշուշտ):

Յոյս ունիմ որ յաջորդ նամակդ լաւ շուրքեր կը պարունակէ «Արեգ»-ի տեղականութեան մասին: Արեւմտահայ գրողներու վերաբերմամբ ճիշտ է որ շատ չի մտածեցիր եւ ինքս չափազանց գրաւուած ըլլալով իմ թէ՛ անձնական եւ թէ՛ գրական գործերով: Միւս կողմանէ ճիշտ է նաև որ գրեթէ մարդ չի կայնաշայտանի⁴ կը խօսիմ այդ մասին երբ ձեռնովայն⁵ վերադառնայ: Զօպանեանը⁶ խելքը կորսնցուցած է մեծամտութենէ եւ կատարութենէ: Ենդճ մարդը չափազանց վշտացած է որ պիտի ձեռնով չի տարին: Ի՞նչ պիտի ընէր այնուհեղ եւ ի՞նչ պիտի ընէին միւսները: Ընթարտապէս ոչ ոք կացութեան ճիշտ գգացումը ունի. եւ եթէ մարդիկ կան որ զիտեն եւ կը հասկնան, դուքս եւ պաշտօնական բոլոր շրջանակներէն: Նոր երիտասարդութիւնը եւ նորագոյն սերունդն է որ պիտի գիտաւորէ ապագան: Նոր զիտին չի կարելի հին կարասի՝ մէկ գնել:

Կը գրեմ նաև Պօլիս մէկ քանի ծանօթներու: Եսաբարեւներ եւ սիրաւիբ գգացու մներ: Քոյդ

Զապէլ Եսայեան

15 Յունիս 1922

1. Բնագրում այսպէս, փոխանակ թերթերու Յ:
2. Ետնաննէս Թուժանեանին:
3. Գանիկ (Գանուշ) Շահվերդեան (1882-1947): 1921-ին Յ. Հայաստանի առևտրական ներկայացուցիչն էր Քուրբախյուսի:
4. Ինտպրոմ այսպէս, փոխանակ Քու:
5. Անլու շուրքերն Բաշայեանն է (1888, Պօլիս - 1943, Վիլի Ֆրանսիայուսի մ): Կրող, Հրատարակիչ, Հասարակական գործիչ, Ազգային պատմութեան խորհրդատու անդամ, 1922-1923 թթ. մասնակցել է Լոզանի տիրահոյակ վեճակողին:
6. Բաշայեանի ձեռնով քաղաքում 1922 թ. ապրիլի 10-ից մինչև մայիսի 19 տեղի է ունեցել Եւրոպայի տնտեսական վերակառուցման ապարդիւն մի խորհրդակցողով:
7. Արշակ Պոպանեանը Ազգային պատմութեան թանգարանի քարտուղարն էր:
8. Նոր գիտին հին տիկի մէկ չի կարելի լցնել. կարասը կարող է գիտանալ, տիկը՝ ոչ: Աւստրալիայում խօսք տեղի մասին է:

(Շար. 1 եւ մնացեալը յաջորդիւ)

Արզնի երկու հասարակական շնորհալի բանաստեղծ Յակոբ Մուխեթ, որ կը վայելէ հայրենի բանաստեղծութեան բնորոտ թելի խոր համարումը, ծանօթ է նաև «Բնագիտի ընթերցողներուն» ձեր անցեալ տարուան Եունիտի համարին մէջ իր մասին յոյս ընծայուած վերլուծական էջի մը ընդմէջէն:

Իր սերունդէն՝ նշելով նախնախնայիք եւ նշելով աչտու ժ բանաստեղծներ իզնապատճառներ, Ղուկաս Աբրուեանի եւ քահի մը ուրիշներու կարգին՝ Յակոբ Մուխեթ կը ստորագրէ նաև քննադատական եւ հրապարակազրական յօդուածներ, որ սկսանելի կը դառնայ անոր բնականորէն թիւնն ու պայտածուկը յախտեանկան մը արժէքներուն եւ յա՛տկասէն՝ Մեծասրանի նկատմամբ, որուն արեւելահայ միւր կը գործածէ վայելչութեամբ ու առանձին համարում մը դասն է սեկունն ու վեհապանն արիւմտահայերէնին հանդէպ: Իր մէկ յօդուածն առնուած է բնութագրում մը՝ ճկուն եւ վեհապանն («Փարսուն» 1945, թիւ 12):

Մայրենի լեզուին նուիրուած իր մէկ բանաստեղծութեան առիթներ՝ դիմացի էջին կը ներկայացնենք իրմէ քննադատական նշմար մը, որուն շոշափած հարցը կրնէ ազնուօրէն է, դրսևորած ոգին սակայն յուսադրելի է յոյս:

ՀԱՅՈՑ ԼԵԶՈՒ

Ասում եմ՝ ահա մարմինս միակ, ասում եմ՝ ահա արիւնս արդար:—
Ձեռքս քունն են զնգուն բառերիդ եւ սարսույլով աչքերս փակում
եւ սպասում եմ, որ ահա կ'իջնի քո վայելչութեան տեսիլքը քովիդ
...Եւ մի իրիկուն իջնում էր սարից, ով երդուեցեալ էր յախտեմբար,
որ իր նիզակը ճետում էր հեռու, ճետն էր արձակում,
եւ պապում էին նրա ուսից կախ տապար ու վահան, սակր ու լայնալիճ:

Եւ մի իրիկուն կանգնած էր մեր դէմ, ով որ Ամենա
գինապարտն էր իր հայրենի հողի ու պապանձում էր նրա տեսիլից:
Ո՞վ ես, ասացի ես զմայլական, ես եմ, ասաց նա,
եւ ես ասացի՝ ախ, չճանաչեցի,
միակ Որսորդն ես դու այս սարերի, ու նա մայեց ինձ:

Ինձ տարաւ իր հետ զագայները իր անվախճանութեան, ուր ժամանակը
արձագանցն էր իր ոսկեայ ճիչերի ու դողանքում էր ու չէր սպառում,
ուր փարախներն էին բիրամեակների, դպրոցները նրա սպասման եւ
գորանիստերն անբասիր յոյսի:—

«Այր» ասում էր նա, եւ Աղաւ ճիւղ էր իջնում յուսաքել եւ ուսին քառում:
«Բեն» ասում էր նա, եւ բազկին ճտած անվրէպ բազէն ելնում էր որսի:

ՅԱԿՈԲ ՄՈՎՍԷՍ

Յ. ՄՈՒՎԱԼԷՍ

ՏԵՈՒՐ, ԲԱՅՑ ԶԱՐՄԱՆԱԿԻ

Վերջին տարիներին «Սովետական գրող» հրատարակչութիւնը երեխաների համար «Արկածային գրադարան» մատենաշարով վերահրատարակելու հրատարակել է մի շարք գրքեր, որոնք վաճառուում են բաժանորդագրական հիմունքներով եւ, ընայած իրենց պատկառելի տպագրանակին՝ 50-000 օրինակ խանութներում չեն մնում: Սա ցոյց է տալիս, թէ մեր փոքրահասակ եւ պատանի ընթերցողը մայրենի լեզուով համախարհային գրականութեան արկածայինին շփուելու ինչ մեծ պահանջ ունի՝ մեզանում ո՞ւմ պատանեկութիւնը չեն գորդարել գրա սնման, ոտմանտիկ դազափարներն ու անվեհեր հերոսները:

Աւելորդ է տեսլ, թէ ինչ զգուշութեամբ եւ պատասխանատուութեամբ պէտք է կատարել մանկական-արկածային գրքերի թարգմանութիւնը. չէ՞ որ մենք այս ասպարէզում այնքան էլ հարուստ չենք, հետեւաբար, մայրենի լեզուով առաջին անգամ գրականութեանը եւ գրականութեամբ առաջին անգամ մայրենուն հաղորդակցուելու հնարաւորութիւնը, հայրենական լաւագոյն նմոշներին հաւասար, թարգմանական գրքերն են տալիս: Անզգուշութիւնն ու անփութութիւնն այստեղ զպրոցահասակի համար կարող են ծանր հետեւանքներ ունենալ, մանաւանդ մեր ժամանակներում... Մենք պէտք է ամէն ինչ անենք, որպէսզի յատակապէ՛ս մանկապատանեկան գրականութեան թարգմանութիւնը մեզանում արուի բարձր մակարդակով գրքերն անսպասան բնագրերից թարգմանու են, թարգմանութիւնները կատարեն մեր լաւագոյն գրողներն ու թարգմանիչները: Բաւարորո՞ւմ է այս ինքնին հասկանալի պահանջները «Արկածային գրադարան» մատենաշարը: Յաւօք՝ ոչ: Թարգմանութիւնները մեծ մասամբ կատարուած են միջնորդ լեզուից, այք է գարնում անփութութիւնը, իմիջիայլոցութիւնը, հայերէնի հանդէպ քմահաճ, իսկ յաճախ էլ քամահրական վերաբերմունքը: Բայց ահա Ալեքսանդր Գրիբի «Նաղ-շողուն աշխարհ» եւ «Ալիբեքի վոյաճով վազողը» վէպերի թարգմանութիւնները աւելի «հետու» են գնում՝ դրանք մեզ պարզապէս ապշեցնելու համար են արուել:

Ա՛յ քեզ բան՝ ուրեմն արդէն հասանք այնտեղ, որ կարող ենք մեր երեխաներին յիսուն հազար տպագրանակով գիրք ներկայացնել՝ արհամարհելով հայոց լեզուի ֆերականական, շարահիւսական, կէտագրական կանոնները: Թարգմանութեան եւ, ընդհանրապէս, լեզուի մասին խօսելիս սովորաբար նրա գեղապիտական կողմի մասին են խօսում՝ որի է թարգմանական գրքի յաջողութեան գրաւականը նախադասութիւնների կառուցուածքի սահունու-

թիւնն է, զեղեցկութիւնը, տոնայնութիւնը, ուրիշ... Նման որակների մասին ի՞նչ խօսենք, երբ այս գրքում ճիշտ քարոզ ստորադասական նախադասութիւն գրեթէ չկայ: Ալեքսանդր Գրիկի ոճը, այո, դժուար է, բայց մի՞թէ դա նշանակում է չբնական զժողովրդականները, մի կողմ թողնել ուսուերէնի Հնարաւորութիւնները Հայերէն լեզուի գիւտերով վերածնունդը երջանիկ առիթը եւ ողջ գիրքը վերածնել զարմանալի ու տխուր խառնաշփոթի: Որպէսզի ասածներս օգուտ չմնան՝ ես կարող եմ բացել որեւէ պատահական էջ եւ անցնել կոնկրետ օրինակներ: *Ուրիշ՝ էջ 225.*

Մի կերպ կլինեք առաջին նախադասութիւնը («Ես ցնցուեցի՝ այնպէս խփեց արիւնը ճուճերիս»՝ Հետաքրքիր է, թէ ինչով է խփել՝ բուռնցքով, ուղեով) եւ անցնենք երկրորդին. «Նոգոցը ո՛չ միայն զարմանքից, այլիւ աւելի մեծ, բարդ մի զգացումից ընդհատեց իմ մէջ այնուհետեւ քարճր խօսող սրտիս զարկերը»: Դէ՛հ արի ու Հասկացիր, որ Հոգոցը զարմանքից եւ զգացմունքից (եւ ոչ թէ զգացումից) է ծնունդ, Հասկացիր, թէ ինչ է նշանակում քարճր խօսող սրտիս կապակցութիւնը: Յաջորդ նախադասութեան մէջ «անմեղ» սխալ կայ՝ քրտերը... մխրճուեցին ուղեղիս մէջ», իսկ միւսում պարզապէս բնագիրը չէ Հասկացուել՝ «Երակամութեան այդ անսպասելի հարուածը, խաղից եկած տարօրինակ բաները այնքան անսպասելի էին, ինչպէս եթէ մարդուն բռնեւ թիկունքից» (ուսերէն բնագիրը): Յաջորդ նախադասութիւնը տարտամ է («Իմ գլուխը մի ակնբարբում պտտուել սկսեց ու ժասպառ անող ստեղծից»), թէեւ նաեւ սխալ է թարգմանում: Նոյնը վերաբերում է նաեւ մի սին, ուր որսաչուներ պտտոյտ-պտոյտ է անում (՞) եւ հոտտում ճտտի վերջին դրոշմանետք» (՞): Բայց սրանք՝ ոչինչ:

Իսկ ի՞նչ ասենք այսպիսի զգուշացում մասին.

«Ես կախուցից ջրի վրայ, որ ռզորկուած էր հեռաւոր լոյսով»: «Ելլն հիանալի լուսաւորուած է սահող մտազայթնեքից»: «Բրանն (մաքերը) այնքան խառնիխառն էին իրենց կապակցութիւնների մէջ, որ պահանջուում էր քանի՛ս աւելի մեծ լարում, քան էր այն ժամանակ, ընդգրկելով դրանք բոլորը մի գլխաւոր իմաստի մէջ»: «... ես համոզուած էի անորոշութեան եւ ճշտի անյայտութեան մէջ»:

Այս բոլորը՝ մի էջում: Իսկ բաց թողնուած նախադասութիւնները բնագրի Հեռ մեծաւ մասամբ... ապօրինի կապ ունեն: Ի Հարկէ, այստեղ կարելի էր կանգ առնել, բայց ես չեմ կարող գայթակղութիւնս զսպել եւ ընթերցողին զրկել յաջորդ շորս էջերում վիտաւոց թարգմանական զոհարներին» աորնուելու հանոյթից (ճիշդ է այս անգամ դրանք ոչ թէ յաջորդականութեամբ կը մատուցուեն, այլ՝ բնորոշեամբ):

«Բացի այդ թուխ, մաքուր ձեռքերը, առանց ճաճմանութեան ու կռտուկների եւ յամառ, քնի մէջ ցնցուող միտքը դէմքը սեւ, խնամքով սանրուած մօրուքով երեսն էին հանում առանց ուրիշ ապացոյցների, դիմագծերի ուղղակի ներշնչանքով, որ այդ մարդը մաւր ստորին խաւից չէր»: «Ես շքուցեցի եւ դէմ առ դէմ յայտնուեցի հերքապահի հետ»: «... ես ի հարկէ, յայտնուել եմ խելակարայս վաղ»: «Նա արտասանեց դա ստիպողական ուժի քաղաքավարի, սառը տոնով»: «... Եւ լիարժէք լոյսի տակ ես վեցնակամապէս դիտեցի Գեգին»:

229րդ էջը վերջի վար լցուած է սխալներով, եւ եթէ դրանցից մի քանիսն

ամենամտայն ընթերցողի ծիծաղն անդամ կարող են շարժել (երկու օրինակ՝ «Դեմոկրատիկ հարցադրման ժամանակ հեղինակները, որպէս կանոն, կլսանուած են լինում երեսով, բայց ոչ մէկը չի սուգում ընդունել կիսադժմի նշանակութիւնը» և «Երա կիսադժմը սկսում էր մագերի արմատից ետ ընկած, ներվային ճակատով, երկար քի համարեա՝ ուղղաձիգ գծով. քախժուտ վերին և յամառօրէն դուրս ընկած մերձին շրթունքով գէպի ծանր, թեք ծուռած կզակը: Ուռուցիկ թշի գիծը, դիմահարելով աչքին, ներքեւում միանում էր մտայն բեղին»), ապա միւսները ստիպում են կարգադրուց յետոյ աչքերը օդ յանել և ակամայից խաչակնքել. «Բայց այդ դէմքին, երբ նայում էր շիտակ, խոժոռուած, լայն ճակատի խորշամներով, չէր կարելի մերժել զբաւիչ և ինքնատիպ բարդութեան մէջ» (տուներէն բնագիրը):

Իսկ այս նախագատութիւնը ընթերցողին կարող է ուղղակի միատիկահան վախ ներշնչել. «Երա սեւ աչքերը տպաւորիչ կերպով անցնում էին ստորին յօնքերի կտրուածքի տակից» (ուսերէն բնագիրը): Պատկերացնում էք՝ ինչ կը պատահի մեր երեխաներին, եթէ նրանք գիշերը երազում այս նախագատութիւնը անսնկ առարկայացած, վերին և ստորին յօնքերով մի դէմք, որի վրայ աչքերը ոտի են կել ու, ուրեմն, քայլելով կամ վազելով անցնում են, և այն էլ անպայման ստորինների տակից...

230րդ էջում մի նախագատութիւն կայ, որը ընթերցողին (ի հարկէ, հրատարակչական խոհանոցին ծանօթ ընթերցողին) դէպքերն ու... մարդկային կարողութիւնները համադրելու հարուստ հնարաւորութիւն է բնածուում. «... ճամբուած անձնասցիկներին և չիտած գիմով բաժակներին մէջ երեսում էին կէպտոտ փսխերը»: Ակամայից մտածում ես՝ ինչպէ՞ս, ի՞նչ միջոցներով են փսխերը բաժակներին մէջ մտցրել, միզուցէ այնպէս և նենց այն միջոցներով, ինչպէս այս գիրքը հրատարակչական պլանի»...

Ձերկարեցնենք: Այսպէս է իւրաքանչիւր էջ, իւրաքանչիւր պարբերութիւն: Թարգմանիչն իր առջև ասես երեք հիմնական նպատակ է դրել՝ ա) հասնել այն բանին, որ ոչ մի նախագատութիւն ճիշտ չլինի, բ) իսկ եթէ մէկ-մէկ այդպիսիք սարգում են՝ միտք շարտայայտեն, գ) եթէ որեւէ միտք էլ արտայայտեն՝ գոնէ ասնուազն բնագրի հետ կապ չունենան:

Հետաքրքիր է՝ ի՞նչ են մտածել գրքի խմբագիր Զ. Մ. Ղազարեանն ու հրատարակիչները՝ այս... անակնկալը մեր մանուկներին մատուցելիս:

ՅԱԿՈԲ ՄՈՎՍԷՍ

Ինքնարժեք

ԱՆՓՈՒԹՈՒԹԻՒԻՆԸ, ԻՄԻՋԻԱՅԼՈՑՈՒԹԻՒԻՆԸ ԵՒ... ՀԱԿԱՏԱԿԻ ՑՈՒԹԻՒԻՆԸ

Հակառակ անոր, որ Հայաստանի մէջ սուսերէնը մայրենի լեզուին հետ միաժամանակ ու նոյն հոգածութեամբ կ'ուսուցուի, եւ Հակառակ անոր, որ Հայրենի գրականութեան մէջ թարգմանչական նոր նուանումները ուղիղ կը համեմատին այդ մարզին վրայ արձանագրուած փաստաւոր անդամի նմանքուն, ընթերցողը երբեմն կը գրուի ահա անակնկալներու տոբէ, ինչպէս է պարագան կանխող էջերուն մէջ երեւցած բանաստեղծ Յակոբ Մովսէսի մասնանշումներուն:

Պատանիներու Հաշուոյն «Արկածային գրագարան» անունով մատենաշար մը ունենալու եւ իրաքանչիւր հատոր 50 հազար տպաքանակով լոյս ընծայելու իրապէս ուշագրաւ երեւոյթին քով, ապէւցուցիչ է իրապէս լսել, որ շարժմանութիւնները մասամբ կատարուած են միջնորդ լեզուից, այլ է գարնամ անփութութիւնը, իմիջիայնցութիւնը, հայերէնի հանդէպ քննադատական լիարժեք քննադատական վերաբերումը»:

Թարգմանչական գրականութեան պարագային՝ «Հայերէնի Հանդէպ քննադատական, իսկ յաճախ էլ քամահրական վերաբերումը» նոր երեւոյթ է եւ մեր գտարիւն գրողները բարեբախտաբար չէզոք հանդիսատեսներ չեն հող, չեն ուղեր, չեն կրնար մնալ շէջոք հանդիսատեսներ, այլ անմիջապէս կը փորձեն հակադրել եւ, ինչպէս ուղտակի է, նախանձնի փոյթով մը, սրբութեան լուսալրտակներով մեզի հասած արժէքները անազարտ պահելու կոչուած մարդոց ազնիւ նախանձախնդրութեամբ:

Ասկէ առաջ՝ «Ամբակաւոր ոչխարներ» է: «Ժողովուրդի զգալներ» մասինն ստորագրած Վախտանգ Անանեանի ընդժգու մին ընդմէջէն ընթերցողին զաղափար մը տուած էինք թարգմանչական նման ճարտարութեան» մը մասին, ուր կենդանին ու զգալը իրարու հետ շփուած ու կնդակաւորներն ու սմբակաւորները պիտի փոխարինած էին ապէւցուցիչ անզգտութեամբ մը, այնքան՝ որ շայն կերպ սմբակաւոր կենդանիներ յայտարարուած են նախ եզր, ոչխարը, այժմը»:

Թէ՛ Վախտանգ Անանեանի եւ թէ՛ Յակոբ Մովսէսի ընդժգու մին պատճառած փոխադրութիւնները կապուած են պատանեկան գրականութեան, զասագիրքերու եւ փոքրահասակներու հասցեագրուած հատորներու, բայց կը թուի, թէ թոյլ արուած աղաւաղումներն ու անշնորհութիւնները բացառա-

բար այս մարզին չեն վերաբերիր, այլուր եւս թարգմանական առօգնական էջեր կը հրատարակեն ընթերցողին:

«Նայիրի Զարեան» անուն Սերգէյ Դարօնեանի ռուսերէն մենագրութիւնը թարգմանուեցաւ Հայերէնի, որուն գրախօսողը, Գէորգ Էմին, «Գրական քերթ»ին մէջ է միջի այլոց կը գրէ:

«Վերջում ցաւով պիտի ասեմ, որ Սերգէյ Դարօնեանի այս արժեքաւոր եւ շատ տեսակետներից հետաքրքիր մենագրութիւն (որը ռուսերէն երատարակուել է 1978 թուականին, Մոսկուայում, «Սովետսկի Պիատե-լի» կողմից) երատարակուել է հայերէն այնպիսի անյաջող թարգմանութեամբ, որը կամայ-ակամայ թուլացնում է նրա ուժն ու տպաւորութիւնը:

«Բաւական է ասել, որ գրքի թարգմանիչը չի գտնուում նոյնիսկ այնպիսի տարրական հասկացութիւններ, ինչպէս «երբեմն»-ը եւ «երբեմնի»-ն:

«Նա «խաղացիւն» անի փոխարէն գրում է «խաղուն», «ջանափրութեան» տեղ՝ «ջանողութիւն», «գաղափարական գիտութեան» փոխարէն... «գաղափարական սպասարկութիւն», «բնիկ»-ու փոխարէն՝ «ստորանայ» (նա չէր վախճնում ստորանայ միջնա արձակը») եւ այլն»:

Եւ այլն:

Դեռ եւ այլն ալ կայ:

Կայ, գործարարար, եւ շա՛տ:

Կարճ ըլլալու համար սակայն, վերջացնենք՝ մատնանշելով այդ մասին արձանագրուած երկու-երկու մտահոգութիւններ, գրեւորութեամբ առջի տարի, մէջը՝ «Գարուն» ամսագրին մէջ, միւսը՝ «Գրական քերթ»ին, առաջինը ստորագրուած Հենրիկ Յարութիւնեանի կողմէ:

«Մեր լեզուն այսօր էլ շատ հոգներ ունի, որոնք երբեք չի կարելի մոռացութեան տալ, մանաւանդ եթէ նկատի ունենաք, որ թարգմանական գրականութիւնը հեղեղուած է օտար սերունդով, ոչ հայեցի լեզուամտածողութեամբ...» («Գարուն» 1985, թիւ 3, էջ 57):

Երկրորդը ունի «Բաց նամակ մեր գրողներին» խորագիրը, ուր կը կարդանք:

«Մի՞թէ մտահոգ պրոպլեմ չէ թարգմանական գրականութեան լեզուական խոտանը, հայերէնին փաթաթուած օտարաբան ոները, կառոյցները, որոնք լեզուի ազգային իւրայատկութեան, ազգային լեզուամտածողութեան ամենայուրը քերիներն են»:

Անփութութիւնը ակնբախ է, ու հետեւանքը՝ վտանգներով յղի, որոնք շատ աւելի սպառնալից պիտի ըլլային, եթէ երբեք թոյլ ըլլար գիմաղբական կորուրդը, եթէ երբեք Հայրենի գրականութիւնը գուրկ ըլլար իր ծոցին Հենրիկ Յարութիւնեաններ, Գէորգ Էմիններ, Յակոբ Մովսէսներ եւ ասոնց պէս այլ նախանձախնդիրներ հաշուելու բախտէն...

Յ. ՊԵՐՊԵՐՅԱՆ

ՎԵՀԱՆՈՅՇ ԹԵՔԵԱՆԻ «ՆՇԱՆԱԳԻՐ»Ը

Միջավայրի փոփոխութիւնը սոցիալա-
բար նոր կացութեան մը դիմաց կը դնէ
զորոյը եւ ինքնորոշման հանգրուանէ մը
եւթ՝ նոր էլ կը բանայ անոր ստեղծագոր-
ծական վաստակին մէջ: Եկիզակէտսէն
սուգին (1978) մինչեւ «Նշանագիր»ին
հրատարակութիւնը ինն տարի կ'անցնի,
ինչ որ քիչ ժամանակաշրջան չէ, եթէ նկա-
տի ունենանք, որ նախորդ ինն տարիներու
նշան (1969ին 1978) Վեհանոյշ Քեքեան
չորս հատոր հրատարակած է: Սակայն,
սուեայ միջոցին, գրադիտուհին աշխու-
ժօրէն կ'աշխատակցէր հայ ժամուրթի, եւ
«Նշանագիր»ը ինքնահաստատման
փաստ մըն է, առաւել՝ վերջին տասնամ-
եակին ժամուրթ մէջ գրուած ստեղծագոր-
ծական իր ճիգին մէկտեղումը կը կազմէ:

Սակայն մէկը աւելի հարցականներու
եւ ժամանակի շարժանքներու դիմաց կը դնէ
մեզ սոյն հարցը:

«Նշանագիր»ին առաջին մասը կը
բաղկանայ բանաստեղծական երեք շար-
քերէ: Առաջինը՝ երկարաչունչ շարքուած
մըն է՝ «Առօրին» ժողովրդական, «Նշանագիր»
«Նշանագիր»ին եւ «Մազապանուազ շա-
կին»ը կարելի է նկատել առանձին շարք
մը, ինչպէս՝ «Մուշեղ Գալշտայանի»
նշանագիրը, «Յակոբ Կարապետեանի» գրա-
կանութեան այս հանգրուանին»ը եւ
«Սփիւռքի բանաստեղծին» պայմանա-
կան այլ շարք մը, որոնց կը յաջորդէ
«Գոյասուզում» խորագրուած յարաբե-

բարբառ աւելի կարճ բանաստեղծութիւն
մը:

«Նշանագիր»ին երկրորդ մասը կը
բաղկանայ երեք կտորներէ:— «Նշանա-
գիր XIV», «Նշանագիր XIX», «Նշա-
նագիր XXI»: Գրադիտուհին այս ան-
գամ կը փորձէ հասարկ առաջին բաժինին
մէջ բացուած ստեղծագործութիւնները...
արձակել:

Սե որքան ալ հարցականներ ունենանք
այս երկու բաժիններու մէկտեղումին
գծով, կարելի չէ անտեսել այն իրողու-
թիւնը, որ անոնք կը հանդիսանան բա-
նաստեղծուհին հայութեան բազմամա-
կարգակ առաջնադար գրականորոշ լրացուցիչ
կարգերը: Հան առկայ են Սփիւռքի իրակա-
նութեան հիմերը ցնցող լիբանանեան
ստեղծագործ, Եզեանը, արտասահմանի
հայութեան եւ հայրենիքի կապերը, հայու
եւ շրջապատի հարցերը, եւ այլն: Սե երբ
բանաստեղծուհին իր խօսքերը կ'ուզէ
շայկին կամ նայիքին, իր խօսքերուն մէջ
բացայայտօրէն կը տեսնուին զաւակները
(սպազայ սերունդը) իբրեւ մարդ եւ իր-
բեւ հայ գաղտարակելու մտահոգու-
թիւնները նաեւ:

Մեզի համար ամենէն կարեւոր բաժինը
այս գիրքին «Առօրին» ժողովրդական
ժողովրդական է, որ ուղղակիօրէն կ'առընչուի
«Նշանագիր»ին եւ «Նշանագիր»ին մէջ
«Նշանագիր»ին մէջ «Նշանագիր»ին մէջ
«Նշանագիր»ին մէջ «Նշանագիր»ին մէջ

կան յղացքին եւ պատկերամտածողութեան: Գուցէ այս նախաորոշութենէն ալ մեկնած՝ առաւելաբար պիտի կեդրոնանանք տուեալ բանաստեղծութեան վրայ: Ամբողջ բանաստեղծութիւնը հանդիպման ընդարձակ վայր մըն է, ճշգրտակայանն է՝ բանաստեղծուհին իսկ մէկ բառով, ուր հայկական ազգայն է լիբանանեան ազգայն է: Եւ հենթակային, ինչպէս ամբողջ սերունդի մը համար, հայկական ազգայն է, որ առաւելաբար արարածիւր հասարական կայունութեան մը ընդմէջէն երեւան կու գայ, լիբանանեան ազգային հանդիպումով, կարծէք մէկ տարբեր եղանակով կը վերադառնայ կամ աւելի ուշ կը գրեթէ կ'առնէ:

«Մոխրի ծառքը իր առաջին աղերսով իսկ դաման իրականութեան մը դիմաց կը դնէ թողութիւն»:

Աննակին մէջ աւր ասպրեցայ եռալ
 յատակին հետ
 Աննակին մէջ ուր ասպրեցայ
 դասարկ թուրքերու վրայ
 ուր ձեռքերս վերածուցեամ ծառի
 եւ այժերս՝ քարի
 ու պոստերս լուսամուտներու անբեկ
 պրկումին

.....

Ռոքատունկեր վերադարձէ
 այժերուս որովհետեւ
 դարաշրջանը պիտի շրջուի
 յանկարծ
 ծառեր տուէ՛ք ձեռքերս
 որպէսզի շիջամ անցրպետին մէջ
 ծառեր որ մը լսեր եմ ձեր եռալ
 ազօրքները
 ձեր լուսնածար այժերը տեսեր եմ
 չորցած աստուածներու
 յորանջումներուն առջեւ

Անջրպետին մէջ չիջնուտ անգուհանքը
 եւ, յատկապէս, ծառերու լուսնահար այժերը
 շարքած աստուածներու յորանջումներուն
 առջեւ կը պարզեն թերա մթնոլորտը
 այն վայրին, ուր տապալակը կը ծաւայի:
 Եւ հաւանաբար երկու տաղանակներուն
 հասարակաց յայտարարներէն մէկն
 ալ այն է, որ թէ՛ հայկական Երեւանը
 եւ թէ՛ լիբանանեան ուղերթու-

թիւնը անգի կ'ուսենան այսպէս կոչուած
 ժողաբանութիւնը աշխարհի աշխարհուն
 դիմաց եւ ոչ ոք բան մը կ'ընէ այս ուզողութեամբ:
 Մարդկութիւն մըն է, որ պարզուած է
 մարդկայնութենէ եւ գերպատմութիւններ,
 գերհզօր ուժեր, շարքած աստուածներ
 պարզապէս կը ձանձրանան ու կը յորանջեն:

Քիչ մը անդին երթալով:

Այսօր վիթաւոր ծառերը արիւն
 կորսցուցին
 խենթ մը վիզին վրայ ծխախոտ
 մարեց
 հաւաքեցի միլիոն կտուցներ փրփած
 փտահար
 մէկը ինքզինքն բանտի մէջ կանխեց

Թոզ հասնիմ քառու
 արձագանգներդ ինտրա
 ձայնդ աշխարհը կը մաքրէ ճորէն
 վազը մթաստուեր տղայ մը կու գայ
 ձեռքն իր կը շինէ դուռը թակելէն

Ինչպէս կը տեսնենք՝ տառապանքի
 շրջադիմը այնքան ընդարձակ է, որ ընդհանուր
 մթնոլորտը, երբեմն, գառանջանքային
 չափանիշերու կը հասնի: Այս առումով՝
 հոս արձանագրուած ջարդէն վերապրողներու
 պատումները, խիստնշներու պէս
 աճած մանուկները, մորթահան երկինքները,
 եւ այլն, այդ ճշգրտ
 Երեւանի» ուղերթութեան կարգ
 մը եզրերը կը փորձեն բանալ:

Բանաստեղծութեան երկրորդ բաժինի
 աւարտին, երբ ան այլեւս ճշգրտանմ
 ձեռքերն ունի եւ աչքերը վերածուած են
 «ճիշդ բառի», մոխրի ծառ դարձած այս
 էակը (կամ բանաստեղծուհին, որովհետեւ
 գրողական արարքին, տառապանքի
 արձանագրումին գիտակից է միշտ) կ'առաջարկէ
 մոխրածուծ դնել մարմիններուն...:
 Այսինքն՝ ինքն ու իր գերը կ'ըլլան
 ցաւը ամբողջ մոխրի՝ տառապանք հոգիներուն
 համար: Եւ հոս է, որ երկու վայրերը,
 «զոյզ Երեւան»ը կ'ապրին հասարակ
 հետադարձութեան մը վրայ եւ ինք կ'ըստ:

Խ ա զ ա զ ա ի թի՛ւն Երկիր
 Խ ա զ ա զ ա ի թի՛ւն Կողմից
 Խ ա զ ա զ ա ի թի՛ւն Գարեր Կողմահայած
 Խ ա զ ա զ ա ի թի՛ւն Գարեր Կողմահայած
 Կարեր արմափքուր և խոսված
 Մայրիներու լանդից և անտառից
 Ատրուշան եղզմերուց Լիճից
 Վանազնի ծնունդից սէրից
 Մեծեաններուց Ինքնամոռ
 Կար վերջերու ցանցից բոզ լոյսը իջնէ
 Ընդերքներուց Երկիր անափ
 Խ ա զ ա զ ա ի թի՛ւն

գարդէ ծաղկազարց միշտ ձեռքերո այ-
բեցիմ»:

Հաս մեզի, Վճիռիք ծառքի առաջին
 բաժնին ամենին խոցելի մտքը կը մնայ
 պայմանական երբորդ շարքը, որ կը բաղ-
 կանայ պարագայական երեք բանաստեղ-
 ծութիւններէ:— «Մուշեղ Գալշոյեա-
 նի՞ն եղերերգ», «Յակոբ Կարապետ-
 նի՞ն» և «Միլիտի բանաստեղծի՞ն»
 (նուէր՝ Ժառ Գալորեանին): Կրնան ան-
 շուշտ բացատրութիւններ ըլլայ այս գծով,
 օրինակ, երբ հայ բանաստեղծուհին կը
 հարցադրէ իր իրականութեան հետ ազերս
 ունեցող բոլոր կենսական ճշմարտու-
 թիւնները, ինչո՞ւ լուսարձակի տակ պիտի
 չառնուին ժամանակակից գրողներու
 ճակատագիրը կամ ստեղծագործական
 ճիշդը, մանաւանդ՝ որ բուսական լուս-
 ժանութ մը եղած է այս սուրճնութեամբ —
 ողբերգական պայմաններու մէջ մահա-
 ցած, կորսուած էրկրի ցաւը երգած Հա-
 յաստանցի գրող մը, սփիւռքահայ արձա-
 կագիր մը, որ միտամտանակ Սփիւռքի
 արեւելահայերէնով ստեղծագործող
 Հասուածը կը ներկայացնէ և սփիւռքա-
 շայ բանաստեղծ մը — խորագիրը պեր-
 ճախօս է ինչքե՞նի՞ն՝ Սփիւռքի բանաստեղ-
 ծի՞ն, ինչ որ հարցը կ'ընդհանրացնէ կամ
 անհատէ մը անդին կը տանի: Այս բոլոր-
 րով հանդերձ՝ գրութիւններուն պարա-
 զայական բերուածը կ'անհանգստացնէ
 մեզ:

Մտորդ բաժնիւն աւելի ևս կը խոտացնէ
 սփիւռքահայ Հակասութիւններու
 թնճուկին ծալքերը: Վերջ է վերջոյ
 Սփիւռքը «օրհնատար և անիծապարտ»
 վայրն է, ուր լոյսի և ստուերի շրջանը
 առկայ են միշտ: Մտորմն հետադարձ
 նկարագիր ունեցող տղերքու ալ կը հան-
 դիպէր («Ընդհի մը հացն է արդարու-
 քիւնը և ամբողջ ազգս անօրի է»), սա-
 կայն իր ժողովուրդին ամենազանգե-
 տենչերու պահպանման ձգտումով կը
 փակուի Վճիռիք ծառքը:

«Ծննդաբերութիւն», «Լուսացնցուց
 Նայիրիին» և «Մայրամուտաց Հայկին»
 շարքը թէ՛ նոր փորձառութիւն մը կը բերէ
 և թէ կարծէք ամբողջ կեանք մը վերա-
 դնելու և վերաբեռնորոշու առիթ մը ըլ-
 լայ՝ այդ կենսափորձէն քաղուած իմա-
 տութիւնը զուականութեան փոխանցելու
 համար:

Նայիրիին մանկութիւնը զինք կը կապէ
 անցնալին՝ մանկութեան, և յաջորդա-
 կանութեան ուղղակի կապ մը կը ստեղ-
 ծուի բանաստեղծութիւն մօր, իր և աղ-
 ջըրկան միջև: Ինք կը յիշէ, թէ ինչպէս իր
 մանկութեամբ «... աշխարհը ծանրա-
 ցաւ մօրս ժպիտին դէմ / ... և անբնական
 մտմբ գարս երկիւղով բռնեցի ծաղկա-

•••

«Նշանագիրքի երկրորդ մտառ աչապան
 բնոյթ ունի և այդ պայմանաւ ալ կարե-
 լի է պայն պարզապէս արձակ կոչել, որով-
 հետեւ հոն տեղ գտած են ուղեւորադա-
 կան-ժամանակագրական նկարագրի է-
 ջըր, արձակ բանաստեղծութիւն բուրոզ
 էջեր, որոշ շափով հրապարակագրական
 նկարագրի էջեր, նաեւ էջեր, որոնց բա-
 վանդակութիւնը պատմուածքային յատ-
 կանիչներ ունի: Կրկին ասուց Հասարա-
 կաց յայտարարը հայ գրողին կացութեան
 և սփիւռքեան իրականութեան տաղ-
 նապն է:

«Եղանագիրքին մէջ երեք վայրերու կը հանդիպինք յաջորդաբար — Փարիզ, Հայաստան եւ Նիւ Եորք: անշուշտ երեքին ալ ետին կը գտնուի այլ վայր մը, որ Հեղինակուհին ծննդավայրի հասցէն ունի՝ Պէյրուս-Լիբանան:

«Եղանագիր XIV»-ը կը բացուի Փարիզ բնակող Հայ գրողի մը հետ զրոյցով մը, որ բանաստեղծուհին կը պարտանէ Փրկաչի մէջ եւ կը հպարտանայ, թէ մէկ-մէկ մտած է հոն գտնուող հանուր թուր վայրերը, սակայն չի գրիթ այդ մտայնութիւնը: «Հայ գրողը կ'ապրի կեանք մը, կը խօսի բաներու մասին, սակայն կը գրէ այլ բաներու, չի համարձակիր գրականութեան առջիկ կեանքը, ի՞նչ ճշմարտութիւնը:

Ասկէ անդին՝ Բոլամային պատկերներու շարքի մը կը հանդիպինք, որ Թեքեան կը բախի բազմաթիւ հարցերու, բազմաթիւ գուգահեռներ եւ խաչածեղ զգեստներ կը գտնէ, հասնելով բանաստեղծութեան խորհուրդին մը, ձեւագրութեան եւ շատային պատկերներու մէջ կորուզուած գերբնականութեան մը, որ Ե... միայն գերանկումն հոսպիտը կար, առանց ծամաճառի: Բնականը ա՛յդ էր: մնջկասակի էտիւն մը, որ տեղ մը չէր հպարտ, որիւէ անձի կողմէ չէր լքուեր, եւ կ'երգուէր, կ'երգուէր առանց ձայնի»:

Սակայն, մինչ այդ, այս խճանկարին մէջ, արագ ակնարկով մը հանդիպած ենք ֆեմինիստ գրող Ճոնէի, լսած գերբնականապէս Տորա Մարի մասին, Կալանդի գիշեր մը անձնասպան եղած Օսթրա Տոմիթիէնի, Վանը յիշուցութեան մէջ կենդանի ապրումի վերածած Արշիլ Կորքիի, եւ այլն: Անդին՝ Հայ բանաստեղծուհին, հրեայ բանաստեղծուհի Միքնայի հետ Փարսեանովի «Եւան զայն» գրեւոր կ'երթայ, որուն կը յաջորդէ ներքին զրոյց մը բանաստեղծուհին եւ Միքնային, ինչպէս եւ՝ ի՞նչ եւ Փարսեանովի միջեւ: Տակաւին հոն են իր աղբուրները — Հայու-Քիւնը ուրացող Տրիպը, ձէջին եւ ուրիշներ: Իսկ Փարիզը, հակասութիւններու այն ճեղք ոտանը, թուր ճեղք թաղաքներուն պէտ, որոնք սկզբունքային կերպով չենուած են մարդիկ պատուարելու համար եւ աստիճանաբար վերածուած ըն-

դարձակ անապատի, զինք կը ձգէ միմայի: Հոս ողբերգութիւնը կրկնակի է, որովհետեւ անկախ մեծութիւնէն, բանաստեղծուհին ապրած է այն թուր թաղաքներու ստանձնացումը, որոնց շարքը Սփիւռք կը կոչուի. «Կը շինեմ սփիւռք մը, կը գրեմ՝ զայրավայր: Կ'աւրեմ եւ կը գրեմ բնակավայր»: Բացայայտ է, որ օտարում մը (alienation) ստեղծուած է Հեղինակուհին եւ այդ շրջապատին միջեւ:

Հայ գրողին իրականութիւնը բանալու արուժով լաւ մեկնակէտ է «Եղանագիր XIX»-ին մուտքը, որ «ձմանայարի» խորագրուած է, որ բանաստեղծուհին Վահագն Դաւթեանի եւ Ռազմիկ Դաւոյեանի ընկերակցութեամբ կ'այցելէ Մետրոպոլիտան շիրմար: Բնականաբար, նման պահ մը սեւէ Հայ գրողի համար ինքն իրեն հետ զէժ յանդիման գալու գերազույց պահն է, ինչ որ 16 զարբու վրայ երկարող կենդանի կայտի մը գերակցութիւնը կ'արթնցնէ:

Հայրենի նո՛յն շնորհ ու կենսաբու ճշմարտութեան մաս կը կազմեն Շիրազի, Գուհար Ազնաւուրեանի կամ Մինաս Աւետիսեանի այնպէսներուն հետ հանդիպումները (ընթացութեան բաժնին մէջ Մուշեղ Դաւոյեանը ողնկողը կ'երկարող մէկ այլ արձագանգն է այս արձագանգութիւններուն): Սակայն կը ներկայացուի նաեւ մտային միւս կողմը, ա՛յլ ու այլմերթ մտայնութիւն մը, որ Վարդգէս Պետրոսեանի ընդմէջէն կը բացայայտուի: Այստեղ հարցը Վ. Պետրոսեանի անձը չէ անշուշտ, այլ ա՛յն մտածողութիւնը, որուն բաները կը գտնուայ յաճախ: Արժանութիւնի մէջ, Վ. Պետրոսեան կոչմանի մը ընթացքին մտաւորապէս հետեւեալ միտքը կ'արտայայտէ. «Ե՛մը միակ Հայրենիքը Յերկայ Հայաստանն է. ով որ չ'ընդունի ասիկա՝ գոյութիւն չունի մեզի համար: Հին Հարտէստեր կայսերը եւ անոնց մայրը հաշիւ ծիւղ է»: Եւ բանաստեղծուհին արդարօրէն կ'ընդգրկէ այս ժխտական կեցութեան զէժ, որ բազմաթիւ անգամ դրսեւորուած է Վ. Պետրոսեաններու կողմէ, ինչ որ ո՛չ միայն չի հասկնար սփիւռքեան Հայու, արեւմտահայու պատմական իրաւունքներն ու

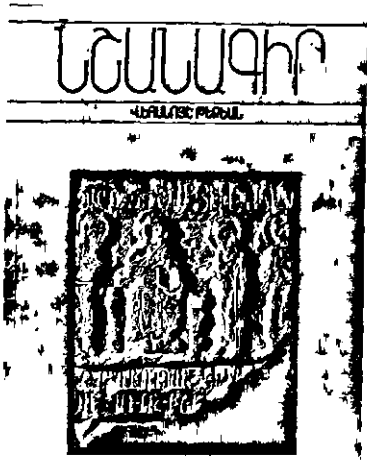
ներկայի իրականութիւնը, այլև կը խոցէ սփիւռքահայ մտաւորականին ու գրողին ամենասրբազան զգացու մենքը:

Վեհանոյլ Քերեան այս կեցուածքը կը սահմանէ այսպէս.

«Ի՞նչ փոյթ, որ մե՞նք փրկեալու եւ եզրկալու ախարումներ ենք. մեր սքրտին մէջ տեսիլք մը ունենք, եւ այն գրողը, հոս կամ Հայաստան, որ կը բանայ խափանել այդ տեսիլքը, որ անպարտելի եւ անպարտելի չափ մըն է մեր զապտերէն հասած, կը բանայ փշրել գայն, մե՞նք կը ներքեմ իր մարդկային թուլութեան, բայց հայ գրողի կաշուի այս եղծումի՞ն՝ երբե՛նք»:

Սե բանաստեղծուհին Հարց կու տայ, թէ ինչո՞ւ երբ Վ. Պետրոսեաններ կ'արտայայտուին, ամէն ինչ մտայլ կը տեսնեն Սփիւռքի գրողներն համար, ոչ՝ Հայքեմի գրողին: Անշուշտ նախընտրելի է մեծ տպաքանակով ապուրիլ եւ ընթերցողներու մեծ թիւ մը նկատել ունենալ՝ կ'ըսէ գրողիտուհին, արագօրէն աւելցնելու համար, որ ինք ոչ մէկ տող զեղշած է իր գործերէն եւ գրած այն բոլորը, գորս իր խիղճը թելադրած է. նոյն բանը կրնան ըսել Պետրոսեանները...

Որչա՞ չափով յուսանա նայուածքով մը կը փախուի հատորին վերջին գրութիւնը՝ «Նշանագիր XXI»ը, ուր արուեստագէտ Մհեր Նփ. Յորքի մէջ կ'երթայ Հանդիպելու կիբանանէն զաղթած սերնդակիցի մը՝ Լեւոնին: Լեւոնին կ'ընք, որ օտար մըն է, աստիճանաբար կ'որոշու է ազուն կոպիւրը ծնողքին, ծննդավայրին եւ Հայ իրականութեան հետ, եւ Մհերին պոթկու՞մը այս դժով՝ յուսահատական ճիշի մը կը նմանի: Սե սփիւռքեան անկէն մէջ իր խնկութեան հազարաւոր թելերուն մէջ իր ուժերը քանդակելու նուիրուած Մհեր՝ դէմ յանդիման կը դանուի դժուար սահմանելի բիրտ իրականութեան մը...: Սե այն փայտէ քանդակը, որուն վրայ կ'աշխատի այդ ամենակույ ջաղաքի հրէշային ծաւալի մէջ չէնքի 18րդ յարկէն վար կ'ընկայ կը նետուի. «Սե քանդակը փայտէ ձեռքերը բացած՝ ահաւոր էրբիբով, գառանցանէն ճար արթնցածի պէս կ'իյնար Նփ. Յորքի շէնքերուն սե անդունդներուն խորայտակը. սե քան-

դակը կ'իյնար մեծագար ու ճշմարտահար իր հանգստավայրը գտնող պանդուխտի պէս, կ'իյնար այդտեղ, ուր բան մը չ'ապրիր, բացի վիհիմ ճայուածէն: Սե անդունդին ճայուածքը պաշտօն՝ զի՞նք կը դիտէր»:

Բնագանցական կամ խորհրդանշական տառուով անձնապատկերական փո՞քմ մըն է արձանիկին անկու՞մը: Վարկածային մեկնարանութիւն մըն է անշուշտ մեր կատարածը. կորելի բազմաթիւ մեկնարանութիւններէն մէկը:

Գոյութեանական տառուով անհնթի կացութիւն մը կայ անշուշտ Հոս եւ վերադրեալ հատուածը բազում եզրակացութիւններու կրնայ տառադրել մեղ, եւ այդ մեկնարանութիւններուն մեծ մասը ճիշդ են Հաւանաբար, որովհետեւ պատկերին թելադրականութիւնը այդ բազմերես իրականութիւնէն կը բխի:

Վեհանոյլ Քերեան, մասնաւոր իր բանաստեղծութիւններուն մէջ, Հարցադրող եւ փորձարկող գրողիտուհի է եւ չի վախնար ռիսէի տեսելէ: Սակայն որքան այ այդ տառուով դիտելու տուեալ Հատորը եւ անանք զայն իրքեւ Հայ գրողի մը ընդհանուր տառնապին այսպան գրանւորումները, գործին ներքին միութեան,

ամբողջականութեան հարցը կ'անհանգստացնէ մեզ:

Անհասկնալի նաեւ այն պարագան, որ Հակառակ բանաստեղծութիւն թեկադրական ու ճկուն յիզութիւն, հարուստ բառապաշարին, ուղղագրական եւ շերտական հանրազմաթիւ սխալներու կը հանդիպինք Հոն՝ չհաշուած աակաւին տպագրական վրէպները: Ինչո՞ւ, որինակ, մապաւնը պիտի գրուի «նշով, բուխը՝ «նշով, յետամտցը՝ «նշով, նասը՝ «նշով, անօխը՝ «նշով, արժէքը՝ «նշով, երէցը՝ «նշով, եւ այլն, ակնարար է նաեւ այն պարագան, որ կարգ մը բառեր երբեմն ճիշդ կը գրուին, երբեմն՝ սխալ, ուրիշներ՝ հետեւողական կերպով նոյն ձևով: Այս երեւոյթը պատճառ կ'ըլլայ նաեւ, որ կարգ մը բառերու պարագային սխալներ կատարուիլ — եղանը վրէ՞պ է, թէ բառախաղ...: Ապա յանախ կը հանդիպինք նման շերտական սխալներու՝ «չէր գրէք», «չեմ յիշէք», «մի՛ գրէք», «մի՛

կրկնէք», եւ այլն: Բնականաբար, չաւ չէ նման սխալներ կրկնել, մա՞նաւանդ՝ որ ասանք, շատ յանախ, անուշազրութեան վրէպներ են, որոնք երկրորդ անգի մը կամ խմբագրի մը նկատազուրկեմէն պիտի չըխուսափէին:

Ամէն պարագայի, «Նշանագիրը» յոփուքահայ մարդու աագնապը, իր բազմաթիւ երեսներով, չայն պատասառի վրայ առած գործ է եւ Ղեկնանյ թերեւս իր փորձին մէջ ոչ թէ կը շրջանցէ իր դիմազրուած զեզարուեստական ու մարդկային աագնապները, այլ կը փորձէ դանոնք խորացնել ու հասկնալ: Առաւել՝ ինչպէս ըսինք այս գրութեան սկիզբը, առեւալ հատորը գործ մըն է, որ ինքնահաստատու մի խորունկ ճիշդ մը կ'ըլլայ բանաստեղծութիւն նոր շրջապատին մէջ, սակայն մարտահրաւերի մը ուժգնութեամբ: «Նշանագիրը» ցուցանշանը կը հանդիսանայ նոր հանգրուանի մը:

ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ ՊԷՐՊԷՐԵԱՆ

ՐԱՖՖԻ ՔԷՊԱՊՃԵԱՆԻ ԵՐԿՈՒ ԳԻՐՔԵՐԸ

Միշտ չէ, որ առիթը կ'ունենանք անգրադատնալու որակաւոր գրական երկերու հրատարակութեան: Սակայն իսթանպուլ լաճայ իրականութեան մէջ վերջերս նշմարուող հրատարակչական կենտու նակ գործունէութեան մէջ ուրախայի է տեսնել յաւելու մը զուտ գրական ստեղծագործութիւններու թիւին՝ հասարակական եւ կրօնական բովանդակութեամբ հաստուններու քովն ի վեր: Առանց ստորագնահատելու այս վերջիններուն ազգայնականման եւ չինիչ գերը, իսթանպուլ լաճայ ապրող մշակոյթի տեսանկիւնէն խիստ ուշադրաւ է վերջին մէկ-երկու տարիներու ընթացքին լոյս տեսած եւ ի ծառայ լոյս տեսնելիք ինքնաստեղծ հեղինակութիւններու երեսուցը, հոգ չէ թէ անոնցմէ ոմանք ըլլան նախապէս մամուլի մէջ հրատարակուած գործերու հաւաքածոներ, որոնք այս կերպով կը փրկուին մոռացութեան կրակին կուրծքէն, եւ իբր աւարտուն գործեր հայ գրականութեան հրապարակին կը ներկայանան ճակատաբաց՝ իրենց ցուցարեամ գեղարուեստական որակով եւ միջամայրային վկայութեամբ:

Այս կարգէն՝ Ռ. Հատտէճեանի մեծարժէք վկայն՝ «Առաստաղ»-էն յետոյ — որուն անդրադարձած էինք նախապէս — կ'ուզենք կանգ առնել՝ մեր գեղարուեստական արձակին համար նոյնքան ուշադրաւ երկու գործերու վրայ, որոնք են Րաֆֆի Քէպապճեանի «Խոնրտակուած քառեակը» պատմուածքներու հատորը եւ «Արիւմները» մանկական պատմուածքներու հաւաքածոն: Թէպէտ երկուքն այ լոյս տեսած են 1983ի ընթացքին եւ առարկայ դարձած անմիջական անդրադարձման եւ գրախօսութիւններու, բայց կը խորհինք, թէ անհրաժեշտ է ժամանակի որոշ հետաւորութենէ մը գարձեալ ու դարձնայ նայիլ նման գոր-

ծերու, որոնք թէ՛ բովանդակութեամբ եւ թէ՛ զայն տալու կերպով կը ցուցադրեն որոշ զարաւուղութիւն մը մեր գրական բնկալեալ մէկերէն եւ, հետեւաբար, կրնան խորթ թուիլ եւ անհասկնալի մնալ կարգ մը շրջանակներու: Նոյնը կարելի չէ բեկ, օրինակ, Անգան Հօզէրի նոր լոյս տեսած «Մածուկ իրականութիւններ» պատմուածքներու հաւաքածոյին համար, որ իր իրապաշտ ուզողութեամբ, յատկանշական տեղական տիպարներով եւ ապրուածներով, ընթացիկ — նոյնիսկ տեղ-տեղ սամիկ — յեզուով, գրեկերպով դասական թեքնիքով եւ յատկ ու անմիջական ոճով չի կարոտիր որեւէ բացատրութեան կամ մեկնարանութեան: Այս պատմուածքները մէկ շունչով կը կարդացուին եւ ուղղակի երեսիկ կ'ըսեն ինչ որ կ'ուզեն բեկ: Եւ այս ըստածները առհասարակ կենքի կոչու իրականութիւններն ու ցուառիթ նշմարութիւններն են: Անգան Հօզէր, Լ. Բաշաբեանով, Գ. Զօհրապով, Սրուխանով սկսող, եւ վերջին ասանամեակներուն Վ. Կոսիկեանով, Ս. Տէր Մարգարեան-Թնկրեանով շարունակուող իսթանպուլ լաճայ իրապաշտ պատմուածքի ասանգութեան հաստարիմ ու հարապատ հետեւորդն է անկասկած:

Նոյնը չէ Րաֆֆի Քէպապճեանի ուզողութիւնը: Եթէ անոր մշակած գրականութեան ակունքները փնտռել ուզենք մեր ասանգներուն մէջ, մենք զմեզ պիտի գտնենք «Ներաշխարհ»ի հեղինակին՝ Ինտրայի հետքերուն վրայ, որուն պիտի յաջորդէ — թերեւս — Ե. Ալվապեան, ու յետոյ վստահաբար՝ Շահան Շահնուր եւ Ռ. Հատտէճեան: Ինչպէս կը հասկնալ արդէն այս անուններու շարայարու մէջ, Ր. Քէպապճեանի այ գրականութեան

զլխաւոր յապկանիչը Հոգեկան-փիլիսոփայական ըլլալն է: Հոգեբանական թափանցում եւ փիլիսոփայական վերլուծում, որ կ'ընդգրկէ կեանքի բոլոր երևոյթները, ընկերային-քաղաքական բոլոր իրազարձութիւնները, Հոգեկան եւ իմացական բոլոր կենդիւնները, որոնք կը յուզեն այսօրու ան մարդկութիւնը եւ կը կազմեն անոր յաճախ անլուծելի Հարցերը: Նաեւ մե'ր սեփական Հարցերը, իրբեւ ազգ եւ իրբեւ մարդ, այսօրու ան աշխարհի պայմաններուն մէջ, որոնք անհամեմատ կերպով ըարդացած եւ կենդանուած են: Ուրեմն՝ բոլոր այս երևոյթներու արտայայտութեան կերպերն ալ Հարկազարար պիտի ըլլան նոյնքան խրթին եւ նոյնքան այժմէական:

Թէ՛ Հարժանկարի - որ մեր ժամանակներու արքայապետը արուեստն է - եւ թէ արդիական թատրոնի մէջ առատօրէն կիրարկուող թէքնիք մըն է, որ կը գործածէ Բ. Քլայպոնտան, իր պատմուածքները կատուցանելու ատեն. կը ընչէ ժամանակադրական կարգը, ետքն ու առջը, կը միաձուլէ կամ կը յարակցէ անցեալն ու ներկան, շեշտելով այսպէս՝ զէջերու Հոգեբանական պատճառարանութիւնը, կամ ապահովելով՝ ապահովութիւններու իրենականչումն ու յաջորդականութիւնը: Կրկնութիւնները, չափազանցութիւնները, տեղափոխութիւնները, մէկը միւսով փոխանակումները, կտրատումները, մանրամասնութիւններու կուտակումները եւ, մասնաւորաբար, խորհրդանշաններու շրջափոխութիւնները - թիւը՝ այսպիսի արտայայտչապատճառ (էքսփրեսիոնալ) արուեստի գործերու Համար ընկալեալ մեթոտներ են, որոնք կ'ապահովեն անոր արտակարգ թելադրականութիւնը, իմաստներու բազմազանութիւնը եւ արձակուած սլաքներու նպատակաւայ երթը: Եւ իրօք, Բ. Քլայպոնտանի ամբողջ գործը, Հոգեբանական ճշգրիտ վերլուծութի կողքին եւ գուզընթացաբար - գոր կ'ապահովէ ինքնապատմով կամ ներքին մենախօսութեամբ - լեզուն է բնկերային, ազգային, Համայնքային, ընտանեկան, ամուսնական, սեռային, ծնողական, դաստիարակչական, քաղաքավարական, Հեռատեսի-

լային, Հարժանկարային, նիստ ու կացի վերաբերեալ եւ այլ ամէն տեսակի Հեղանակներով, Ժողովներով, այլարանական երգիծանքով եւ սուր քննադատութեամբ: Սակայն այս ամէնը՝ անուղղակի, անուղղակի, Հպանցիկ, քովնտի, անկարեւոր րան մը ըսելու պէտք: Միշտ քիչ մը քով նշան կ'առնէ ան, բայց նետը ճիշդ թիրախին կը մտնուի: Ճիշդ այնպէս՝ ինչպէս ամատնային գիշերով, երբ երկինքը դիտենք, փոքր աստղերը լաւ տեսնելու Համար՝ պէտք չէ անոնց ուղղակի նայինք, այլ՝ քիչ մը քովը...

Արեւմտեան մեծ աստաններուն մէջ ուսում առած, այնտեղի մշակութային մթնոլորտով սնած եւ բազմակողմանի կերպով զարգացած ըլլալով Հանգերմ, իր ազգային եւ մշակութային արժէքներուն ամուր փարած եւ անոնց պաշտպանութեան նուիրուած Հեղինակին Համար, որուն աչքին գաղտնիք չուներ նորագոյն զրական-գեղարուեստական Հոսանքներն ու ստեղծագործութիւնները, եւ որ լիակատար ազատութեան բոլոր բարիքները կը վայելէ՝ իր օտար գրչեղբայրին րուն նման, շատ բնական եւ յոյժ գնահատելի պէտք է գտնել՝ նոյն արդիական, ազատ, անկաշկանդ եւ, մասնաւորապէս՝ առարկայական մտածելակերպին այսօրու Հարադատօրէն որդեգրումը եւ Համալիրարհային արուեստին կողմէ ընդունում եւ նուիրականացած թէքնիքներուն նոյնքան վարպետօրէն օգտագործումը: Իր բնականական օրինակ յիշենք «Խորտակուած քառեակը» պատմութեամբ, որ իր անուր տուած է նաեւ Հատորին, եւ որ ամբողջական անզաման գննութիւնն ու յուժարքն է՝ իրբեւ թէ Հայրապետական բնութանիքի գաղափարին. «Սամփոսոն Սամփոսոնեան», որ Հրաշալի նմոյշ մըն է մենծադայական երգիծանքի. «Չորցած աղիքները, Թոմսփիկս եւ Խենթ Խենդուքը», որ օտար երկիր գացած եւ ընտրած մարդուն եղկելի տրամը կը պատմէ. «Գարունը», որ պանդուխտի Հոգեբանութիւնը կը նշգրտէ. «Վերանա» եւ «Բալիտը», որոնք օտար միջավայրի մէջ ինկած, աւելին. տարբեր քաղաքակրթութեան մը Հետ գէ՛մ յանդիման մնացած սոսկական

անհատին ապրու մեծերն ու տաղնապները կը ցուցանեն և, վերջապէս, «Յոլացումներ»-ը և «Անապատ», Ովսիս-Տարս Կորկանայ» և որոնք վերջ յիշուած արտայայտչապաշտ թերթի գլուխ-գործոցներ են: «Յոլացումներ» պատմութեան մէջ գոյութիւն երեք տարրեր չընտրեմք մերթ կը գատորուին, մերթ կը ներթափանցեն իրարու: Ճորճ Քոնրատի «Մթուքեան կնդրոնք» վէպը, Ֆ. Գուփոյաի զգայացունց ժուպաէնը՝ «Յայտնուիւն (կամ՝ Վերջին Դատաստան) Լիմա» և արկածաւար ժանամերձի մը խառն ի խուռն յիշողութիւնը, որ կը նուազի Հետզհետէ... Իսկ հատորի վերջին պատմութեան մէջ, աստղագուծի ցանցին մէջ բոնուած հայու մը տարուրերուն է՝ ենթագիտակցութեան կանչին, ինքնութեան կորուստին և ինքնագիտակցութեան ճիզերուն միջև, որ արտայայտուած է «Տոբոք ձէֆիլ և միսքոր շայտի ծանօթ պատմութեան և «Սասուցի Դաւիթ» ու «Ջիլփրիտ» գիցանափէպերէն հասուածներու մէջըրերու մով: Այս երկու գիցանափէպերը, որոնք կը խորհրդանշեն երկու ազգութիւններու ենթագիտակցական ուրոյն արձանները, իրենց հետզհետէ աւելցող կամ նուազող յանախանքով կը պատկերացնեն ենթակային տակաւ հեռացումը իր սեփական մշակոյթէն, ներգրաուելու և որդեգրուելու համար օտարներէն:

Այս խորհրդապաշտ արտայայտութեան կերպը իր ամբողջ յատկութեամբ և թափանցիկութեամբ կը տեսնուի Բ. Քէպուպ-ճեանի երկրորդ գիրքին՝ «Առիւծները»-ին մէջ: Տաղանդաւոր նկարչու հի Քրիստին Սայերի կողմէ նկարչազարդուած այս գեղարուիչ հատորին իրրեւ թէ մանուկներու համար գրուած պատմութիւններն ու հեքիաթները ո՛չ միայն դեղարու ետական վայելքի ապրիլներն են ամէն հասակ ընթերցողներուն համար, այլև իրենց խորհրդանշական իմաստով՝ հրահանգիչ պտեր կը պարտ նախն շատ մը «մեծերու ու պզտիկ» ամ: Ամէնէն յատկանշականներն են «Առիւծները», որ իր անուին այտուած է հատորին, «Պիլի տը քիտ» և «Իրակաթու թիւնը»: Անոնց մէջ կարելի է

նաեւ որոշակի տեսնել և ուսումնասիրել տեղագիտութեան, փոխանակումի, ձևափոխութեան, ձևազօծումի թերթի յաջող կիրարկումները: Իսկ յետո և ևս, ինչպէս «Ենթակուած քանակը»-ին մէջ, հոս ալ պարզ է, ժաբուր, յատկ, անսթիւնթ, անպանոյն, կարեւորութիւն նախադասութիւններով, որոնք համառօտ աղիւսներու պէս իրարու վրայ կանոնաւոր շարուելով՝ կը կառուցանեն այսու հանդերձ պատմութեան մը ինքնատիպ շէնքը: Պատմականորէն մէջ խորը այնկոծումներ, յանկարծակի ելուէքներ, յուզումի զաղաթներ, թախտի անդունդներ չկան: Ամէն ինչ պատմութեան զիտնականի մը անարկայականութեամբ: Ան նոյնքան չզոք է, երբ կը պատմէ Ելիզիդի մէջ անցած իր մանկութեան յուշերը, որքան երբ կը նկարարէ «Պատար» կամ «Սամփսոն Սամփսոնեանը»: Յուզումը, թախտը, պրկումը, պոթկումը, մտախոհութիւնը, բոլորը թաքնուած են խորհրդանշաններու և անոնց միջոցաւ զարգացող գործողութեան մէջ:

Տարակոյս չկայ, թէ իր մշակած գրականութեան այս բոլոր յատկանշանները միացած, Բ. Քէպուպեանը կը դարձնեն իր թանկութեան յայտնուած գրական շարժումին ամէնէն կարեւոր ներկայացուցիչներէն մէկը: Ան արձակի մէջ կը կիրարկէ այն բոլոր սկզբունքներն ու մեթոտները, որոնք 1950ական թուականներէն սկսեալ փորձուեցան և նախնականացան իսթանպուլահայ արդի յանասեղծութեան մէջ, ստեղծելով ուրոյն գրական ուղիութիւն մը և «զարգաց» մը, որ կը պահէ միշտ իր կենսունակութիւնը՝ իր առաջնորդներով ու հետեւորդներով: Այս է թերեւս պատճառը, որ իսկական բանաստեղծական միջոցաւ կը տիրէ իր պատմութեաններուն մէջ: Իսկ ինչպէ՞ս «բանաստեղծական» շրջան անոնք, երբ արդարեւ ևս իսկական ստեղծարար տաղանդի մը, որ այնքան վարդաբոյր և անարկայորէն կը խաղայ խորհրդանշաններու և հեռու արձագանքներու հետ իր անարար կերպով:

ԶԱՐԵՆ ԽՐԱԿՈՒՆԻ

Ս. ԿԻՐԱԿՈՍԵԱՆ

ՇՈՒՇԻԿ ՏԱՍՆԱՊԵՏԵԱՆԻ «ՎԵՐԼՈՒԾԱԿԱՆ ԷՋԵՐ»Ը

«Վերլուծական էջեր», խորագրեր յայտնուող կրթական ծրագրերն ու փաստաթղթերն են, այն բնութագրումներն են, զորս Շուշիկ Տասնապետան ի մի խմբից վերջերս, հատորի մը մէջ, մինչ այդ մամուլի հաստատումներուն մէջ երկուցամ իր վերլուծական փորձերուն տարածքի բրնձ հաստատական գիտապիտոյ ներկայանալու իրաւունքը:

Ըսինք՝ «Իրենց հաստատական գիտապիտոյ ներկայանալու իրաւունքը», որովհետեւ «Վերլուծական էջեր» հատորը, իրեն ամբողջութիւն, առաջին հերթին փաստն է գրական ծրագրերի մը, գրական ուղղութեան մը, որ գրութեան ընդմէջէն կը ձգտի վերծանել ու հաստատարել գիրին գիտաց — իմաս՝ նաև սպիտակ թուղթին վրայ վերստեղծագործուող-պարզացող կեանքին — ներքին իրականութիւնը, հանդիպելն ու նկարագրելն յատկանիչները: Առաջին իսկ առիթով, «Բազիլ»ի Յունուար-Փետրուար 1979ի համարին մէջ ստորագրած իր անդրանիկ գրութիւնը՝ «Ջապէլի նստանիւն կամ գրականութեան տանալու գիտն» անուանուած մասնաւորութիւնը Շուշիկ Տասնապետան կը սկսէր վերլուծած մեր մասնաւոր ընդգծող ստուգարով:

«Կրողի մը գործին ուսումնասիրութեան ձեռնարկելէ առաջ, ուսումնասիրողը — քննադատը — պարտի փնտռել ու գտնել այն ընդհանուր կանոնը, որուն կը հպատակի այդ տուեալ գրականութիւնը, ա՛յն օրէնքը, որ կը ստեղծէ գայն սկզբնական ոչինչէն: Զապէլ նստանիւն պարագային, այդ ընդհանուր օրէնքը պէտք է փնտռել զէպի գրելու արարքը ձգտումին մէջ իսկ»:

Տուեալ հեղինակին գրականութիւնը ձևաւորող է գայն լինելու թեան առաջնորդող օրէնքը եղաւ քննադատական այն ուղղութիւնը, որուն Շուշիկ Տասնապետան մնաց հաստատարիմ, նոյնիսկ երբ ստորագրեց վերլուծական բնութագրող փոխարինելու կոչում «Աւ Բիւրայից, զարմանայից» անուանուած հոդուածները՝ «Հագգէն Շուշիկանի քննադտագծաւորն արձակէն իրաւ պատկերաւոր լեզուով մը: «Ընդհանուր կանոնը», «փնտռելու ու գտնելու» ձգտումը ակնյայտ է նոյնիսկ մէկուկէս էջի վրայ ստորածուած այս տպաստարարաւոր լինելով, որ կ'ամփոփէ վերլուծական այն բոլոր տուեալները, որոնք այս սղագրութիւնը կրնային վերածել տարի լայն բանուած բնութագրումի մը:

Այս իսկ պատճառով, Շուշիկ Տասնա-

պետեանի յոգու աններու այս ժողովա-
ծուն կը մերձենայ իր փառասիրութեան
և կը յաջողի ըլլայ ինքնորոյն երակ մը՝
վերջու ծական մեր գրականութեան մէջ:

15 անուն ընթերցումներ հաշուսպ
«վերլուծական էջեր» կը բացուի
«Եղիա, սիրային Գառնակներ և նիւթա-
նա» խորագրեայ գրութեամբ, որուն կը
յաջորդէ նոյն հեղինակին նուիրուած
«Եղիա, ճիւղահեղինասպարտութիւնը» մենք
և ուրիշները: Կենսագրական ասուկա-
ներէլ աստիճանայ ոչ այս գրութիւնները
կ'անցնին հոգեվերլուծական մակար-
դակներէ, կը կազմեն տարականոն գրա-
զէտին մարդկային և հոգեմտաւոր
պատկերը, կը փորձեն քակել հանդիս-
ները այն անհանգստ և յարափոփոխ
մտքին իմաստասիրական, հոգեբանական
և աստուածաբանական ներհայեցում-
ներուն՝ երևոյթներէն աւելի անդին
գտնուող մնայուն ճշմարտութիւնները
վերակազմելու նախաձեռնարկութեամբ:

Եպիտ մարդը, գրազէտը, սիրահարը,
իմաստասէրն ու հակադրութիւնները
խուզարկելու այս ժողովուրդը Եռլիկ
Տասնապետեան կը բռնէ աւելի լայն
պատաստի վրայ, երբ իրերայաջորդ չորս
ընթերցումներով մուտք կը գործէ Զապէլ
Նուայեանի «Գրականութեան տարբեր-
ներս»: Արդարև «վերլուծական էջե-
րուն» յայն բաժինը գրուած (24 էջ) այս
ուսումնասիրութիւնը և մի աները «Զա-
պէլ Նուայեան կամ գրականութեան տա-
րբերներս», «Զապէլ Նուայեանի «Ար-
գելը», «Մայրենի տուն», «Սիլիտարի
պարտեզները», կը միտին կազմելու յըս-
տակ գիմանկարը անուանի արձակագ-
րութիւն, կենսագրական ասուկաներու
մասնակցութեամբ: Հաս և ս հեղինակու-
մին իր չափած գործերուն կը մտնեն
ամենայն իրութեամբ:

Կան արձակագրութիւն անկախ և
իրենք իրենց մէջ ամբողջական գրական
ստեղծումներ, և նպաստը՝ այդ գործի-

րուն մարմին ու աւիւն տուած նրբագաց
արձակագրութիւն, որուն վերլուծում-
ներով հարուստ կեանքը ստեղծագործա-
կան զսպանակ է, մղիչ ու թ և կենդանի
փորձառութիւն:

Եւ Եռլիկ Տասնապետեան, գիտակցե-
լով այս ճշմարտութեանց, ապրուած փոր-
ձառութեանց վեր-ապրումը հանդիսա-
ցող ստեղծագործութիւններուն վրայ
յու արձակները կեդրոնացնելով հան-
դերձ, շ'անտեսեր կենսագրութիւնը-
ստեղծագործութիւնը զոչ թե և ունենա
առիշտութիւններն ու ստեղծագործ կա-
պը, որովհետև ան քաջ գիտէ, թէ գրակա-
նութիւն մը ամէն բանէ առաջ ապրում
փորձառութեան մը զնկարու հետական
անդրադարձն է, վերաորրորդումն ու
հաստատումը, իմացական և երևուկա-
յական փանրազմ մը ըլլալը առաջ և
ետը:

Աւելին. Եռլիկ Տասնապետեան վե-
րջինեայ գործերուն կը մտնեն կնիք մը
հոգեբանութեան յատուկ շիջերով, ինչ որ
իր ընթերցումներուն կու տայ նախորդ
փորձերէն զատուած ոչ յատկանիշ: Եւ
ան հետաքրքրական դիտանկիւն է մը կը
կարգայ նրբագաց կին արձակագրութիւն
մը կնիքական յարեւոյթ և զգացականու-
թեամբ բանուած ստեղծագործութիւն-
ները, կը թափանցէ անոնց ոլորտներէն
նկրտ, որովհետև «Ծառայեանի «Ես»
առանց հեղինակ-Ծառայեանի լեզուին՝
դատապարտուած է կորսուտի, չ'ըլլար-
գիրն է, որ կը ստեղծէ զայն: Ծառայեանի
լեզուն Ծառայեանի իսկ է: Ծառայեանի գե-
րագոյն Գառնակը գրականութիւնն է,
ու գիրը՝ հանոյժ, փառք վերջնական»,
ինչպէս ճշգրտօրէն կը բնութիւն Եռլիկ
Տասնապետեան:

Լեզուին և իրականութեան, լեզուին
և երևուկայութեան, բայց մասնաւոր
լեզուին և գիտակցում յուշին միտ-
թեամբ, փոխներդրումութեամբ ու յաւե-
լու մտքով լիացող ճիշտ լեզուացած կեան-
քին՝ գրականութեան կու թիւնը վեր-
տունելու իր ճիշտ մէջ, Եռլիկ Տասնա-
պետեան պա՛մ մը կունց կ'անէ Ծառ-
այեանի ապրում-երևուկայում կերպա-
րին տարբերակներուն գիմաց՝ հասնելու

Համար «Եսայեանի յոյնակի «Եսայի»:
Ապա, ան կ'անցնի լեզուի իրականու-
թեան, օրինակ, «Վերջին բաժակ»ի առի-
թով կը յայտնարե՞րէ միայն իր գիրով
ինքզինք աւուր չ'ենդինակը», աւելի ուշ
Հաստատելու Համար, թէ վերջինիս գոր-
ծին «իսկական հերոս-հերոսուհի»ն է
«Ատրիճէ-Եսայեան-գրութիւն» եր-
րորդութիւնը»:
Ուրեմն՝

«Հեղինակը (Ատրիճէ-Եսայեան) աս-
տիճանաբար պիտի յայտնաբերէ այդ
եզանձը եւ պիտի արձանագրէ զայն իր
իսկ վէպով, «Վերջին բաժակ»ով:
Յատակ է, թէ սերն է այդ եզանձը: Սա-
կայն սերը հաս ունի յատկանիշ մը, որ
հիմնովին կ'այլափոխէ զինք, այդ ալ
խօսուած, գրուած ըլլալն է: Հեղինակը
կը խօսի սերը: Ու այդ երանձն է (այ-
սինքն՝ խօսքը, պատմուած սերը), որ
իրենն հետ կը բերէ «պերճահեք»ը, «չոյս»ն
ու «փառք»ը:

«Հեղինակը կը վերստեղծէ կեանքի մը
պատմութիւնը, կը ստեղծէ այլ կեանք
մը: Ամբողջ թեքստը կը զարգանայ en
crescendo իբր գեղեցիկ, ներուժ ու
իկտ երգ-բանաստեղծութիւն մը, ուր
չկայ ո՛չ մէկ ակտորոգ բան, ո՛չ մէկ նա-
պատմութիւն: Հեղինակը (մի՛շտ Ատրիճէ-Ե-
սայեան) ընթերցողը ճարտարօրէն
կ'առնէ իր թեքստի խաղին մէջ: Այսպէս,
շա՛տ յաճախակի կրկնուած «սիրելիս»
ները, դուռ-երը, քեզ-երը, քեզի-ները,
անմիջականօրէն յանձնառութեան մը
տակ կ'առնեն մեզ՝ ընթերցողներս: Հե-
ղինակը նման է այն տիրակալ-բոնա-
պետին, որ իր օրէնքը պիտի պարտադ-
րէ եւ հպատակեցնէ (Ռուսոյն): Ամ-
բողջ «վայր»ը գրուուած է՝ իր ճայնով,
որ կը ծառայի, կ'ընդլայնի ու կ'իշխէ...
ստեղծելով, այսինքն՝ մահուան դատա-
պարտուած իրականութիւն մը գրու-
թեամբ յանձնառելով: Ահա՛ թէ ինչու
ան ինքզինք կը համարէ այն «ճշմարիտ
բնութեան»ը մէկն»։ որ «կ'ապրի,
կ'անձնատանայ այս աշխարհէս, լուսաւոր
չնայք մը ձգելով իր ճամբուն վրայ»:

Գրականութեան իրականութեան
ընդմէջէն «Վերջին բաժակը» իր «ընդ-

զմուած «իմտաս»ի նպատակով կոն-
րձու ն ու զգկով՝ Եւոյնի Տասնապետեան
կը յանգի ա՛յն կարակացութեան, «քէ չիք
երագ ու իրական կեանք տաանց բառի,
այսինքն՝ առանց գրականութեան
իրականութեան»:

Մտեցման այս եղանակը ան կ'որդեղ-
րէ նաև յաջորդ շրջան մէջ, կրք կը վեր-
լուծէ Եսայեանի մանկութեան ու գիրին
արգասիքը Հանդիսացող «Սիլիխտարի
պարտեզները»: Մէկ աւելի մակարդակ-
ներու վրայ կ'հանրէր ստեղծող այս գոր-
ծին արժեւ որո՞ւմ կատարելով,
«Եսայեանի «Սիլիխտար»ը կը յայտնա-
բերէ շարժումը լեզուին» (Այսինքն՝ նա-
և «Վիտապարճաբար իր իսկ կեանքը»)
Հաստատու մը կատարելէ ետք, Ե. Տաս-
նապետեան «Նոյնակապօրէն խառնուած
ու իր ամբողջականութեան մէջ զսպր-
ուած» այս գործը կ'ենթարկէ հոյակաշա-
հան վերլուծման եւ, առ այդ, իրաւամբ
կ'ընդգծէ. «Բայց «Սիլիխտար»ի գերա-
զոյն յատկանիշը կը մնայ երկրորդ մա-
կարդակի մը վրայ կեանքը (պատմու-
թիւններ) ստեղծելու իր կարողու-
թիւնը: կը ծնին կերպարներ, որոնց յա-
ջորդաբար կը նոյնանայ գրող «ես»ը

(երեխան): Փոխադարձաբար, այս յաշորդական նոյնացումներէն է, որ կը կազմուի նոյն այդ «ես»ը»:

Այսպէսով, ան կը գրէ ստեղծագործութեան հոյովոյթը, կ'ընդգծէ ո՛չ միայն անոր մթնոլորտն ու հոգեբանական մակարդակները, այլեւ՝ գրութեան բնորոշիչ յատկանիշները, որպէսզի հասկնայի դա՛նայ գործին եւ դրացէտին այն արժէքը՝ «Թէ՛ ինչու Եռայեանի համար չկան տարբերութիւններ անձնական «ես» մը ու գրական «ես» մը», այլ կայ ու կ'ապրի միաձոյլ եւր, «որ թեթեւօրէն է անպայման»:

Ջապէլ Եռայեանի մէկ թիչ ծանօթ գործը՝ «Արգելիք» նիւթ կը հայթայթէ այլ լինիքացու մի մը, որ յաւելում մըն է արձակագրու հինն դրականութիւնը ուսումնասիրած հայրենի թէ սփեռքեան ճիշտութուն հայտնայ: Հետաքրքրական կենթ մը՝ «Աստիճակի սկիւր եւ անոր զիմաց բարձրացող «արգելիք»ները գործը կ'առաջնորդեն Ջ. Եռայեանի գրականութեան յատուկ հոգեբանական անդրադարձներու:

«Արգելիք» ստեղծագործական յարուած մթնոլորտը կը վերադառնայ իր ակունքին՝ մանկութեան երանական բաց տարածութեան, երբ Աստիճակի սիրային տրամին փոխարէն՝ Եռայեանը Տասնապետեան կը խորատու գոյի արձակագրու հինն մանկութիւնը դիտին բերող «Այլընտրանք» ստեղծագործութեան կեանքէն ներս: Անկազմակերպ, յարստփոխ, մշտնջողուն եւ յուսաւոր կեանքի մը կազմակերպում մը, աւելի ճիշդ՝ գրականացում մը «կարենայ խոսելու համար», ան կ'ընդգծէ զատորոշման անհրաժեշտութիւնը, երբ իր գրութեան առաջին տպագրող կը բացատրէ՝ «Նստուկ մատնանշում մը. «Արդէն պէտք է իրարմէ տարբերել զրոգ «ես»ը ու պատմող «ես»ը, կոմ՝ ներկայ ու անցեալ երկու «ես»երը: առաջինը՝ գիտակցութեամբ, կազմակերպութեամբ, մինչ երկրորդը՝ անգիտակից, հին, մանուկ: Յարատեւ երթուող մը մը կայ այս գոյի իրականութիւններում միջեւ, որ կը բանայ կարելի գաղտնիքները գրութեան եւ հոն արտայայտուող «ես»ին (...) երականութիւնը այն է, որ «Մայրենի տուն»ը փանթագմի առարկան իսկ է, անգիտակիցի պատկերին կազմուող «կորիզ» (սկզբնական շատ գաղտնի):

Ինքնակենսագրականէն սիրոյ Փանթագմ եւ լեզուական մակարդակի բարձրացող այս հոյովոյթը Շ. Տասնապետեան կ'առաջնորդէ մանկութիւնն եւ գրականութիւնն փոխարարեցութեան ծիրին մէջ, յանգելու համար այն երկարացութեան, թէ՛ «գրական երկը հոս, ներքին հարցերու թմադրութեան անկախ, հարցադրումն իսկ կը թափ ըլլայ գրութեան, որ կը մնայ գերագոյն միջոց մը ինքզինք վերջնականորէն ծնելու լեզուին ու խորհրդանշականին (symbolique) մէջ»:

Ինքնակենսագրականէն սիրոյ Փանթագմ եւ լեզուական մակարդակի բարձրացող այս հոյովոյթը Շ. Տասնապետեան կ'առաջնորդէ մանկութիւնն եւ գրականութիւնն փոխարարեցութեան ծիրին մէջ, յանգելու համար այն երկարացութեան, թէ՛ «գրական երկը հոս, ներքին հարցերու թմադրութեան անկախ, հարցադրումն իսկ կը թափ ըլլայ գրութեան, որ կը մնայ գերագոյն միջոց մը ինքզինք վերջնականորէն ծնելու լեզուին ու խորհրդանշականին (symbolique) մէջ»:

Այս տեղին մատնանշումը արդէն կը բանայ գրական գաղտնիքները եւ ան պիտի կու տայ, թէ «Մայրենի տուն»ին համարով գրապատու հին ո՛չ միայն կը վերադառնէ իր անցեալը, այլեւ կը յարող յաղթահարել «անցեալը կ'ապրող» ներկային (գրած ման պահուն) ցանցերը, երբ ստեղծումը լայն կը բանայ «լեզուական անհուն կարելիութիւնը»:

Լեզուական-հոգեվերլուծական այս մտածումը աւելի շնորհաւոր մեծով կը կիրարկուի «Արգելիք» երկը յարող երկու ընթացումներուն՝ «Միլիտարի պարտէզները» եւ «Մեծարեկցեան յաժու մներ» կտորներուն մէջ, որոնց առաջինը կիթ Սիրիտարի իրական-երեւակայածին տարածքին ընդմէջէն կը ճարտարապետ կեանքի մը «հարուստ դիցարանութիւն»ն ու գրութեան «հոգեբանական կենսութիւնը» մանուկին էտիպական սեռային Փանթագմին, հորենական ցանկութեան, տո՛ւմապղծութեան յարձակողականութեան, մզմա անջնորուն եւ «ներմտացական ճայնի թելադրած» խորհուրդներուն բազմաբան խաղերով, յանդէս համար իր ինքնութեան յայտնագործման, երկրորդը, հակառակ իր կարճ ծուային, սիրոյ թափանցիկ յաժու մներուն համարով, մուտք կը գործէ մեծարեկցեան դիթայարժի բացման յորտեղէն ներս, բանաստեղծման կէն կ'անցնի սիրատուր անուրջին, որ «կը ծնի էրթիք հեշտանքը տղուն»:

Անչուտ, Շ. Տասնապետեանի մեծորենցեան յաժու մենքը շատ բան պիտի չա՛նչին, եթէ ան աւելի. յայն պատատի մը վրայ բոնէր Մեծաբեկի աշխարհը՝ յար եւ նման Չ. Եսայեանի «Գրականութեան տանձարէն հերոս» իրապէս թափանցած եւ գիրին էութիւնը խո գարեգած իր էջերու ն։

Այս իսկ պատճառով, «Մեծաբեկեան յաժու մենքը» կը մնայ բազմաչերտ ու սուս մնասիրտ թեան մը որ «թերթային մակարդակը, որմէ անդին կարենայ անցնելու փաստը տուած Շ. Տասնապետեանն կը սպասուէր անոր վերապրու մը, խորացնու մը, ամբողջացնու մը։

Ըսինք արդէն, որ նոյն մեղքն է աւելի շէշուած յափով կը տառապի «Ասի սիւրային, գարնանային» էջը։ Ինչ կը վերաբերի Նատորի առաջին բաժինի վերջին ստորագրութեան՝ «Եւր հատարի մը առթիւ», գայն եւս կը դիմաորենք վերապահութեամբ՝ «Իսանգափառ ու տաք միամտութիւններ» կրող երիտասարդական փորձ մը չափազանցուած խանդավառութեամբ գնահատող իր էջովին շատը։ Մնաց որ, գործն աւելի գրական ծանօթ վարկածներու եւ տեսութիւններու մասին խօսող այս գրութիւնը իր «Վերլուծական էջեր» ու նկարագրին, իսկ գործ մը, որ իր իսկ արդար գատու մով «պէտք ունի լիբերալացման», չի կրնար տեղ գրաւել — ճիշդ չէ — լիբերալացած վաւերական անուներու եւ գործերու շարքին, որոնք շատոնց անցած են «փորձարկանիկ սահմանը», Նասան չ'ն' ուր իր իսկ բառերով «կը բացուի ինչպիսիք հարիզոնը վաւերական րուտեղծագործութեան, խօսքին՝ տարբեր, իւրայատուկ, ինքնատիպ՝ այս բառերուց թեյադրած լիբերալ իմաստով»։

Մենք ծանրացանք «Վերլուծական էջեր» առաջին բաժինի վրայ, որովհետեւ, մեր Նամուսով, անոր յաջողած բնութեան մենքն են, որ կը կայմեն գիտագիտական մտայն Շուշիկ Տասնապետեանի՝ իր գիրք ու բնչներու փորձերն պատուաբար սուսնայտուցութիւններով, վեր-

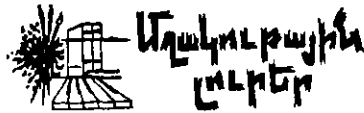
լուծական ծրագիրով եւ սեւով։ Ծանրացանք մանուսակը անոր Նամար, որ Նատորին (նա'ն'՝ վերջու ծոցին) Նասարական գիտագիտը կազմող այս էջերն են, որ յատուկ նշանակութիւն կը ներկայացնեն սփիւռքայն բննադատութեան Նամար։

Քննադատական նորացոյն Նասարացոյն թիւններուն չիմամբ Նայ դասական Նեպիտակներու գործերը վերջիններէն Շուշիկ Տասնապետեանի ճիշդ գնահատելի է բոս ամենայնի, Նակատակ նկատուած կարգ մը բացթողու մներուն։ Գնու՜նատելի է մանուսակը այդ առիթով ցուցարեւած իր լրջախոհութիւնն ու պարզկտութիւնը, շոշափուած գործը ամբողջական վերջու ծման էնթարկելու իր նախանձարեւոցութիւնը։

Այս առանձնայտուցութիւնները Նատորին առաջին բաժինը բնորոշող նկարագրային գիծեր չեն միայն։ Նոյն մակարդակը եւ մտեղման նոյն եղանակին փաստերը նուազ չեն Նատորին երկրորդ բաժինին մէջ, որ յատկացուած է օտար գրական շարժումներու եւ դժբերու։ Նոն եւս ան ի յայտ կու գայ նոյն Նատու՜նութեամբ եւ միևնոյն լրջութեամբ։ Մանուսակը ոչ ապրաւ եւ «Գիրման վիպակաշտութիւնը եւ Ղոփման, Փանթաքիք գրականութեան այլաշխարհը», «Յանկուրիսը եւ գրուրիսը Փրուստի մօտ», «Անթոնէն Արքո եւ ստեղծագործութեան րնթացքը» խոսակետը գրութիւնները, որոնք «Լիբերալ չի կոչի բազմաւեւ գրականութիւնը ներկայացնող-գնահատող ծառայու յոյս ունեն անդին կ'անցնին, կ'կորոյրանան առաջին մասի բնութեան մներուն նետ եւ կ'ըլլան «Վերլուծական էջեր» ու ներկայող լիբերալ։

Այսու նմանք, բազմաթիւ ու սուսնասիրտ թիւններու եւ մենագրութիւններու նիւթ հայթայթած այս Նեպիտակներու եւ շարժումներու ն մասին Շուշիկ Տասնապետեանի ստորագրած վերջու ծմները չեն, որ պիտի կայմեն ի'ր դիմագիծը, այլ՝ Եղեայի եւ Եսայեանի նախուսած այն թանկեղանցիկ էջերը, որոնք կ'առանձնացունեն Նատորն ու իր Նեպիտակը։

ԱՍԻՔԻՄ ԿԻՐԱԿԱՍՅԱՆ

ԱՎԻՍԻԱ ԹԵՐԶԵԱՆԻ
ՆՈՒՄԲԻՆ ՀԱՄԵՐԳԸ

Մրգան-Երաժշտագիտուհի Ալիսիա Թերզեանի ղեկավարած Արդի Մրաժշտութեան Հանդիպումներու խումբը, 1967ի իր առաջին համերգը տուած է. Նոյրեմբ, 26 Յունիս, ժամը 20-30ին, Պուլտու Այրօրսի Պանթո Ռիոյի սրահին մէջ, ներկայութեամբ՝ երաժշտանք հասարակութեան:

Համերգը բաղկացած է երկու մասով. առաջին մասին մէջ խումբը մեկնարանած է արժանիքների երգանան ՌուսոյՓո Արիստիտի, Փրանսացի երգանան Տարիս Միլոյի, իտալացի երգանան Լուչիանո Պելլոյի, զուպաջի երգանան Մալքոմի գործերը: Ալիսիա Թերզեան, իրաքանչիւր երգանան գործին ևս փաստակին մասին տուած է անհրաժեշտ բացատրութիւններ:

Երկրորդ մասը սկսել տուաւ, ներկաները հիշատարուած են Բոնիբլլոյ մը: Այս սկսած է երկրորդ մասը, որուն բնիւցըն մեկնարանուած են արժանիքների երգանաններ կապրիլ Կալվերտի, Ռոյանտո Մանինելի, Կիմբլո Կրիցլտի, Նոյնաացի երգանան Յունցոմի ևս պրապիցի երգանան Ալիսիա Կարոյ մը գործերը:

1967ի սկիզբը, իր խումբով, Ալիսիա Թերզեան՝ չլիպպոստ մը կատարած է երաժշտի գնապան

երկրները, և Ջուլիէրիոյ, Պելլեցաչի և Լոնտոնի նայ գաղութներու և սիրալիր ընդունելութեան արժանացած է: Ան իր յայտագրին մէջ տեղ տուած է նաև արդի երաժշտութիւն յարինոյ նայ երգանաններու գործերուն:

Մայիս ամսուան ընթացքին ճամբորդած է Փարիզ, իրեն արժանիքների միակ ներկայացուցիչը, մասնակցելու Tribune International Des Compositeursին, ինչպէս նաև մաս կազմած է Փարիզի երաժշտանոցի կազմակերպած մրցումին իրեն, դասակարգի անդամ:

Ալիսիա Թերզեան Երազայի, Մ. Նանկըներու, Փանտայի, Հայաստանի և Լատին Ամերիկայի երկրներուն մէջ կը ներկայացնէ արժանիքներ, Հայկական, լատինամերիկեան արդի երաժշտութեան գործերը:

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԵՐԳԻ ԵՒ ՊԱՐԻ
ՓԱՌԱՏՕՆ

Հեղինակույ աճու արտեր ակու մը 25ամեակին առթիւ, 14 Յունիսին, շէշ Գուճուրեան Քասեբարաբէն մէջ ակտի ունցած է շէշիական երգի ու պարի փաստաօճը, նոյնաւ որոնք թեամբ՝ կոմպոզիտոր յարանուանութեանց պետերուն, կոմպոզիտորութեամբ՝ ՎՊու արտեր Մշակութային Ընկերակցութեան, մասնակցութեամբ՝ ՎՊարզարարարուտ արտերուն և ղեկավարութեամբ՝ պարուտայ արտերուն Եաթ Յովակիմեանի:

• •

Երգիական Փրանսատու արտերը ՎՊրոլլէ Եմիլիանի մշակութային կենտրոնի ընկալատար կին Աճալ Տուրքի Բաթիս, թերթին 27 Յունիս 1967ի թիւին մէջ, անդրադարձած է ՎՊարզարարարուտ արտերուն մը կոմպոզիտոր:

Ան ընդգծած է նայ երգ ու պարի փաստաօճին անկեղծ յայտը և նշած՝ պարուտայ Եաթ Յովակիմեանի աննայն պատարանատուութեամբ նայ մշակութային ներկայացուցիչու խումբը:

«Այսքան Մա՛ս» շարժմանը, իր Մ Յու՛րիսի
միտքի և նկարի մը չեմ' անդամարձակում է հայ հե-
ղի ու պարի փառասանին, որ անցի ու նկար է
«Տուն ճան բնա թատերասար՛ին մէջ՝ շնորհապար-
գասն պարտու մը կը լինի»:

Մնա հոգի, սփռիք խիփսիքն Երկրա-
տան Քրտեանստան արմիքից, նայելու, իր Մ Յու-
րիսի միտքի մէջ, իր Ազգայնական Մշակուից Մա-
կիսի ստորագրութեամբ՝ անդամարձակում է «Մար-
գարտապարտ յաղթական կողմին, Ազգայնական
Մայր-Յարսից թատերասար՛ին մէջ»:

ՍՈՒՐՈՒՋԵԱՆ — ՍԱԼԷՋ ՋՈՅՔԻՆ ՈՒՇԱԳՐԱԻ ՀԱՏՈՐԸ

Երկրապետ Քրտեանստան սփռիք խիփսի-
սեան նկարի, 24 Յունիս 1947ի կրտսեանստան քա-
ղաքին մէջ, «Նիգուսեանական զինգիկ
գործակալութիւն մը խորհրդի ստի, գործնա-
պիկն Անայ Յարսի Բարձր, ժամանակակից
(կարգադրութիւն) արդէ՛ Յոյ լիք» անդամարձակում է
— իր Մա՛սը — Մայլ: — Նորից Մարտիս
գործակալութեան և երկրապետ թանկարժեք
խորհրդակցի (Մարտիսի) հրատարակման, միտք-
ով Մա՛սի սկիզբը զոյգ երկրապետներուն թ
պարտ: «Յատարարի շքանակի կողմակերպում
ընդունելութեան»:

Երկրապետ ժամակ արձակագիր և «Այ Արտաձ»
պատկերի սեւ նակարի Անայ Մանուր, ժողովրդա-
լսարանում երկրապետ թանկարժեք պաշտոնա-
պետ խորհրդակցի նկարում է «Գրական կարծիք
խորհրդակցութիւն»:

Անայ Մանուր, «Այ Արտաձ» 25 Յունիսի մի-
տքով, սեւ նակարի մը արձակագրում և գեղարուած է
արդէ՛ Մա՛սը Մայլի և հայազգի երկրապետան
պիկին Նորից Մարտիսի կարգադրման սխա-
տակարարութիւնը, նկարի, որ անցի կը պարտուակի
լսող մը սուլայտ շնորհակցութեան, ինչպէս նաեւ
արձակագրի ստեղծման գանդակարարութեան և
ստեղծման «Նիգուսեանական» թանկարժեք նկարները:
Նախնական յարգազոյգ, սխալապարտութեան
կարգ մը յարկութիւններուն և արձակագրի մասին
խոսելու հոգ, կարգադրութեան է, ինչպէս զիստը
զգրական գտար մըն է:

Ներքին, «Յատարարի շքանակի ընդունելու»
թեմայի մը պատում է շատերն ու իր երկու նկար-
ները, գեղարուածով անոնց աննախընթաց սու-
խառանգը:

ԿՈՆԻ ԹԱՂԱՄԱՍԸ ԹԱՆԳԱՐԱՆԻ ԿԸ ՎԵՐԱՄՈՒԻ

Արեւանի պատմական Կոնի թանկարժեք յայտա-
բացում է անդամարձակում թանկարժեք, շնորհի-
կեփառապարտ կարտարարութեան Արշալիր Ազգայնական
նակարի մէջ: Այս ստեղծման, կարտարարութեան նկար
է, որ Կոնի թանկարժեք նակարի մէջ արդէ՛ Մա՛սը
է, որ անցի ի մի կը խճուրդարար գործակալներուն
յայտարարները:

Մ Ներքին ստեղծման գրայ ներկայիս կը
գիտահաստատութիւն ստեղծակ ստեղծ ու պարտա-
կար, որպէս մէջ կը անդամարձակում պատմութիւն-
ութեան կեցրածը՝ իր ինքնատեանս նով, արտեստա-
նայնակար, ժողովրդական արձեւապարտութեան
քաղաքակրթութեամբ, գեղարուածութեամբ, սեւ նակարի
և արձակագրի թանկարժեքով և արձեւապարտութեամբ:

«ԿՈՄԻՏԱՍ» ԵՐԳՉԱՆՈՒՄԻ ԱՆԳՐԱՆԻԿ ԵԼՈՅԹԸ

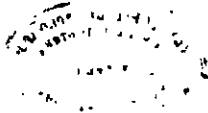
Փետրուար 1-ին, Լուսինայի մէջ, ու կի բան
կարտարար Կոնի ներկայ կարձ են Նախնական սխ-
տակարար կարգադրութեան Կոնի կարգադրութիւն: Արե-
ւանի կարգադրութեան և «Նախնական» արձեւա-
պարտութեան Մարտիսի Նախնական Երկրապետի
Վարչութեան կողմէ:

«Նախնական» կարգադրութեան մը կը բացակայ 57 Նո-
րից, որպէս մէջ՝ «Մարտարձեւապարտ կարգադրութիւն»
նակարի և կրտսեանստան արտեստանայտ Նախնական
Պարտութեան:

Ներկայարարութեան յայտարարութեան կը կը
մասնէ՝ արդարութեան-արձեւապարտական, միտքական,
զիջակական, սխալապարտութիւն և Նախնական ստոր
պատմական կարգ, մեծատեանութեամբ կը միտ-
արար և կը նախնականի միտքութեան:

Այս կողմին իրենց մասնակցութիւնը բերում են
ժամակ կարգադրութիւն Նախնական, Մարտիսի Կար-
ակական, Գոյս Պարտարարութեան, Կարտարար Պարտարան
և Այն Պարտութիւնները:

Ազգայնականներուն ստեղծման գրայութեամբ՝ կար-
արարութեան կարտարարութեան կարձ կը և «Կարտարար»:

ԼՈՅՍ ՏԵՄԱՆ

ԼՈՅՍ ՏԵՄԱՆ

ՎԵՎՆՈՅՇ ԹԵՔԵԱՆ

Ն Շ Ա Ն Ա Գ Ի Ր

- Միացեալ Նահանգներ, 1987, 141 էջ: Հրատարակութիւն՝ Մեծի Տանն Կիլիկիոյ Կաթողիկոսարանի տպարանի, Անթիլիաս-Լիբանան:

ՀՈՒՇԻԿ ՏԱՍՆԱԳԵՏԵԱՆ

Վ Ե Ր Լ Ո Ւ Ծ Ա Կ Ա Ն Է Ջ Ե Ր

- Լիբանան, 1987, 88 էջ, տպարան «Էրեբունի»:

ՍԵԴԱ ՊԱՐՍՈՒՄԵԱՆ - ՏԱՏՈՅԵԱՆ

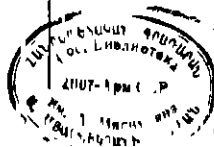
ԷՋԵՐ ԱՐԵՒՄՏԱՀԱՅ ՄՏԱԾՈՒՄԷՆ

- Պէյրուք, 1987, 243 էջ: Հրատարակութիւն՝ Հ. Բ. Ը. Միութեան «Վահրամ Ապտալեան» հիմնադրամի:

Խ Մ Բ Ա Գ Ր Ա Կ Ա Ն Ա Ջ Դ

«Քաղին»ի արտասահմանի աշխատակիցներն ու բարեկամները, իրմբազրութեան հետ կայ պահելու համար, յետ այսու կրնան դիմել նաև հետևեալ հասցէին՝

PAKINE – literary Monthly
P. O. Box 19226, Athens,
GREECE

digitised by A.R.A.R.@

ԼԻԲԱՆՆ
Հաստվածհատ 40 Լ.Ռ.
Ցարեկան բաժնեգիրք 400 Լ.Ռ.

ՍՈՒՐԻԱ
Հաստվածհատ 25 Ս.Ռ.

ՌՕՏՅԱՍՏՆԻՄՆ
Ցարեկան բաժնեգիրք 40 Ամերիկեան տղար

بَاكِين

مجلة شهرية ، ادبية فنية وعلمية
المدير المسؤول
السيد اوتين كارنيك قرانجيان

PAKINE
REVUE MENSUELLE
LITTÉRAIRE & ARTISIQUE

Propriétaire
Dr. A. KAZANDJIAN

Բ Ա Գ Ի Ն
ԱՄԱՆԳԻՐ
ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ
ԵՒ ԱՐՈՒԵՍԻ

Խմբագիր
ՊՕՂՈՍ ՄՆԱԳԵԱՆ

Խմբագրության անդամներ
ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ ՊԵՐՊԵՐԵԱՆ
ՍԱՐԳԻՍ ԿԻՐԱԿՈՍԵԱՆ

Վարչական պատասխանատու
Ս. ՏԵՐ ԽԱՉԱՏՈՒՐԵԱՆ

B.P. 11-8404 - Beyrouth - Liban.
Tel. 296898